

OBSAH

Úvodní slovo ministryně	5
Úvod	6
Terminologické poznámky	6
Poděkování	7
Poznámka k obrázkům v praktické části	7
1. Přejít od pečovatelského modelu k modelu podpory	8
Právo na nezávislý život	8
Model podpory v zákonech ČR	9
Model podpory v zákoně o sociálních službách	9
Přirozená podpora	9
2. Úmluva o právech osob se zdravotním postižením.....	11
3. Přejít od konceptu náhradního rozhodování k rozhodování s podporou	17
Náhradní rozhodování.....	17
Nikdo se nerozhoduje sám, podpora při rozhodování je přirozená věc	17
4. Právní rámec opatrovnictví a právního jednání lidí s postižením v duševní oblasti v ČR	18
Úmluva, čl. 12	18
Dosavadní občanské právo.....	19
Nový občanský zákoník.....	19
5. Doporučená praxe v oblasti právního jednání a opatrovnictví.....	30
Doporučená praxe v rámci dosavadní právní úpravy	31
Situace po účinnosti nového občanského zákoníku	35
6. Úvod do praktické části poskytování podpory při rozhodování a právních úkonech	37
Význam podpory a její kvality pro naplnění lidsví a občanství.....	37
Východiska.....	39
Hlavní formy podpory	41
Ilustrační příběhy – hlavní hrdinové.....	44
7. Poskytování podpory při rozhodování a právních úkonech.....	46
Komunikace.....	46
Mapa vztahů.....	48
Profil na jednu stránku / plán zaměřený na člověka.....	49
Podpůrná skupina	51
Bylo učiněno vše pro vlastní rozhodnutí?	53
Mapování potřeb podpory pro rozhodnutí.....	55
Rozhodování na základě znalosti životního příběhu a preferencí člověka	60
8. Nerozumná rozhodnutí.....	68
9. Vyloučená rozhodnutí	70
10. Nejčastější chyby.....	71
11. Závěr.....	73
Citovaná literatura	74
O autorkách	76
Seznam obrázků	77

ÚVODNÍ SLOVO MINISTRYNĚ

Právo na důstojný život v normálním a přirozením prostředí chápu jako základní právo každého z nás. Každý člověk, který ve svém životě potřebuje pomoc skrze sociální služby, by neměl být nucen žít v předem daném prostředí v zařízeních pečovatelského typu, bez možnosti volby či osobní realizace. Měli bychom se snažit o to, aby i uživatelé sociálních služeb žili v rámci možností aktivním životem podle své vlastní volby, a to nejlépe ve svém domově s dostatkem soukromí. Lidé, kteří potřebují intenzivní pečovatelskou podporu, dnes mohou buď zůstat ve svém původním domově, ale často bez adekvátní péče, nebo odejít žít do nějakého typu zařízení, ve kterém však často emočně strádají a nevnímají svůj život jako zcela plnohodnotný. V přirozeném domově mají možnost podílet se na životě společnosti, zastávat běžné společenské role, žít v běžném životním a denním rytmu, který si svobodně zvolí. Tato transformace samozřejmě vyžaduje posílení tzv. subsidiarity v sociální práci a hlavně zvýšenou míru společenské solidarity, což je pro mne jako sociální demokratku velmi důležité. Nechceme samozřejmě naráz a úplně zrušit ústavní péči, ale kde je to možné, ji postupně nahrazovat individuálnějšími formami péče a pomoci. Usilujeme o zlepšování a „zlidšťování“ prostředí, ve kterém lidé žijí. Tato příručka podává některé příklady dobré praxe poskytování podpory při rozhodování a právním jednání lidí s postižením v duševní oblasti. Věřím, že se Vám publikace bude líbit a bude pro Vás poučná a přínosná.

Mgr. Michaela Marksová
ministryně práce a sociálních věcí

OBSAH

Úvodní slovo ministryně	5
Úvod	6
Terminologické poznámky	6
Poděkování	7
Poznámka k obrázkům v praktické části	7
1. Přejít od pečovatelského modelu k modelu podpory	8
Právo na nezávislý život	8
Model podpory v zákonech ČR	9
Model podpory v zákoně o sociálních službách	9
Přirozená podpora	9
2. Úmluva o právech osob se zdravotním postižením.....	11
3. Přejít od konceptu náhradního rozhodování k rozhodování s podporou	17
Náhradní rozhodování.....	17
Nikdo se nerozhoduje sám, podpora při rozhodování je přirozená věc	17
4. Právní rámec opatrovnictví a právního jednání lidí s postižením v duševní oblasti v ČR	18
Úmluva, čl. 12	18
Dosavadní občanské právo.....	19
Nový občanský zákoník.....	19
5. Doporučená praxe v oblasti právního jednání a opatrovnictví.....	30
Doporučená praxe v rámci dosavadní právní úpravy	31
Situace po účinnosti nového občanského zákoníku	35
6. Úvod do praktické části poskytování podpory při rozhodování a právních úkonech	37
Význam podpory a její kvality pro naplnění lidsví a občanství.....	37
Východiska.....	39
Hlavní formy podpory	41
Ilustrační příběhy – hlavní hrdinové.....	44
7. Poskytování podpory při rozhodování a právních úkonech.....	46
Komunikace.....	46
Mapa vztahů.....	48
Profil na jednu stránku / plán zaměřený na člověka.....	49
Podpůrná skupina	51
Bylo učiněno vše pro vlastní rozhodnutí?	53
Mapování potřeb podpory pro rozhodnutí.....	55
Rozhodování na základě znalosti životního příběhu a preferencí člověka	60
8. Nerozumná rozhodnutí.....	68
9. Vyloučená rozhodnutí	70
10. Nejčastější chyby.....	71
11. Závěr.....	73
Citovaná literatura	74
O autorkách	76
Seznam obrázků	77

ÚVOD

Tato příručka je určena každému, kdo využívá podporu při rozhodování anebo napomáhá při rozhodování člověku s postižením. Tedy především lidem s postižením v duševní oblasti, jejich blízkým, opatrovníkům a poskytovatelům sociálních služeb. Obsahuje informace o změnách v přístupu společnosti k problematice zdravotního postižení, zejména postižení v duševní oblasti, a o tom, jak se tyto změny promítají do právních předpisů, především v oblasti právní způsobilosti. Druhá část příručky nabízí praktické nástroje a postupy pro poskytování podpory při rozhodování. Vycházíme zde z nejlepší zahraniční praxe a z vlastních zkušeností s jejím praktickým použitím v našich podmínkách, v souladu s aktuální právní úpravou a k jejímu naplnění.

Naším cílem bylo vytvořit příručku, která pomůže všem, kdo poskytují podporu při rozhodování, porozumět požadavkům nové právní úpravy i tomu, co je dobrá praxe, z čeho vychází a jak ji aplikovat v kontextu nové právní úpravy. Nástroje a postupy uvedené v praktické části materiálu (kapitola 8) nemohou být používány bezmyšlenkovitě (nejde o trojčlenku nebo obsah válce), je potřeba práci vždy promýšlet s ohledem na unikátní situaci daného člověka. Proto se značná část příručky věnuje vysvětlení principů nové právní úpravy a východisek dobré praxe, založených na obrovském posunu v přístupu k lidem s postižením v posledních letech.

Dobrá praxe předkládaná v této příručce není jediným ani definitivním řešením problematiky poskytování podpory při rozhodování a právním jednání lidí s postižením v duševní oblasti. V některých státech se již řadu let vyvíjí praxe založená na právním zakotvení nového konceptu právní způsobilosti lidí s postižením v duševní oblasti. I v ČR se bude právní úprava i praxe na ní založená ještě významně vyvíjet. Příručku je proto potřeba brát jako odrazový můstek pro další práci. Nové zkušenosti z praxe umožní metodiku dále rozvinout a zároveň budou podkladem k dopracování příslušné právní úpravy ve smyslu Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením.

Terminologické poznámky

Pojmem postižení v duševní oblasti zde máme na mysli totéž, co dosavadní občanský zákoník rozumí pod pojmem duševní porucha. Jde o situace, kdy schopnost člověka činit rozhodnutí (čili duševní způsobilost) je snížena v důsledku zdravotního postižení nebo z jiných příčin. Jedná se nejčastěji o potíže v učení (neboli mentální postižení), duševní onemocnění, demence, stavy po úrazu mozku či mozkové příhodě, stavy v důsledku dlouhodobého užívání omamných látek apod.

Pro anglický výraz *supported decision making* je zde používán český ekvivalent rozhodování s podporou, nikoli termín podporované rozhodování, který se do určité míry vžil, ale není z jazykového hlediska správný. Pro pomoc poskytovanou při rozhodování je používán termín podpora (např. podpora při rozhodování). Slovo podpora zdůrazňuje rozhodující roli člověka a jeho okolí.

V textu používáme pojmy rozhodovat se sám, rozhodovat se s podporou, činit vlastní rozhodnutí, rozhodování na základě znalosti životního příběhu a preferencí člověka s postižením. Vlastní rozhodnutí znamená, že jde o rozhodnutí, které na základě zvážení relevantních informací člověk osobně učinil a dal najevo. Vlastní rozhodnutí může člověk učinit zcela samostatně (rozhoduje se sám) nebo s využitím podpory (rozhoduje se s podporou). Specifickým způsobem rozhodování s podporou je rozhodování na základě znalosti životního příběhu a preferencí člověka s postižením. K tomuto typu rozhodování se přistupuje v případech, kdy ani s poskytnutou podporou nemůže člověk sdělit vlastní vůli a úmysl, a přitom je nutné určitá rozhodnutí učinit. V takovém případě je nutné při rozhodnutí vycházet z co nejlhubší znalosti a porozumění životnímu příběhu tohoto člověka.

Opakem *vlastního rozhodnutí* je *náhradní rozhodování*, které je typické pro tradiční pojetí opatrovnictví. Opatrovníci i další osoby v tradičních opatrovnických systémech rozhodují za člověka, byť to činí tzv. v jeho nejlepším zájmu. Ve skutečnosti však často ani jeho zájmy dobře neznají.

Poděkování

Možnost používat nejnovější zahraniční poznatky a techniky jsme získali díky spolupráci s řadou kolegů. Jmenovitě chceme poděkovat Kate Fulton (Paradigm) a Julii Lunt (Helen Sanderson Associates) z Anglie, Stefanovi Dooseovi (Fachschule für Sozialpädagogik, Lensahn) z Německa a Michaelovi Bachovi (Canadian Association for Community Living) z Kanady.

Za konzultace děkujeme kolegyním a kolegům ze Společnosti pro podporu lidí s mentálním postižením v ČR, o. s., a z Ligy lidských práv.

Poznámka k obrázkům v praktické části

Barevné postavičky provázející příběhy jsou z CD, které je prodáváno s knihou MENSCH ZUERST – NETZWERK PEOPLE FIRST DEUTSCHLAND (HRSG.): Das neue Wörterbuch für leichte Sprache. Kassel: Mensch zuerst – Netzwerk People First Deutschland e.V., 2008.

1. PŘECHOD OD PEČOVATELSKÉHO MODELU K MODELU PODPORY

Během posledních desetiletí došlo k velkému posunu v pohledu na problematiku zdravotního postižení. V některých vyspělých zemích se již několik desítek let uplatňuje v praxi model podpory a sociálního začlenění lidí s postižením, který nahradil předchozí tzv. *pečovatelský model*. Řada zemí je v současnosti ve fázi postupného přechodu z pečovatelského modelu na model podpory. Přijímají se nové právní úpravy, zavádějí se změny v praxi sociálních služeb i zastupování při právních úkonech, probíhá testování nových modelů a metod, které mnohem citlivěji reagují na skutečné potřeby lidí s postižením, aniž by je zároveň omezovaly. Tento proces probíhá v současné době také v České republice.

Stručně lze říci, že pro starý pečovatelský model je typické poskytování služeb lidem s postižením v duševní oblasti v ústavních zařízeních. Tito lidé byli zároveň soudem zbaveni způsobilosti k právním úkonům, či v ní omezeni; právní úkony za ně činil soudem ustanovený opatrovník. Tyto dvě skutečnosti (žít v ústavu a omezení ve způsobilosti k právním úkonům) vedly k vyčlenění lidí s postižením v duševní oblasti ze společnosti a z běžného života. Důsledkem byl vznik druhotného syndromu *hospitalismu*. Lidé žijící v ústavě, zbavení způsobilosti k právním úkonům, a tedy možnosti rozhodovat o svém životě ztráceli nebo nikdy nenabývali dovednosti, které by životem v běžném prostředí získali a mohli si udržet. Pečovatelský model považoval za hlavní cíl poskytnout lidem s postižením v duševní oblasti uspokojení základních potřeb a bezpečí, neumožňoval jim však prožít život podle vlastních představ, v běžném prostředí, obdobně a se stejnými právy jako jejich vrstevníkům bez postižení. Pro tuto zásadní oběť se však nerozhodli lidé s postižením sami. Pečovatelský model byl do určité doby zkrátka tím nejlepším, co společnost uměla lidem s postižením v duševní oblasti nabídnout.

Zhruba od poloviny minulého století se pozornost odborníků i médií začala obracet k negativním dopadům dosavadního modelu péče o lidi s postižením. Studiu a řešení negativních důsledků dosavadního systému pro život člověka s postižením se věnovali odborníci z různých oborů – sociální práce, psychologie, filozofie, práva (lidská práva, právní způsobilost). Na základě shromážděných poznatků i osobních svědectví lidí s postižením začala řada států přehodnocovat svůj přístup k problematice postižení a měnit formu poskytované sociální péče na podporu, která by umožnila lidem s postižením prožít *normální* život v přirozeném prostředí, s maximálním využitím svých schopností.

Že jde skutečně o celosvětový trend, dokládá dění na poli mezinárodních organizací a mezinárodního práva. V roce 2006 byla Valným shromážděním OSN přijata Úmluva o právech osob se zdravotním postižením (dále jen *Úmluva*). Úmluva přenesla do roviny práva požadavky, které byly zatím obsaženy především v politických dokumentech a strategiích pro oblast zdravotního postižení, a to jak na úrovni jednotlivých států, tak na úrovni mezinárodních organizací (OSN, Evropská unie, Rada Evropy apod.). Požadavky zakotvené v Úmluvě vycházejí ze zkušeností a nejlepší praxe různých zemí (ČESKO, 2010). Podrobněji bude o Úmluvě pojednáno v samostatné kapitole.

Právo na nezávislý život

Základem modelu podpory je uznání práva člověka s postižením na sebeurčení a na nezávislý život. Toto právo je také výchozí a ústřední myšlenkou Úmluvy. **Právo lidí s postižením na nezávislý život a plné zapojení do společnosti** je zakotveno v jejím čl. 19. Smluvní státy zde uznávají právo všech osob se zdravotním postižením žít v přirozeném prostředí s možností volby na rovnoprávném základě s ostatními lidmi. Lidé s postižením tak musí mít především možnost zvolit si, kde a s kým budou žít, a nesmí být **nuceni žít ve specifickém prostředí**.

V České republice je zatím většina základních sociálních služeb pro lidi s potížemi v učení (mentálním postižením), duševním onemocněním, s demencemi a služeb pro seniory poskytována v pobytových zařízeních. Člověk s postižením je tak nucen vybrat si mezi možnostmi stěhovat se za službou do pobytového zařízení, nebo zůstat doma bez možnosti využití adekvátní služby. Smluvní státy Úmluvy však nyní musí zajistit **přístup ke službám poskytovaným v domácím prostředí** a dalším podpůrným komunitním službám, **včetně osobní asistence, která je nezbytná pro nezávislý způsob života** a začlenění

do společnosti a která zabraňuje izolaci nebo segregaci. Všechny komunitní služby a zařízení určená široké veřejnosti musí být přístupné i osobám se zdravotním postižením a brát v úvahu jejich potřeby.

Model podpory v zákonech ČR

Podpora ve všech oblastech života je lidem s postižením v České republice v současné době poskytována především prostřednictvím sociálních služeb. Pravidla pro poskytování sociálních služeb upravuje zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů (dále jen **zákon o sociálních službách**). Podporu v oblasti právních úkonů nově zakotvuje **novelizovaný občanský zákoník**. Uznává možnost poskytovat podporu (*nápomoc*) při rozhodování v oblasti právních úkonů. O právní úpravě nového občanského zákoníku bude více pojednáno v dalších kapitolách týkajících se právní způsobilosti a poskytování podpory při rozhodování.

Model podpory v zákoně o sociálních službách

Zákon o sociálních službách je založen na modelu podpory (ČESKO, 2006a), (ČESKO, 2006b). Sociální služba je v zákoně definována jako **soubor činností zajišťujících pomoc a podporu osobám za účelem sociálního začlenění** [§ 3 písm. a)]. Sociální začlenění spočívá v tom, že člověk má příležitosti a **možnosti plně se zapojit do ekonomického, sociálního a kulturního života společnosti a žít způsobem, který je ve společnosti považován za běžný** [§ 3 písm. e)]. Každý má právo na poskytování služeb sociální péče v nejméně omezujícím prostředí¹.

Člověk se zdravotním postižením – uživatel sociální služby – je při poskytování sociální služby plnoprávnou smluvní stranou, objednatelem služby. Obsah služby se odvíjí od jeho zakázky, jeho osobních cílů při řešení své nepříznivé sociální situace. Zákon o sociálních službách počítá s člověkem s postižením jako s aktivním činitelem, bez jehož spolupráce by se sociální služba nemohla uskutečňovat. Náplň sociální služby plánuje poskytovatel s uživatelem společně v procesu individuálního plánování. Obě strany pak spolupracují na naplnění připraveného plánu. Uživatel se přitom věnuje aktivitám, které si naplánoval, a poskytovatel mu v tom poskytuje vhodnou a přiměřenou podporu. K tomu, jaká podpora je vhodná a přiměřená, dospěje poskytovatel na základě odborného vyhodnocení schopností a potřeb člověka a případných rizik, která mu hrozí. Nemá tak dojít k tomu, že míra potřebné podpory bude podhodnocena, což by znamenalo **zanedbání péče**. Nemá však dojít ani k tomu, že bude poskytována větší podpora, než člověk potřebuje, což by mohlo vést nejen k **neoprávněnému omezení** člověka, ale i k **posilování jeho závislosti na sociální službě**.

Zákon o sociálních službách stanoví jako smysl a cíl sociální služby *sociální začlenění* člověka s postižením, nebo alespoň *předcházení sociálnímu vyloučení* (např. u lidí, jejichž zdravotní stav se rychle zhoršuje – senioři, lidé s progresivními demencemi apod.).

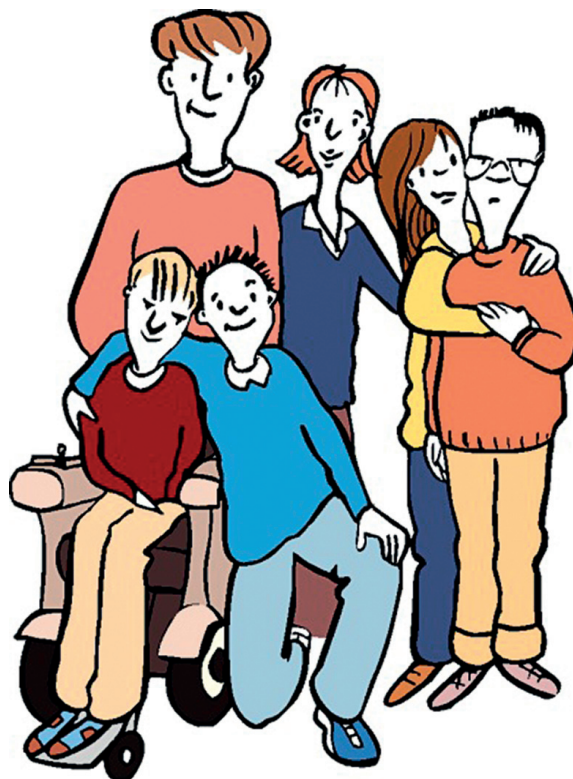
Přirozená podpora

Součástí návratu z ústavního do přirozeného prostředí je také návrat k přirozeným formám pomoci, které ze své podstaty nejméně zasahují do soukromí lidí a umožňují zachovat v maximální míře jejich autonomii. Tím, kdo poskytuje přirozenou podporu, jsou lidé z přirozeného sociálního okolí člověka – rodina, přátelé, ale také kolegové v práci, spolužáci, učitelé apod. Pojem přirozená podpora byl formulován v roce 1988 v souvislosti s poskytováním podpory lidem s postižením na běžných pracovištích (NISBET, 1988). Výzkumem v oblasti podporovaného zaměstnávání byl prokázán začleňující potenciál podpory poskytované spolupracovníky (ROGAN, 1993). Koncept přirozené podpory je v souladu s principem subsidiarity v sociální práci (KREBS, 2010), kdy se předpokládá, že odpovědnost postarat se o sebe leží primárně na člověku samotném a jeho přirozeném okolí. Teprve když přirozená podpora není dostupná, přichází na řadu formalizovaná pomoc v podobě sociální služby. Již od starověku byla podpora v situacích nouze poskytována v rámci rodiny a rodového společenství. Pomoc, pokud byla nutná, přicházela bezprostředně a neformálně od nejbližších členů společnosti, neboť zde fungovaly osobní vztahy a všichni věděli, že se někdo ocitl ve stavu nouze (Matoušek, 2007).

¹ § 38 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů.

V době, kdy je jasné, že veřejné zdroje na sociální služby a další formy pomoci jsou omezené, jsou zajímavé také ekonomické aspekty – přirozená podpora je totiž poskytovaná zdarma. Příběhy konkrétních lidí ukazují, že přítomnost přirozené podpory výrazně snižuje výdaje z veřejných zdrojů, což umožňuje i lidem s komplexními potřebami žít důstojně ve vlastním prostředí (QUIP, 2011).

Další nespornou výhodou je fakt, že přirozená podpora je současně jedním ze silných nástrojů sociálního začleňování. Přirozená podpora vychází z toho, co je pro každého běžné – poradit se, nechat si pomoci od lidí kolem. To posiluje sociální vztahy, lidé se spolu víc baví a podnikají společné akce, což prakticky zvyšuje míru sociálního začlenění.

2. ÚMLUVA O PRÁVECH OSOB SE ZDRAVOTNÍM POSTIŽENÍM

Úmluva o právech osob se zdravotním postižením je právní normou i určitým programovým dokumentem (ČESKO, 2010). Je založena na nejmodernějších poznatcích, konceptech a praxi týkající se zdravotního postižení, tedy především na konceptu podpory. Patří mezi tzv. lidskoprávní úmluvy. Nezakotvuje však žádná nová nebo jiná lidská práva pro lidi s postižením. Jejím smyslem je – nic více a nic méně – umožnit lidem s postižením skutečné naplnění jejich základních práv, která jsou pro ně v současné situaci často jen iluzorní. Slovy čl. 1 Úmluvy je jejím účelem podporovat, chránit a **zajišťovat plné a rovné užívání všech lidských práv a základních svobod všemi osobami se zdravotním postižením a podporovat úctu k jejich přirozené důstojnosti**. Většina ustanovení Úmluvy je tedy věnována tomu, jak mají smluvní státy zajistit v jednotlivých oblastech a aspektech života lidem s postižením skutečnou příležitost naplnovat všechna svá práva.

Česká republika podepsala Úmluvu v roce 2006, ratifikovala ji v roce 2009 a počátkem roku 2010 vyšla Úmluva ve Sbírce mezinárodních smluv. Tím se Úmluva stala součástí našeho právního řádu a na základě čl. 10 Ústavy (ČESKO, 1993) má aplikační přednost před vnitrostátními právními předpisy. To znamená, že pokud by s ní vnitrostátní právní předpis byl v rozporu, použije se přednostně právní úprava zakotvená v Úmluvě. Úmluva tak vytvořila zcela nový právní základ a rámec pro problematiku zdravotního postižení v ČR i na mezinárodní úrovni. Má dopad na celou řadu odvětví a právních předpisů. Postupně bude implementována² do předpisů a praxe všech relevantních odvětví.³

Pro téma poskytování podpory při rozhodování nemá význam jen článek 12 (viz kap. 4). Ustanovením Úmluvy je potřeba rozumět v kontextu. K nejvýznamnějším článkům, které představují nový právní rámec, patří následující.

Základní zásady (čl. 3)

V úvodu Úmluvy jsou zakotveny základní zásady, na nichž je Úmluva založena. Jako **první a vůdčí zásada** je uvedeno:

- **respektování přirozené důstojnosti, osobní nezávislosti, včetně svobodné volby, a samostatnosti osob s postižením.**

Dalšími zásadami jsou:

- nediskriminace,
- plné a účinné zapojení a začlenění do společnosti,
- respektování odlišnosti a přijímání osob se zdravotním postižením jako součásti lidské různorodosti a přirozenosti,
- rovnost příležitostí,
- přístupnost,
- rovnoprávnost mužů a žen,
- respektování rozvíjejících se schopností dětí se zdravotním postižením a jejich práva na zachování identity.

Zvyšování povědomí ve společnosti o problematice zdravotního postižení (čl. 8)

Jednou ze základních podmínek naplnění Úmluvy je dostatečná a kvalitní informovanost společnosti. Smluvní státy, tedy i Česká republika, se proto zavazují **bojovat proti stereotypům, předsudkům a škodlivým praktikám** ve vztahu k osobám se zdravotním postižením ve všech oblastech života, **a podporovat povědomí o schopnostech a přínosu osob se zdravotním postižením**. To by se mělo odehrávat např. formou veřejných osvětových kampaní s cílem vychovávat k vnímavosti k právům osob se zdravotním postižením, podporovat pozitivní vnímání osob se zdravotním postižením a lepší společenské povědomí v tomto směru, podporovat uznání dovedností, zásluh a schopností osob se zdravotním postižením a jejich přínosu

² Implementací se rozumí uvedení vnitrostátních právních předpisů a praxe do souladu s Úmluvou.

³ Viz např. Úmluva OSN o právech osob se zdravotním postižením a transformace sociální péče v České republice; http://www.mpsv.cz/files/clanky/10700/Analiza_CRPD.pdf

na pracovišti i na trhu práce. Další opatření by měla zajistit výchovu dětí a mládeže k respektování práv osob se zdravotním postižením na všech úrovních vzdělávací soustavy. Stát má také podporovat všechny sdělovací prostředky při zobrazování osob se zdravotním postižením způsobem, který je v souladu s účelem Úmluvy (čl. 8). Problém nedostatečné informovanosti se zřetelně ukazuje právě při řešení situací v souvislosti se způsobilostí k právním úkonům. Jde o malou informovanost nejen široké veřejnosti, ale i zúčastněných odborníků (soudců, znalců, státních zástupců, advokátů, opatrovníků, lékařů apod.) o skutečných potřebách a schopnostech lidí s postižením.

Právo na nezávislý způsob života (čl. 19)

Dalším zásadním ustanovením Úmluvy je zakotvení povinnosti členských států zajistit lidem s postižením, aby měli možnost zvolit si, kde a s kým budou žít, a aby nebyli nuceni žít ve specifickém prostředí. I v České republice je totiž zatím většina sociálních služeb, např. pro lidi s potížemi v učení a psychosociálním postižením, s demencemi a služeb pro seniory, poskytována v pobytových zařízeních. Člověk s postižením je tak nucen vybrat si mezi možnostmi stěhovat se za službou do pobytového zařízení, nebo zůstat doma bez možnosti adekvátní služby. Smluvní státy však nyní musí zajistit přístup ke službám poskytovaným v domácím prostředí a dalším podpůrným komunitním službám, včetně osobní asistence, která je nezbytná pro nezávislý způsob života a začlenění do společnosti a zabráňuje izolaci nebo segregaci. Komunitní služby a zařízení určená široké veřejnosti musí být přístupné i osobám se zdravotním postižením a brát v úvahu jejich potřeby.

Přístupnost prostředí (čl. 9)

Jedním z ústředních témat Úmluvy je přístupnost prostředí v nejširším slova smyslu. Je totiž jedním ze základních předpokladů skutečného sociálního začlenění a vytváří podmínky pro implementaci ostatních ustanovení Úmluvy. Úmluva vychází z myšlenky, že problém není na straně člověka s postižením, ale v jeho interakci s prostředím. **Prostředí**, které bylo dosud vytvářeno na míru lidem bez postižení, **představuje nyní bariéru pro naplnění práv a svobod a plné zapojení do společnosti lidí s postižením.** Tyto bariéry je potřeba **identifikovat a postupně odstraňovat.**⁴

Česká republika se v Úmluvě zavázala přijmout příslušná opatření k zajištění přístupu osob se zdravotním postižením, na rovnoprávném základě s ostatními, k hmotným životním podmínkám, dopravě, informacím a komunikaci, včetně informačních a komunikačních technologií a systémů, a k dalším zařízením a službám dostupným nebo poskytovaným veřejnosti, a to v městských i venkovských oblastech. Opatření budou spočívat v identifikaci a následně **odstraňování překážek bránících přístupnosti.** Budou se týkat např. **budov, dopravní sítě, dopravních prostředků, vnitřních i venkovních zařízení, včetně škol, obytných budov, zdravotnických zařízení, pracovišť, informačních, komunikačních a dalších služeb, včetně elektronických služeb a záchranných služeb.**

Závazky České republiky k zajištění přístupnosti prostředí:

- vypracovat a vyhlásit **minimální vnitrostátní standardy a normy** pro zajištění **přístupnosti zařízení a služeb dostupných nebo poskytovaných veřejnosti** a kontrolovat jejich provádění,
- zajistit, aby **soukromé subjekty**, které provozují zařízení a služby dostupné nebo poskytované veřejnosti, **braly v úvahu** všechna **hlediska přístupnosti** pro osoby se zdravotním postižením,
- zajistit pro zainteresované osoby **školení o problémech v přístupnosti**, kterým čelí osoby se zdravotním postižením,
- **vybavit budovy** a další veřejně přístupná zařízení **značením v Braillově písmu a ve snadno čitelných a srozumitelných formách**,
- **zajistit různé formy asistence a prostředníky, včetně průvodců, předčitatelů a profesionálních tlumočnicků** znakové řeči, **k usnadnění přístupu do budov** a dalších veřejně přístupných zařízení,
- podporovat další vhodné formy **asistence a podpory** pro osoby se zdravotním postižením s cílem zajištění jejich **přístupu k informacím**,
- podporovat **přístup** osob se zdravotním postižením **k novým informačním a komunikačním technologiím** a systémům **včetně internetu** a
- podporovat plánování, vývoj, výrobu a distribuci informačních a komunikačních technologií a systémů již v rané fázi způsobem, který zajistí jejich přístupnost za vynaložení minimálních nákladů.

⁴ Viz také Preambule Úmluvy písm. e), k), v).

Osobní mobilita (čl. 20)

Na základě tohoto článku musí být lidem s postižením **zajištěna osobní mobilita** (možnost pohybu) **s maximální možnou mírou nezávislosti**. To znamená, že osobní **mobilita bude mít formu a proběhne v čase, které si člověk sám zvolí, a bude za přijatelnou cenu**. Dále musí mít lidé s postižením přístup ke kvalitním kompenzačním pomůckám, zařízením, podpůrným technologiím a k různým formám asistence, rovněž za dostupnou cenu. Lidé s postižením i odborný personál, který s nimi pracuje, mají být proškoleni v otázkách týkajících se mobility.

Přístup k informacím a komunikace (čl. 21)

Vedle článku 9, který se věnuje obecně přístupnosti prostředí, čl. 21 se ještě zvlášť věnuje přístupu k informacím a především právu komunikovat způsobem, který je vlastní člověku s postižením. Člověku s postižením se zde zaručuje právo využívat jakýchkoli forem komunikace podle jeho vlastní volby.

Česká republika je povinna **poskytovat informace určené široké veřejnosti** osobám se zdravotním postižením **v přístupných formátech a technologiích** vhodných pro různé typy zdravotního postižení, a to **bez prodlení a dodatečných výdajů**. Nejde tedy např. o to, aby si člověk s postižením mohl požádat o přeložení textu do formátu, kterým komunikuje, ale aby veškeré texty určené veřejnosti byly distribuovány zároveň s běžným jazykem i v ostatních formátech.

Dále se zde Česká republika zavazuje **uznat a umožnit** osobám se zdravotním postižením **používání** znakových jazyků, Braillova písma, augmentativní a alternativní komunikace⁵ a **všech** ostatních **přístupných prostředků, způsobů a formátů komunikace dle jejich vlastní volby při úředních jednáních**. To by znamenalo velký převrat v komunikaci zejména pro některé skupiny, např. lidi s potížemi v učení nebo lidi, kteří nemohou komunikovat běžným způsobem z důvodu jiných než smyslových postižení.

Česká republika má **uložit** také **soukromým subjektům**, které poskytují služby široké veřejnosti, např. prostřednictvím internetu, **aby poskytovaly informace a služby v přístupných a využitelných formátech** pro osoby se zdravotním postižením. **Hromadné sdělovací prostředky**, včetně poskytovatelů informací na internetu, by **rovněž měly zpřístupnit své služby** osobám se zdravotním postižením.

Vzdělávání a lidé s postižením (čl. 24)

Kvalita vzdělání od raného věku vytváří podmínky pro úspěšný a spokojený život člověka. Platí to stejně, či snad ještě více, pro děti a mládež se zdravotním postižením. Z těchto důvodů je čl. 24, věnující se problematice vzdělávání, velmi podrobný. Pojednává o vzdělávání na všech stupních. Smluvní státy se zavazují zajistit **inkluzivní vzdělávání na všech úrovních**, včetně celoživotního vzdělávání. Vychází se zde z poznání, jak významný přínos má pro všechny zúčastněné (děti s postižením, bez postižení, pedagogy, rodiče, veřejnost), pokud jsou děti s postižením a bez postižení ve vzájemném přirozeném kontaktu již od raného dětství, tedy vyrůstají a učí se společně. Cílem inkluzivního vzdělávání je plný rozvoj lidského potenciálu a smyslu pro vlastní důstojnost a uvědomění si vlastní hodnoty, posilování úcty k lidským právům, základním svobodám a lidské různorodosti, rozvoj osobnosti, nadání a kreativity osob se zdravotním postižením, jejich duševních a tělesných schopností v co největší možné míře a účinné zapojení osob se zdravotním postižením do života ve svobodné společnosti. Děti se zdravotním postižením nesmí být vyloučeny ze všeobecné vzdělávací soustavy.

Inkluzivní základní a střední vzdělávání musí být **přístupné v místě, kde děti s postižením žijí**. Ve školách musí být poskytována **přiměřená úprava podle individuálních potřeb**. Přiměřená úprava je jeden z pojmů zavedených Úmluvou. Je vysvětlen v čl. 2, kde jsou definovány také některé další klíčové pojmy používané v Úmluvě (např. „komunikace“, „univerzální design“). Přiměřená úprava znamená „nezbytné a odpovídající změny a úpravy, které nepředstavují nepřiměřené nebo nadměrné zatížení a které jsou prováděny, pokud to konkrétní případ vyžaduje, s cílem zaručit osobám se zdravotním postižením uplatnění nebo užívání všech lidských práv a základních svobod na rovnoprávném základě s ostatními“.

⁵ *Augmentativní komunikace jsou doplňkové nebo rozšiřující způsoby komunikace. Podporují sice částečně přítomné, ale pro běžné dorozumívání nedostatečné komunikační schopnosti. Obvykle mají podobu vizuální podpory (ve formě znaků, symbolů atp.), která napomáhá verbalizaci, vyjadřování nebo porozumění řeči. Alternativní komunikace je úplná náhrada běžné mluvené řeči (člověk používá alternativní způsob jako hlavní výrazový prostředek).*

Dále v rámci všeobecné vzdělávací soustavy musí být poskytována **nezbytná podpora** umožňující účinné vzdělávání, a to v prostředí, které v souladu s cílem plného začlenění maximalizuje vzdělávací pokroky a sociální rozvoj dětí s postižením. V praxi to například znamená, že **speciální pedagogové působí v běžných školách**, případně jsou dětem **k dispozici osobní asistenti** (podle individuálních potřeb).

Děti a lidé s postižením musí mít **možnost získat praktické a sociální dovednosti**, které by usnadnily jejich plné a rovné zapojení do systému vzdělávání a do života společnosti. To znamená především možnost studia Braillova písma, znakového jazyka, alternativního písma a augmentativních a alternativních způsobů, prostředků a formátů komunikace. Dále také rozvoj orientačních schopností a mobility.

Stát má zajistit **zaměstnávání učitelů**, včetně učitelů se zdravotním postižením, **kterí ovládají** znakový jazyk, Braillovo písmo a umí využívat další **vhodné způsoby a prostředky komunikace**. Dále má zajistit **přípravu odborníků** a pracovníků pro všechny úrovně vzdělávání, která bude zahrnovat informace o problematice zdravotního postižení, využívání vzdělávacích technik a materiálů přizpůsobených potřebám osob se zdravotním postižením.

Lidé se zdravotním postižením musí mít přístup k obecnému terciárnímu vzdělávání, odborné přípravě na výkon povolání, vzdělávání dospělých a celoživotnímu vzdělávání, kde jim bude poskytována přiměřená úprava.

Získání a udržení samostatnosti (čl. 26)

Základem sociálního začlenění je, aby lidé s postižením dosáhli a udrželi si co nejvyšší úroveň samostatnosti. To jim umožní **uplatnit v plné míře své tělesné, duševní, sociální a profesní schopnosti a dosáhnout** plného začlenění a **zapojení do všech aspektů života společnosti**. Stát se zavázal za tímto účelem organizovat, posilovat a rozšiřovat **komplexní habilitační a rehabilitační služby a programy**, především v oblasti zdravotní péče, zaměstnanosti, vzdělávání a sociálních služeb. Tyto služby a programy mají začínat co nejdříve a měly by být **založeny na multidisciplinárním posouzení individuálních potřeb a předností**. Slouží k podpoře lidí s postižením při jejich zapojení a začlenění do společnosti a všech oblastí jejího života. Mají být dobrovolné a dostupné co nejbližší místu bydliště, a to i ve venkovských oblastech. Je také potřeba, aby příslušní odborníci znali a využívali kompenzační pomůcky a technologie a aby tyto byly dostupné.

Práce a zaměstnávání (čl. 27)

Lidé s postižením mají právo na **příležitost žít se prací svobodně zvolenou na trhu práce** a v **pracovním prostředí, které je otevřené, inkluzivní a přístupné**. Na rovnoprávném základě s ostatními mají lidé s postižením **právo na spravedlivé a uspokojivé pracovní podmínky, rovné příležitosti a rovné odměňování** za práci rovnocenné hodnoty, na **bezpečnost a ochranu zdraví při práci**, včetně ochrany před obtěžováním, a na nápravu křivd. Lidem s postižením musí být zajištěn **přístup** k programům obecného odborného a profesního poradenství, **ke službám zprostředkování práce a k asistenci** při hledání, získávání a udržení si zaměstnání a při návratu do práce. **Na pracovišti musí být poskytována přiměřená úprava**. Lidé s postižením musí být **chráněni před nucenou nebo povinnou prací**.

Stát má podporovat také **příležitosti k samostatné výdělečné činnosti**, soukromému podnikání, rozvíjení činnosti družstev a zahájení vlastního podnikání osob se zdravotním postižením. Rovněž má stát **podporovat zaměstnávání** osob se zdravotním postižením **v soukromém sektoru** prostřednictvím vhodné politiky a opatření, která mohou zahrnovat programy tzv. **pozitivní diskriminace** (zavádění různých podpůrných opatření), pobídky a další opatření. Stát má také poskytovat **pracovní příležitosti ve veřejném sektoru**.

Ochrana zdraví (čl. 25)

Úmluva zakotvuje právo lidí s postižením na dosažení **nejvyšše možné úrovně zdraví bez diskriminace na základě zdravotního postižení**. Lidé s postižením musí mít **přístup ke zdravotním službám**, včetně léčebné rehabilitace, **ve stejné nabídce a kvalitě** jako jsou tyto služby poskytovány ostatním. **Lékařská péče** se poskytuje **na základě svobodného a informovaného souhlasu**. Za tímto účelem má stát zvyšovat povědomí o lidských právech, důstojnosti, nezávislosti a potřebách osob se zdravotním postižením prostřednictvím vzdělávacích aktivit a **zveřejňováním etických norem pro státní i soukromou zdravotní péči**.

Zdravotní péče je mimořádně citlivá oblast pro každého člověka, neboť zdraví představuje základní zájem člověka a zároveň lékařské zákroky zasahují do osobní, tělesné i duševní, integrity.

Z hlediska tohoto článku je potřeba věnovat pozornost mj. otázce informovaného souhlasu s léčbou. Bude potřeba vyvinout modely dobré praxe založené na Úmluvě na ochranu lidských práv a důstojnosti lidské bytosti v souvislosti s aplikací biologie a medicíny („Úmluva o biomedicíně“) a na principech rozhodování s podporou. Vedle toho bude nepochybně potřeba dopracovat příslušnou právní úpravu, která by uceleně implementovala obě Úmluvy do našeho právního řádu a reagovala na aktuální vývoj poznatků, sporné otázky a potřeby lidí s postižením.

Dále je potřeba věnovat pozornost zajištění psychoterapeutických služeb zejména uživatelům služeb domova se zvláštním režimem. V domovech se zvláštním režimem žijí z velké části lidé s psychosociálními problémy. Terapeutická práce může být v těchto případech zásadní součástí řešení jejich nepříznivé sociální situace. Např. analýza individuálních plánů zaměřených na člověka ukázala, že jednou z nejméně frekventovaných oblastí sociálního začleňování, kde jsou stanovovány cíle individuálních plánů (tedy oblastí, kde je potřeba změnit situaci), je zajištění podmínek pro lepší péči o duševní a psychické zdraví. Navazující rozbor intervencí ukázal, že problémem je úprava medikace, zvládnutí problémového chování a zajištění psychoterapie (Johnová, 2011, str. 15; Kocman, 2011, str. 12), ta je však podceňována a leckdy značně poddimenzována, pokud je vůbec poskytovatelem služeb zajišťována.⁶

Volební právo (čl. 29)

Česká republika se zavázala **zajistit**, aby se lidé se zdravotním postižením mohli účinně a plně podílet na politickém a veřejném životě, včetně **práva a možnosti volit a být volen**. Toho se má docílit především tím, že **volební postupy, zařízení a materiály budou vhodné, přístupné a snadno srozumitelné a použitelné**. Dále musí být lidem s postižením umožněno, aby mohli využít **asistenci při hlasování prostřednictvím osoby dle své vlastní volby**.

V současnosti je v zákonech o volbách⁷ **zakotvena překážka pro výkon aktivního volebního práva pro lidi s postižením v duševní oblasti**, kteří jsou **zbaveni způsobilosti** k právním úkonům. Vzhledem k tomu, že nová právní úprava v občanském zákoníku⁸ již nepřipouští zbavení způsobilosti k právním úkonům (*svěprávnosti*), překážka stanovená volebními zákony automaticky zanikne od 1. ledna 2014 nabytím účinnosti nového občanského zákoníku. Všichni lidé s postižením pak mohou být zapsáni v seznamech voličů. Lidé pouze omezení ve způsobilosti k právním úkonům jsou oprávněni volit i v současnosti. Měli by mít tedy příležitost vykonávat své volební právo.

Životní úroveň lidí s postižením (čl. 28)

Lidé s postižením mají **právo na přiměřenou životní úroveň**. Rozumí se tím **životní úroveň srovnatelná s běžnou životní úrovní ostatních lidí**, tedy nesmí docházet k diskriminaci z důvodu zdravotního postižení. Stát má zajistit lidem s postižením rovný přístup k vhodným a dostupným službám, kompenzačním pomůckám a další pomoci související s uspokojováním potřeb vztahujících se ke zdravotnímu postižení. Lidem s postižením a jejich rodinám žijícím v podmínkách chudoby má stát zajistit přístup k pomoci státu s úhradou výdajů souvisejících se zdravotním postižením, včetně přístupu k odlehčovacím službám, sociálnímu bydlení a důchodovým dávkám.

I v České republice je zjevné, že lidé s postižením (zejména některé skupiny) často nemohou žít způsobem, který je považován v naší společnosti za běžný, a to především z důvodu nedostatečného ekonomického zabezpečení. Jejich příjmy (především dávky důchodového zabezpečení a příjmy z výdělečné činnosti) obvykle nepokryjí ani náklady na jejich základní životní potřeby, a to dokonce ani v podmínkách ústavního života. Uživatelům pobytových služeb musí zůstat po úhradě všech nákladů na pobyt v zařízení sociálních služeb určitá minimální výše jejich příjmů (v týdenních stacionářích 25 % příjmu, v některých zařízeních s celoročním pobytem 15 %). Zbývá část příjmů však nestačí lidem s postižením ani na nezbytné výdaje, např. na

⁶ Analýza plánů zaměřených na člověka byla realizována v rámci projektu Kvalita života jako cíl. Odkazy na další výstupy projektu jsou na www.kvalitavpraxi.cz v sekci O sdružení/Projekty.

⁷ § 4 odst. 2 zákona č. 491/2001 Sb., o volbách do zastupitelstev obcí a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, § 4 odst. 2 zákona č. 130/2000 Sb., o volbách do zastupitelstev krajů a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, § 2 písm. b) zákona č. 247/1995 Sb., o volbách do Parlamentu České republiky a o změně a doplnění některých dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů.

⁸ Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník.

léky, oblečení, dojíždění do zaměstnání, provoz domácnosti. V úvahu pak samozřejmě nepřípadá využívání služeb v běžném prostředí za úhradu (kadeřník, pedikúra, masáž) ani volnočasové aktivity (dojet si do nejbližšího města na procházku, do kina, do divadla, provozovat koníčky, zajít na kávu, na pivo, na oběd). V těchto podmínkách dochází ke značnému sociálnímu vyloučení. U lidí s duševním onemocněním často nastává situace, že v důsledku neschopnosti postarat se v rozhodném období o formality ztratí nárok na invalidní důchod buď zcela, nebo jej získají jen ve výši zcela nepřiměřené životním nákladům na jedné straně a jejich skutečné možnosti zajistit si finanční prostředky svou prací na straně druhé. Tito lidé se pak nezřídka ocitnou i bez domova. Tuto situaci bude nutné postupně změnit především legislativními i organizačními opatřeními.

Volný čas, rekreace, účast na kulturním životě (čl. 30)

Lidé s postižením mají právo účastnit se kulturního života společnosti na rovnoprávném základě s ostatními. K tomu má stát zajistit jejich **přístup ke kulturním materiálům**, televizním programům, filmům, divadelním a jiným kulturním činnostem **v přístupných formátech**. Dále má stát zajistit lidem s postižením **přístup na místa určená pro kulturní aktivity**, jako jsou divadla, muzea, kina, knihovny a služby pro turisty a, v co největší možné míře, **přístup k historickým památkám** a významným místům národního kulturního dědictví. Dále musí mít lidé s postižením **příležitost rozvíjet a využívat svůj tvůrčí, umělecký a intelektuální potenciál** a podílet se na rekreační, zájmové a sportovní činnosti (čl. 30).

Dostupnost těchto aktivit však souvisí nejen s přístupností prostředí, ale zásadně také s životní úrovní (příjmy) lidí s postižením.

3. PŘECHOD OD KONCEPTU NÁHRADNÍHO ROZHODOVÁNÍ K ROZHODOVÁNÍ S PODPOROU

Náhradní rozhodování

V podmínkách ústavního života v podstatě všechny každodenní potřeby člověka s postižením zajišťuje personál a o zásadních věcech a právních úkonech rozhoduje opatrovník. To vytváří dojem, že člověk s postižením způsobilost k právním úkonům vlastně ani k ničemu nepotřebuje. Naopak, pokud by měl činit vlastní rozhodnutí, pravděpodobně by si způsobil újmu. Obdobně se uvažovalo v rámci tradičních opatrovnických systémů i o lidech žijících samostatně (především lidé s duševním onemocněním, s demencemi) nebo s původní rodinou (lidé s potíže v učení), proto byli zbavováni způsobilosti k právním úkonům a rozhodoval za ně opatrovník, často v podstatě o všem, bez komunikace s člověkem samotným. Tento stav lze označit za tzv. *právní smrt (legal death)*, která je následována *smrtí sociální (social death)* (BACH, 2010). **Rozhodování opatrovníka se v tradičním opatrovnickém systému začalo říkat „náhradní rozhodování“** (angl. substitute decision-making). Nezbytným předpokladem plnohodnotného života je však možnost rozhodovat se o něm a prožívat jej v souladu se svými představami.

Nikdo se nerozhoduje sám, podpora při rozhodování je přirozená věc

Jsou-li lidé postaveni před velké rozhodnutí, většinou si dají načas a všechno si důkladně promyslí, proberou vše s rodinou a přáteli, prodiskutují výhody a nevýhody a poslechnou si názory ostatních. To vše jim umožní rozhodnout se pro řešení, které jim vyhovuje. Postupujeme tak často i při rozhodování o daleko méně zásadních věcech. Radíme se s přáteli při výběru vhodného oblečení na společenskou událost, při nákupu vybavení do domácnosti, při výběru telefonního operátora, při používání domácí elektroniky apod., považujeme to za zcela přirozenou věc, nad kterou ani nepřemýšlíme. Někteří z lidí, kterým poskytujeme podporu, mohou potřebovat větší míru pomoci s rozhodováním. Může to být v důsledku jejich specifického způsobu komunikace nebo proto, že potřebují pomoc s přezkoumáním informace vztahující se k danému rozhodnutí. Pro tento způsob **přijímání rozhodnutí s využitím podpory blízkých osob** se vžil označení **rozhodování s podporou** (angl. *supported decision-making*). Samotná potřeba pomoci při rozhodování by neměla zabránit lidem v tom, aby uplatňovali a naplňovali svá práva tím, že rozhodují o svých životech. Lidé s postižením v duševní oblasti byli v minulosti automaticky považováni za nezpůsobilé a situace byla řešena opatrovnictvím. Opatrovnictví vykonávané jako *náhradní rozhodování* brání lidem, aby činili vlastní rozhodnutí.

Typickým rysem a přínosem rozhodování s podporou je, že se neptá „Je tento člověk způsobilý?“, ale „Jak můžeme nastavit podporu pro tohoto člověka, aby se mohl rozhodovat a činit právní úkony?“

Klíčovým východiskem je, že každý člověk má vlastní vůli a problém není v člověku, ale v tom, že nevíme, jak tuto vůli odhalit.

4. PRÁVNÍ RÁMEC OPATROVNICTVÍ A PRÁVNÍHO JEDNÁNÍ LIDÍ S POSTIŽENÍM V DUŠEVNÍ OBLASTI V ČR

Právo rozhodovat o svém životě a být plně začleněn do společnosti si nelze představit bez možnosti realizovat svoji právní způsobilost. Značná část každodenního jednání člověka se odehrává ve společnosti, v interakci s jinými lidmi, je upravena právními předpisy a má nějaké právní důsledky. Jednání, které má nějaké právní důsledky, je právním jednáním či právním úkonem. Právními úkony jsou úkony každodenního života jako nákup potravin, cestování veřejnou dopravou, pracovněprávní vztahy, strava v podnikové jídelně, využití veřejných služeb (bankovní, telekomunikační, poštovní, čistírna, holič, pedikúra, sociální služby), souhlas s léčbou atd. Právními úkony se realizují i zásadní životní kroky jako např. uzavření manželství. Možnost projevit svoji vůli, s právními důsledky, a tím naplňovat život podle svých představ je základem autonomie člověka, jeho důstojnosti a svobody. To jsou hodnoty chráněné Listinou základních práv a svobod (ČESKO, 1993b), zejm. čl. 1 a čl. 10.

Prostřednictvím právních úkonů se realizuje i řada základních lidských práv a svobod jako svoboda pohybu, právo vlastnit majetek, získávat prostředky pro své životní potřeby prací, podílet se na správě veřejných věcí volbou apod.

Proto je jedním z ústředních článků Úmluvy článek 12, který garantuje lidem s postižením zachování plné právní způsobilosti. Členské státy se v něm také zavazují zajistit asistenci, kterou mohou lidé s postižením potřebovat při využívání své právní způsobilosti.

Úmluva, čl. 12

Základní právní rámec opatrovnictví a právního jednání lidí s postižením v duševní oblasti tvoří v ČR článek 12 Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením. Jak již bylo řečeno v kap. 3, Úmluva je v ČR předpisem nejvyšší právní síly a má přednost před vnitrostátními předpisy, pokud by s ní byly v rozporu.

Článek 12 Rovnost před zákonem

Odst. 1. Státy, které jsou smluvní stranou této úmluvy, znovu potvrzují, že osoby se zdravotním postižením mají kdekoli právo na uznání své osoby jako subjektu práva.

Odst. 2. Státy, které jsou smluvní stranou této úmluvy, uznávají, že osoby se zdravotním postižením mají, na rovnoprávném základě s ostatními, právní způsobilost ve všech oblastech života.

Odst. 3. Státy, které jsou smluvní stranou této úmluvy, přijmou odpovídající opatření, aby umožnily osobám se zdravotním postižením přístup k asistenci, kterou mohou pro uplatnění této právní způsobilosti potřebovat.

Odst. 4. Státy, které jsou smluvní stranou této úmluvy, zajistí, aby všechna opatření, která se týkají uplatnění právní způsobilosti, poskytovala, v souladu s mezinárodním právem v oblasti lidských práv, odpovídající a účinné záruky zamezující zneužití. Tyto záruky musí zajistit, aby opatření týkající se uplatnění právní způsobilosti respektovala práva, vůli a preference dané osoby, zabraňovala konfliktu zájmů a nevytvářela prostor pro nežádoucí ovlivňování, byla přiměřená a odpovídala situaci dané osoby, byla uplatňována po nejkratší možnou dobu a podléhala pravidelnému přezkumu odpovědným, nezávislým a nestranným orgánem nebo soudem. Tyto záruky musí být rovněž přiměřené stupni, jakým uvedená opatření ovlivňují práva a zájmy dané osoby.

Obsah a dopad čl. 12 Úmluvy do praxe je blíže vysvětlen v úvodu kap. 6. Celá kapitola 6 je pak věnována doporučené praxi, založené na právní úpravě čl. 12.

Dosavadní občanské právo

Právní úprava daná platným občanským zákoníkem (ČSSR, 1964) je velmi stručná, založená na tradičním, dnes již zastaralém modelu péče. Praxe, která se na jejím základě vyvinula, je vůči lidem s postižením značně omezující.

Základ platné právní úpravy způsobilosti k právním úkonům v občanském zákoníku je zakotven v § 7 až § 10. V prvním odstavci § 10 je zakotveno zbavení způsobilosti k právním úkonům. Podmínkou je, že osoba pro duševní poruchu, která není jen přechodná, není schopná činit vůbec žádné právní úkony. To v praxi znamená, že člověk zbavený způsobilosti k právním úkonům není schopen, a tedy ani oprávněn koupit si svačinu, jízdenku nebo lístek do kina. Druhý odstavec § 10 upravuje podmínky pro omezení způsobilosti k právním úkonům. Pokud je osoba pro duševní poruchu, která není jen přechodná, schopná činit jen některé právní úkony, soud její způsobilost k právním úkonům omezí.

Člověk zbavený způsobilosti nebo omezený ve způsobilosti k právním úkonům ztrácí automaticky rodičovskou zodpovědnost. Uzavřít sňatek může jen s přivolením soudu. Pokud je člověk zbavený způsobilosti k právním úkonům, nemůže sňatek uzavřít vůbec a ztrácí také volební právo.⁹

Zastoupení osob, které nejsou způsobilé k právním úkonům, je upraveno v § 22 až § 30. Jedná se o zastoupení zákonným zástupcem – rodičem či opatrovníkem. V případě dospělých nezpůsobilých osob je na prvním místě upraveno zastoupení opatrovníkem na základě zbavení či omezení způsobilosti k právním úkonům. V § 29 je upravena také možnost ustanovit opatrovníka bez omezení způsobilosti k právním úkonům, pokud je to potřeba k ochraně zájmů člověka.

Občanský zákoník upravuje v § 37 a § 38 neplatnost právních úkonů mj. z důvodu faktické nezpůsobilosti k právním úkonům. Na základě ustanovení § 38 platí obecně, že **právní úkon osoby jednající v duševní poruše je neplatný**, a to i v případě, že osoba není nijak předem omezená ve způsobilosti k právním úkonům soudním rozhodnutím.

Žádné další nástroje pro realizaci práv a zájmů lidí s postižením v souvislosti s právními úkony dosavadní občanský zákoník neposkytuje.

Tradiční právní úprava daná občanským zákoníkem byla v r. 2010 prolomena právní úpravou danou Úmluvou, zejm. jejím čl. 12. Skloubit tyto dvě právní úpravy při jejich aplikaci v praxi není jednoduché, neboť jsou založeny na rozdílných koncepcích. Za dané situace je však při aplikaci ustanovení občanského zákoníku o způsobilosti k právním úkonům nutné (i možné) hledat řešení, která by nebyla v rozporu s Úmluvou, coby předpisem vyšší právní síly. Těmto možnostem se budeme podrobněji věnovat v dalších částech.

Vedle hledání optimální praxe v rámci platné právní úpravy bude však potřeba především plně implementovat čl. 12 Úmluvy do našeho právního řádu přijetím odpovídajících legislativních opatření. Prvním krokem na cestě legislativních úprav jsou některá ustanovení nového občanského zákoníku.

Nový občanský zákoník

Nový občanský zákoník, který nabude účinnosti 1. 1. 2014, zakotvuje některé možnosti založené na modelu podpory. Jde o předběžné prohlášení a nápomoc při rozhodování. Tato opatření mají být použita přednostně, aby nemuselo dojít k zásahu do svéprávnosti. I z hlediska řazení v textu návrhu občanského zákoníku předchází tato *Podpůrná opatření při narušení schopnosti zletilého právně jednat* ustanovením o omezení svéprávnosti. Naopak byla ze zákona vypuštěna možnost úplného zbavení svéprávnosti¹⁰.

Přeběžné prohlášení

Přeběžné prohlášení dává možnost, která zatím v našem právním řádu chyběla. Člověk má v očekávání vlastní nezpůsobilosti právně jednat možnost projevit vůli, aby byly jeho záležitosti spravovány určitým způsobem, nebo aby je spravovala určitá

⁹ Viz zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších právních předpisů.

¹⁰ Nový občanský zákoník se i přes protesty lidí s postižením vrací k termínu „svéprávnost“, který v minulosti získal hanlivý význam a jehož používání bylo v rámci dobré praxe překonáno.

osoba, nebo aby se určitá osoba stala jeho opatrovníkem (§ 38). Toto ustanovení může být praktické pro kohokoli z nás, neboť kdokoli se může ocitnout v situaci, kdy ztratí, dlouhodobě, nebo dokonce trvale, schopnost spravovat své záležitosti. K tomu může dojít náhle, nepředvídatelně – např. úrazem s poraněním mozku (sporty, autonehoda) či po mozkové mrtvici. Duševní nezpůsobilost však lze v některých případech i předpokládat – především v případě některých progresivních mozkových chorob (demencí). Ve všech těchto případech je velmi praktické upravit své záležitosti předem, s využitím § 38.

Předběžné prohlášení může být učiněno ve formě veřejné listiny (podle § 567), ověřené notářem, nebo soukromé listiny. V tomto případě musí být opatřena datem a potvrzena dvěma svědky. Je-li obsahem prohlášení pořízeného veřejnou listinou určení, kdo se má stát opatrovníkem, ten, kdo veřejnou listinu sepsal, zapíše údaje o tom, kdo prohlášení pořídil, kdo je povolán za opatrovníka a kdo veřejnou listinu sepsal, do neveřejného seznamu vedeného podle jiného zákona (§ 39). Činí-li prohlášení nevidomý nebo osoba, která neumí nebo nemůže číst nebo psát, musí jí být prohlášení nahlas přečteno svědkem, který prohlášení nepsal. Nevidomý nebo osoba, která neumí nebo nemůže číst nebo psát, před svědky potvrdí, že listina obsahuje jeho pravou vůli (§ 40).

Soud může změnit nebo zrušit předběžné prohlášení jen ve výjimečném případě, pokud se změní okolnosti zjevně tak podstatným způsobem, že člověk, který prohlášení učinil, by je za takových okolností neučinil nebo by je učinil s jiným obsahem, a při zachování původního znění by člověku, který prohlášení učinil, hrozila závažná újma. Před vydáním rozhodnutí soud vyvine potřebné úsilí, aby zjistil názor člověka, o jehož prohlášení rozhoduje, a to i za použití takového způsobu dorozumívání, který si člověk zvolí (§ 43).

Soud bude přihlížet i k prohlášení nebo jeho odvolání, pokud by bylo sice neplatné, ale není důvod pochybovat o vůli toho, kdo je učinil (§ 44).

Nápomoc při rozhodování

Nápomoc při rozhodování se poskytuje na základě smlouvy mezi podporovaným a podpůrcem. Smyslem smlouvy o nápomoci je poskytnout podporu člověku, kterému duševní postižení působí potíže při rozhodování, aby mohla být zachována plná svéprávnost a nemusel být ustanovován opatrovník. Ve smlouvě se podpůrce zavazuje, že bude se souhlasem podporovaného přítomen při jeho právních jednáních, že mu zajistí potřebné údaje a že mu bude nápomocen radami. Podpůrců může být i více (§ 45 a § 46 odst. 1).

Smlouva musí být schválena soudem, teprve pak nabývá účinnosti. Může být uzavřena v písemné formě a předložena soudu nebo může být uzavřena ústně před soudem. Soud smlouvu neschválí pouze v případě, že zájmy podpůrce odporují zájmům podporovaného (§ 46 odst. 2). Soud také odvolává podpůrce, a to na návrh podporovaného nebo podpůrce, nebo i bez návrhu, pokud podpůrce závažně poruší své povinnosti (§ 48).

Při poskytování podpory je úlohou podpůrce pomoci podporovanému porozumět situaci a okolnostem, zmapovat možná řešení a rozhodnutí a pomoci rozhodnout se v souladu s osobními cíli, preferencemi a životním stylem podporovaného. Podpůrce nesmí podporovaného nevhodně ovlivňovat a postupuje v souladu s jeho rozhodnutími. Samozřejmě se také nesmí na úkor podporovaného bezdůvodně obohatit (§ 47).

Pokud podporovaný právně jedná v písemné formě, může podpůrce připojit svůj podpis s uvedením své funkce, popřípadě i s údajem o podpoře, kterou podporovanému poskytl. Podpůrce má i právo namítat neplatnost právního jednání podporovaného (§ 47).

Smlouva o nápomoci nezakládá právo podpůrce zastupovat podporovaného, tedy právo jednat osobně jeho jménem.

Zastoupení členem domácnosti

Povaha zastoupení členem domácnosti

I zastoupení členem domácnosti má charakter dohody. Na rozdíl od nápomoci při rozhodování, kde se počítá, že podporovaný je s využitím nápomoci schopný právně jednat, zastoupení členem domácnosti se uplatní, pokud člověku brání duševní porucha právně jednat a nemá jiného zástupce. Při smlouvě o nápomoci si podporovaný sám vybírá podpůrce z neohrazeného okruhu osob a podpůrce nemá právo jej zastupovat (jednat osobně jménem podporovaného), zatímco v případě zastoupení

členem domácnosti zákon stanoví konkrétní okruh osob, které jsou oprávněné zastupovat dospělého člověka nezpůsobilého právně jednat. Zastupovat jej může jeho potomek, předek, sourozenec, manžel nebo partner, nebo osoba, která s ním žila před vznikem zastoupení ve společné domácnosti alespoň tři roky (§ 49 odst. 1). Je-li uzavřena smlouva o nápomoci při rozhodování, vztahuje se možnost tohoto zastoupení jen na oblasti, ve kterých zastoupený není způsobilý právně jednat.

Vznik a zánik zastoupení

Pro vznik zastoupení musí dát zástupce zastoupenému na vědomí, že ho bude zastupovat, a srozumitelně mu vysvětlit povahu a následky zastoupení. Odmítne-li to člověk, který má být zastoupen, zastoupení nevznikne. K odmítnutí přitom postačí schopnost projevit přání (§ 49 odst. 2). I v případě zastoupení členem domácnosti je potřeba schválení soudem. Soud je povinen s vyvinutím potřebného úsilí zjistit názor zastoupeného, a to i za použití takového způsobu dorozumívání, který si zastoupený zvolí (§ 50). Zastoupení zaniká, pokud se jej zástupce vzdá nebo pokud zastoupený odmítne, aby ho zástupce dále zastupoval, k odmítnutí opět postačí schopnost projevit přání. Zastoupení zaniká také, pokud soud jmenuje zastoupenému opatrovníka (§ 54).

Obsah zastoupení a jednání zástupců

Zástupce dbá o ochranu zájmů zastoupeného a naplňování jeho práv i o to, aby způsob jeho života nebyl v rozporu s jeho schopnostmi a aby, nelze-li tomu rozumně odporovat, odpovídal i zvláštním představám a přáním zastoupeného (§ 51).

Zastoupení se vztahuje jen na obvyklé záležitosti, jak to odpovídá životním poměrům zastoupeného. Zástupce tak může nakládat s příjmy zastoupeného v rozsahu potřebném pro obstarání obvyklých záležitostí. S peněžními prostředky na účtu zastoupeného může nakládat jen v rozsahu nepřesahujícím měsíčně výši životního minima jednotlivce podle jiného právního předpisu. Zástupce není oprávněn udělit souhlas k zásahu do duševní nebo tělesné integrity člověka s trvalými následky (§ 52).

Zákon počítá s možností, že zastoupený může mít více zástupců. Pokud tomu tak je, může jednat jen jeden z nich, nebo mohou jednat společně. Jednalo-li by však vůči další osobě více zástupců společně a odporovali si, nepřihlíží se k projevu žádného z nich (§ 53).

Zbavení svéprávnosti

Nový občanský zákoník již nedává možnost zcela zbavit člověka svéprávnosti. Kdo byl podle dosavadních právních předpisů zbaven způsobilosti k právním úkonům, považuje se ode dne nabytí účinnosti nového občanského zákoníku za osobu omezenou ve svéprávnosti (§ 3032 odst. 1). Rozsah omezení svéprávnosti v těchto případech bude dán ustanovením § 64, podle kterého tito lidé budou moci samostatně právně jednat v běžných záležitostech každodenního života.

Omezení svéprávnosti

Omezení způsobilosti k právním úkonům stanovené podle dosavadních právních předpisů se považuje ode dne nabytí účinnosti nového občanského zákoníku za omezení svéprávnosti a člověk je způsobilý právně jednat v rozsahu stanoveném dosavadními právními předpisy (§ 3032 odst. 2).

Zásah do svéprávnosti jako krajní řešení

Text současného zákona může vyznít tak, že jakmile má člověk dlouhodobé duševní postižení a není schopen samostatně učinit právní úkon, má být omezen ve způsobilosti k právním úkonům, což vede k praxi hromadného omezování/zbavování způsobilosti k právním úkonům. Nový občanský zákoník přistupuje k omezení svéprávnosti z opačného konce. Považuje jej za řešení krajní, když stanoví, že **omezit svéprávnost člověka lze jen tehdy, hrozila-li by mu jinak závažná újma a nepostačí-li vzhledem k jeho zájmům mírnější a méně omezující opatření** (§ 55 odst. 2). Méně omezujícím opatřením mohou být další instituty zakotvené novým občanským zákoníkem – nápomoc při rozhodování, zastoupení členem domácnosti, ustanovení opatrovníka bez zásahu do svéprávnosti. Dále to může být také systém podpory, kterou člověk využívá, ať už jde o podporu poskytovanou profesionální sociální službou, nebo neformální sítí blízkých osob. V novém občanském zákoníku je tímto zakotven tzv. princip subsidiarity (restriktivní opatření se použije až po vyčerpání možností méně omezujících), který byl

v oblasti způsobilosti k právním úkonům doposud formulován jen v judikatuře a dokumentech bez právní závaznosti. Změnila se také formulace ze současného „soud omezí“ způsobilost k právním úkonům na „soud může omezit“ svéprávnost člověka.

Omezení svéprávnosti v zájmu člověka

Návrh občanského zákoníku nově výslovně uvádí, že **k omezení svéprávnosti lze přistoupit jen v zájmu člověka**, jehož se to týká (§ 55 odst. 1). Znamená to jednak, že toto opatření prokazatelně musí být pro člověka přínosem, že výhody z tohoto opatření musí převážet nad nevýhodami. A dále také, že zájem tohoto člověka je jediným důvodem. Nejde tedy o ochranu zájmů třetích osob. Zájmy třetích osob musí být chráněny jinými právními nástroji.

Komunikace soudu s člověkem s postižením

Nově také musí být soud v osobním kontaktu s člověkem, o kterém rozhoduje, brát v úvahu jeho osobní jedinečnost a respektovat jeho práva (§ 55 odst. 1). Soud musí vyvinout potřebné úsilí, aby zjistil názor člověka, o jehož svéprávnosti rozhoduje, a to i za použití takového způsobu dorozumívání, který si člověk zvolí (§ 56 odst. 2). Zároveň se výslovně stanoví, že má-li člověk obtíže dorozumívat se, nemůže to samo o sobě být důvodem k omezení svéprávnosti. V ustanovení § 55 je patrný vliv čl. 21 písm. b) Úmluvy, ve kterém se ČR zavazuje uznávat a umožnit osobám se zdravotním postižením používání všech prostředků, způsobů a formátů komunikace (např. znakových jazyků, augmentativní a alternativní komunikace) podle jejich vlastní volby při úředních jednáních.

Rozsah omezení svéprávnosti

V návrhu občanského zákoníku je oproti současnému znění navozen opačný způsob uvažování o formulaci omezení svéprávnosti soudem. Současná formulace „jestliže fyzická osoba je schopna činit jen některé právní úkony, soud její způsobilost omezí“ navozuje praxi soudů, která je rozšířená. Soudy vymezují způsobilost v rozsudku pozitivně – stanovují, které právní úkony člověk je schopen činit. To v praxi znamená, že všechny ostatní, blíže nespecifikované právní úkony, člověk není oprávněn činit. Tato formulace je nepřiměřeně omezující. Nová formulace zní: „Soud může omezit svéprávnost člověka v rozsahu, v jakém není schopen právně jednat, a vymezí rozsah, v jakém způsobilost člověka samostatně právně jednat omezil.“ (§ 57 odst. 1). Přitom musí být důkladně vzaty v úvahu rozsah i stupeň neschopnosti člověka postarat se o vlastní záležitosti (§ 55 odst. 1). Tato formulace směřuje k negativnímu vymezení omezení v rozsudku. To znamená, že soud uvede konkrétní a konečný výčet úkonů, které člověk není oprávněn činit. Musí být tedy nepochybně prokázáno, kterého právního jednání není člověk schopen, a to z toho hlediska, jaký dopad má tato skutečnost na jeho schopnosti postarat se o své záležitosti. Jde zde o posílení tzv. „funkčního modelu“ omezování způsobilosti, který vychází z toho, že pro omezení způsobilosti právně jednat není rozhodující, jaký je „deficit“ člověka v jeho schopnostech, ale zda tento „deficit“ má natolik závažný vliv na život člověka, že je nutné zasahovat do jeho základních práv.

Pokud jde o rozsah omezení, je nově zakotven limit pro maximální rozsah **omezení tím, že rozhodnutí o omezení svéprávnosti nikdy nezbavuje člověka práva samostatně právně jednat v běžných záležitostech každodenního života** (§ 64).

Omezení svéprávnosti na dobu určitou

Soud může svéprávnost omezit jen na určitou dobu, nejdéle však na tři roky. Uplynutím stanovené doby právní účinky omezení zanikají. Soud může před uplynutím stanovené doby zahájit řízení o prodloužení doby omezení. V takovém případě právní účinky původního rozhodnutí trvají až do vydání nového rozhodnutí, nejdéle však jeden rok. Soud může také rozhodnout o omezení svéprávnosti jen v souvislosti s určitou záležitostí na dobu nutnou pro její vyřízení (§ 59). V přechodných ustanoveních zákon stanoví pravidla i pro osoby, které byly omezeny nebo zbaveny způsobilosti k právním úkonům přede dnem nabytí účinnosti nového občanského zákoníku. I ony získají automaticky svéprávnost nejpozději uplynutím tří let ode dne nabytí účinnosti nového zákona, ledaže soud do té doby znovu rozhodne o omezení svéprávnosti (§ 3032 odst. 1).

Platnost jednání člověka s omezenou svéprávností

Nová právní úprava v určitých případech výslovně přiznává platnost i právnímu jednání člověka s omezenou svéprávností. Jednal-li opatrovanec samostatně v případě, kdy nemohl jednat bez opatrovníka, lze jeho právní jednání prohlásit za neplatné,

jen působí-li mu újmu. Jednání bez opatrovníka se považuje za platné také tehdy, pokud je opatrovník schváli nebo pokud své právní jednání schváli sám jednatel poté, co nabyl svéprávnosti.

Změna dopadů omezení svéprávnosti v dalších oblastech života

Uzavření manželství a rodičovská zodpovědnost

Omezení svéprávnosti neznamená automaticky omezení uzavřít manželství. Soud musí výslovně rozhodnout, že omezení svéprávnosti se vztahuje také na schopnost uzavřít manželství. Pokud se omezení svéprávnosti vztahuje také na uzavření sňatku, nelze jej uzavřít ani s přivolením soudu. Soud by musel svéprávnost v této oblasti vrátit.

Došlo-li k uzavření manželství, přestože omezení svéprávnosti se vztahuje i na uzavření manželství, soud prohlásí manželství za neplatné na návrh každého, kdo na tom má právní zájem, nebo i bez návrhu. Manželství však nemůže být prohlášeno za neplatné, pokud bylo počato dítě, které se narodilo živé (§ 683).

Rozhodnutím o omezení svéprávnosti **člověk nadále automaticky neztrácí ani rodičovskou zodpovědnost.** Trvání a rozsah rodičovské odpovědnosti může změnit jen soud (§ 865). Pokud je člověk soudem omezen v rodičovské odpovědnosti, výkon jeho rodičovské odpovědnosti je po dobu omezení pozastaven. Soud však může rozhodnout, že se rodiči zachovává výkon péče o dítě a osobního styku s dítětem (§ 868 odst. 2).

Volební právo

V současné době má vliv na volební právo pouze zbavení způsobilosti k právním úkonům, které je překážkou výkonu volebního práva. Pokud by právní úprava volebního práva zůstala v současné podobě, zanikne tato překážka automaticky s účinností nového občanského zákoníku, ve kterém zbavení způsobilosti již neexistuje.

Opatrovnictví

Opatrovnictví je upraveno v novém občanském zákoníku na dvou místech Obecné části, v Hlavě II: Osoby (§ 61 – § 65) a v Hlavě III: Zastoupení (§ 436 – § 440 a § 457 – 485).

Pojetí opatrovnictví v novém občanském zákoníku

Smyslem opatrovnictví je ochrana zájmů a naplňování práv opatrovance (§ 457). Opatrovnictví není spojeno pouze s omezením svéprávnosti. Stejně tak je tomu i v dosavadní právní úpravě dané § 29 občanského zákoníku. Toto ustanovení se však ke škodě věci využívá zatím jen okrajově. Dosavadní občanský zákoník uváděl opatrovnictví na prvním místě jako formu zastoupení člověka zbaveného způsobilosti k právním úkonům (v § 27). Možnost ustanovit opatrovníka osobě, která to z vážných důvodů potřebuje k ochraně svých zájmů, aniž by byla omezena ve způsobilosti k právním úkonům, následovala v textu zákona až dále. Zároveň zákon neupravoval téměř žádná pravidla pro výkon opatrovnictví.

Oproti tomu návrh nového občanského zákoníku stanoví na prvním místě jako obecné a základní pravidlo, že soud jmenuje opatrovníka člověku, je-li to potřeba k ochraně jeho zájmů, nebo vyžaduje-li to veřejný zájem. Ustanovení opatrovníka není vázáno na nějakou specifickou situaci přednostně. Až v další větě je uvedeno, v jakých případech zejména se opatrovník ustanoví. Těmito důvody jsou např. omezení svéprávnosti nebo zdravotní postižení. Člověk omezený ve svéprávnosti samozřejmě nemůže zůstat nezastoupen, musí mít opatrovníka. Neplatí to však obráceně, že opatrovnictví je tu jen pro člověka omezeného ve svéprávnosti (§ 465).

Nový občanský zákoník zároveň zakotvuje, oproti dosavadnímu zákoníku, řadu pravidel pro výkon opatrovnictví

Ustanovení opatrovníka při řízení o omezení způsobilosti

Positivní změnu přináší zakotvení pravidla, že soud již přímo v rozhodnutí o omezení svéprávnosti jmenuje člověku opatrovníka. Tím se předejde porušení práv člověka v situacích, ke kterým dochází v současnosti, kdy je člověk omezen, či přímo zbaven způsobilosti k právním úkonům, týdně či měsíce čeká na ustanovení opatrovníka a po tuto dobu není nikdo oprávněn činit právní úkony v jeho zájmu.

Ustanovení opatrovníka bez omezení působnosti

Nový občanský zákoník výslovně upravuje i ustanovení opatrovníka pro člověka, jemuž působí zdravotní stav obtíže při správě jeho jmění nebo při hájení práv. Soud v takovém případě jmenuje opatrovníka na jeho návrh a ve shodě s jeho návrhem určí opatrovníkovi rozsah působnosti. Na návrh opatrovance soud opatrovníka také odvolá (§ 469 odst. 1). Opatrovník jedná pokud možno společně s opatrovancem. Jedná-li opatrovník v těchto případech samostatně, jedná v souladu s vůlí opatrovance. Nelze-li vůli opatrovance zjistit, rozhodne na návrh opatrovníka soud (§ 469 odst. 2).

Postup soudu při ustanovení opatrovníka

Opatrovníka jmenuje soud. Při jmenování soud opatrovníkovi zároveň vymezí rozsah práv a povinností (§ 463). Rozhoduje-li soud o jmenování opatrovníka, musí vyslechnout vyjádření budoucího opatrovance nebo jinak zjistit jeho stanovisko a vycházet z něho. Rozhodnout může soud jen na základě osobního kontaktu s opatrovancem, nebrání-li tomu nepřekonatelná překážka (§ 471 odst. 1).

Kdo může být ustanoven opatrovníkem

Osoba určená v předběžném prohlášení

Podle nové právní úpravy soud nejprve bere v úvahu, zda člověk učinil v minulosti předběžné prohlášení (§ 38) o tom, kdo se má v případě jeho nezpůsobilosti stát opatrovníkem. V takovém případě může osoba povoláná za opatrovníka navrhnout, aby byla soudem jmenována opatrovníkem. Je-li tato osoba způsobilá k opatrovnickví, soud ji s jejím souhlasem opatrovníkem jmenuje. Pokud tato osoba sama návrh na své jmenování nepodá, soud musí v každém případě zjistit její stanovisko (§ 61).

Blízká osoba

Pokud člověk neučinil v minulosti předběžné prohlášení, může navrhnout svého opatrovníka během řízení a soud tuto osobu jmenuje opatrovníkem. Pokud opatrovanec nikoho nenavrhne nebo navrženou osobu není z nějakého důvodu možné ustanovit, jmenuje soud opatrovníkem zpravidla příbuzného nebo jinou osobu opatrovanci blízkou, která osvědčí o opatrovance dlouhodobý a vážný zájem. Není-li možné najít blízkou osobu, jmenuje soud opatrovníkem jinou osobu, která splňuje podmínky pro to, aby se stala opatrovníkem.

Veřejný opatrovník

Pokud soud nenalezne žádnou vhodnou osobu, kterou by ustanovil opatrovníkem, jmenuje veřejného opatrovníka. Veřejným opatrovníkem se rozumí obec, kde má opatrovanec bydliště, anebo právnická osoba zřízená touto obcí k plnění úkolů tohoto druhu. Zákon výslovně stanoví, že jmenování veřejného opatrovníka není vázáno na jeho souhlas. Tím se předchází situacím, ke kterým dochází za současné právní úpravy, kdy se veřejní opatrovníci někdy odvolávají proti svému jmenování. Institut veřejného opatrovníka je „posledním útočištěm“, pokud není jiná vhodná osoba, která by mohla opatrovnickví vykonávat. Z této logiky vyplývá, že není možné, aby se veřejný opatrovník opatrovnickví vzdal. Na druhou stranu je však potřeba zabývat se důvodem, proč dochází k odmítání opatrovnickví příslušnou obcí. Obce se brání opatrovnickví především z kapacitních důvodů. Jde obvykle o obce, v jejichž spádové oblasti se nachází pobytové zařízení pro osoby s postižením v duševní oblasti. Jde nejčastěji o bývalé ústavy sociální péče, nyní domovy pro osoby se zdravotním postižením (uživatelé jsou lidé s potížemi v učení) nebo domovy se zvláštním režimem (uživatelé jsou lidé s duševním onemocněním, demencí, závislostí na návykových látkách apod.). Po účinnosti zákona 108/2006 Sb., o sociálních službách, který zavedl poskytování sociálních služeb na smluvním základě, vyvstala nutnost, aby se zařízení či jejich zaměstnanci z důvodu střetu zájmů vzdali opatrovnickví, pokud jej vykonávali pro své klienty. Přičemž většina klientů má trvalé bydliště v pobytovém zařízení. Tato zařízení, čítající obvykle několik desítek klientů, se často nacházejí na území malých, odlehklých obcí, které mají jen minimální počet zaměstnanců. Tyto obce proto nejsou a nemohou být připraveny ani po finanční, ani po odborné stránce na výkon opatrovnickví pro takové množství občanů se specifickými potřebami. Tuto situaci by měl řešit zvláštní zákon týkající se veřejného opatrovnickví, na který odkazuje § 471 odst. 2 návrhu občanského zákoníku.

Při výběru opatrovníka přihlédné soud k přáním opatrovance, k jeho potřebám i k podnětům osob opatrovanci blízkých, sledují-li jeho prospěch, a dbá, aby výběrem opatrovníka nezaložil nedůvěru opatrovance k opatrovníkovi (§ 62).

Způsobilost k výkonu opatrovnictví a střet zájmů

I nadále platí, že opatrovníkem nelze jmenovat osobu, která sama není způsobilá právně jednat, nebo osobu, jejíž zájmy jsou v rozporu se zájmy opatrovance (§ 437 odst. 1). Nově je však výslovně stanoveno, že **opatrovníkem nelze jmenovat provozovatele zařízení, kde opatrovanec pobývá nebo které mu poskytuje služby, nebo osobu závislou na takovém zařízení** (§ 63). Toto ustanovení reaguje na současnou situaci, popsanou výše, kdy před účinností zákona o sociálních službách byly opatrovníky ústavy či jejich zaměstnanci, kteří se nyní z důvodu střetu zájmů opatrovnictví vzdávají. Soudy však často při rozhodování o změně opatrovníka neberou tento zásadní střet zájmů v úvahu a návrhům odmítají vyhovět.

Pokud se zájmy opatrovníka a opatrovance dostanou do střetu, nebo pokud takový střet hrozí, nebo pokud jsou ve střetu zájmů osoby zastoupené stejným opatrovníkem, jmenuje soud kolizního opatrovníka (§ 460). Jde zde např. o situace, kdy je opatrovníkem sourozenec opatrovance a oba budou vystupovat jako dědici ve stejném dědickém řízení, nebo pokud by chtěl opatrovník něco prodat či koupit od opatrovance, nebo by byli spolumajiteli. Jedná se zde o situace, které jsou dočasné, takže pominou a opatrovník bude moci nadále svoji funkci vykonávat.

V obecných pravidlech pro zastupování se stanoví, že jednal-li zástupce, jehož zájem je v rozporu se zájmem zastoupeného, s třetí osobou, a věděla-li tato osoba nebo musela-li vědět o střetu zájmů, může se toho zastoupený dovolat (§ 430 odst. 2).

Výkon opatrovnictví

Z opatrovnictví vznikají práva a povinnosti přímo opatrovanci. Opatrovník by měl jednat osobně. Dalšího zástupce může pověřit, pouze vyžaduje-li to nutná potřeba. Odpovídá pak za výběr vhodné osoby (§ 438). Toto ustanovení může mít praktický dopad na situace, kdy opatrovanec nežije v blízkosti opatrovníka, ale využívá ve svém každodenním životě podporu sociální služby. Asistenti sociální služby mu pak obvykle pomáhají při realizaci právních úkonů v různých oblastech života, nebo případně sami zajišťují, co je potřeba (nákupy, vyřízení osobních záležitostí). Je logické, aby opatrovník v takovéto situaci pověřil poskytovatele sociální služby.

Pravidla pro výkon opatrovnictví v zákoně

Na rozdíl od dosavadní právní úpravy nový občanský zákoník stanoví základní pravidla pro výkon opatrovnictví. Tato pravidla odráží posun od medicínského modelu zdravotního postižení („modelu péče“) k modelu sociálnímu („modelu podpory“). Pro první model je typický paternalistický (ochranný) přístup, kdy člověk s postižením je objektem péče a ochrany. V modelu podpory je respektována autonomie člověka s postižením, který má nárok na asistenci a přiměřené úpravy prostředí, aby mohl plně realizovat všechna svá práva. Hlavní úlohou opatrovníka je starat se o naplnění opatrovancových práv a chránit jeho zájmy. Opatrovník také dbá o zdravotní stav opatrovance. Aby mohl tyto úlohy dobře plnit, musí udržovat s opatrovancem vhodným způsobem a v potřebném rozsahu pravidelný kontakt a projevovat o opatrovance skutečný zájem. Při zastupování opatrovance musí opatrovník vycházet z názoru a přání opatrovance. Při činění právních úkonů vždy vysvětlí opatrovanci srozumitelně povahu a následky rozhodnutí, která je potřeba učinit. Opatrovník dbá, aby způsob opatrovancova života nebyl v rozporu s jeho schopnostmi a aby, nelze-li tomu rozumně odporovat, odpovídal i zvláštním opatrovancovým představám a přáním. Opatrovník při plnění svých povinností naplňuje opatrovancova právní prohlášení a dbá jeho názorů, i když je opatrovanec projevil dříve, včetně přesvědčení nebo vyznání, soustavně k nim přihlíží a zařizuje opatrovancovy záležitosti v souladu s nimi. Není-li to možné, postupuje opatrovník podle zájmů opatrovance (§ 466 a § 467).

Jmenování více opatrovníků jednomu člověku

Podle nového občanského zákoníku může mít člověk více opatrovníků, pokud je součástí zastupování také správa majetku. Může tak být jmenován opatrovník pro správu jmění, nebo jeho části, a vedle toho opatrovník pro osobní záležitosti. Zastupovat člověka před soudem může jen opatrovník pro osobní záležitosti (opatrovník „osoby“). Opatrovníci mohou jednat samostatně nebo společně. Soud by měl v rozhodnutí vymezit rozsah práv a povinností každému opatrovníkovi. Potom mohou jednat samostatně. Pokud jmenuje více opatrovníků a nerozhodne, ve kterých záležitostech je každý z nich způsobilý právně jednat za opatrovance samostatně, jsou opatrovníci povinni jednat společně (§ 464).

Odměna za opatrovnictví

Opatrovník od zastoupeného nemůže požadovat odměnu za zastoupení. Odměnu lze přiznat jen za správu jmění. O její výši rozhodne soud s přihlédnutím k nákladům správy, k hodnotě spravovaného majetku, k výnosům z něho a k časové i pracovní náročnosti správy (§ 462). Veřejný opatrovník vykonává tuto činnost jako svoji profesi, za kterou je placen. I zákon však upřednostňuje jmenování opatrovníkem osobu opatrovanci blízkou. Práce opatrovníka, pokud nemá být formální a má dostát všem právním i morálním požadavkům současnosti, je časově i odborně náročná. Je otázkou, zda toto ustanovení vykládat tak, že opatrovník nesmí přijmout odměnu za zastupování, či zda na ni pouze nemá právní nárok. Toto ustanovení nevylučuje náhradu nutných výdajů opatrovníka vynaložených v souvislosti s opatrovnictvím.

Pojištění opatrovníka

Odůvodňují-li to okolnosti, může soud opatrovníkovi uložit, aby se v přiměřeném rozsahu pojistil pro případ, že při výkonu své funkce způsobí opatrovanci nebo jiné osobě škodu (§ 465 odst. 2).

Překročení oprávnění k zastupování

Překročil-li opatrovník své oprávnění při jednání za zastoupeného, může zastoupený jeho jednání následně schválit. Jestliže však opatrovníkovo jednání bez zbytečného odkladu zastoupený neschválí (např. také proto, že zastoupený nemá způsobilost jednání opatrovníka schválit), je opatrovník takovým jednáním zavázán sám (§ 440). To znamená, jako by nejednal jménem opatrovance, ale vlastním jménem, pro sebe – práva a povinnosti z takového jednání vznikají opatrovníkovi.

Zánik opatrovnictví

Opatrovnictví může zaniknout odvoláním opatrovníka. Soud jej odvolá na jeho žádost, nebo z vlastního rozhodnutí, pokud neplní své povinnosti. Zároveň opatrovanci jmenuje nového opatrovníka (§ 463 odst. 2). Zákon poněkud překvapivě stanoví, že smrtí opatrovníka nebo jeho odvoláním opatrovnictví nezaniká. Těmito událostmi totiž opatrovnictví automaticky přechází na veřejného opatrovníka, a to do doby, dokud soud nejmenuje opatrovanci nového opatrovníka (§ 468). Toto ustanovení řeší dosavadní problematické situace, kdy zemře opatrovník, a po dobu, než je ustanoven nový opatrovník, člověk není zastoupen nikým, což mu může způsobit vážné újmy. V jiných případech dochází k tomu, že soud se zdráhá odvolat opatrovníka, který nevykonává opatrovnictví řádně, protože je obtížné najít jiného opatrovníka.

Oblasti, ve kterých opatrovník vůbec nemůže jednat

Opatrovník nemůže za opatrovance právně jednat ve věcech vzniku a zániku manželství, výkonu rodičovských povinností a práv a v oblasti závěti (sepsání pořízení pro případ smrti nebo prohlášení o vydědění a jejich odvolání) (§ 458).

Rozhodování o osobním stavu opatrovance

Vyslovit souhlas se změnou osobního stavu opatrovance může opatrovník jen se souhlasem soudu (§ 483 odst. 1). Mezi záležitosti osobního stavu patří otázky manželství (rozvodu), partnerství, otcovství, osvojení, svéprávnosti, prohlášení za mrtvého.¹¹

Správa majetku opatrovance

Opatří-li si někdo správce svého jmění sám, nelze mu jmenovat opatrovníka pro správu jmění. To neplatí, není-li správce jmění znám, odmítne-li jednat v zájmu zastoupeného, nebo zanedbává-li tuto povinnost, anebo nemůže-li jmění spravovat (§ 470). Správce jmění si může člověk např. zajistit předem, formou předběžného prohlášení.

Stejně jako v dosavadní právní úpravě, spravuje-li opatrovník jmění zastoupeného, náleží mu vykonávat běžnou správu takového jmění. Pokud má však opatrovník řešit záležitost, která není běžná, vyžaduje se k nakládání se jměním zastoupeného schválení soudu (§ 461).

¹¹ § 80 zákona č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů.

Kromě tohoto obecného pravidla stanoví nový občanský zákoník přímo některé konkrétní případy, ve kterých se vyžaduje souhlas soudu. Dále může soud rozhodnout i o některých dalších omezeních opatrovníka při nakládání s majetkem opatrovance (§ 483 odst. 2). Bez souhlasu soudu nesmí opatrovník:

- a) zavázat opatrovance k plnění některému z členů opatrovnické rady nebo osoby tomuto členu blízké,
- b) nabýt pro opatrovance nemovitou věc nebo podíl na ní, ani opatrovancovu nemovitou věc nebo podíl na ní zcizit či zatížit,
- c) nabýt pro opatrovance obchodní závod, podíl na obchodním závodu nebo podíl na právnické osobě, ani tento majetek zcizit nebo zatížit; to neplatí, jedná-li se o nabytí účastnických nebo podobných cenných papírů zajišťujících bezpečný výnos,
- d) uzavřít za opatrovance smlouvu zavazující ho k trvajícimu nebo opakovanému plnění na dobu delší než tři roky,
- e) odmítnout dědictví nebo jiné plnění z pozůstalosti, nebo
- f) zavázat opatrovance k bezúplatnému plnění jiné osobě, ledaže se jedná o dar poskytnutý k obvyklé příležitosti podle zásad slušnosti v přiměřeném rozsahu a opatrovanec je schopen úsudku a projevil s darem souhlas.

Kromě toho opatrovník nesmí bez souhlasu soudu naložit s majetkem opatrovance, jedná-li se o:

- a) nabytí nebo zcizení majetku v hodnotě převyšující částku odpovídající pětisetnásobku životního minima jednotlivce podle jiného právního předpisu,
- b) nabytí nebo zcizení majetku převyšující jednu polovinu opatrovancova majetku, ledaže tato polovina představuje hodnotu jen nepatrnou a nejedná se o věc, která je pro opatrovance věcí zvláštní obliby, nebo
- c) přijetí nebo poskytnutí půjčky, úvěru nebo jistoty v hodnotách uvedených pod písmeny a) nebo b).

Soud si před rozhodnutím podle odstavců 1 až 3 vyžádá stanovisko opatrovnické rady. Nesdělí-li opatrovnická rada soudu stanovisko v přiměřené lhůtě, potom soud rozhodne sám (§ 483).

Soupis jmění a vyúčtování správy

Opatrovník, který spravuje jmění opatrovance, vyhotoví do dvou měsíců od svého jmenování soupis spravovaného jmění a doručí jej soudu, opatrovanci a opatrovnické radě. Za trvání opatrovnictví vyhotoví opatrovník vyúčtování správy jmění každoročně vždy do 30. června, ledaže se s členy opatrovnické rady dohodne, že vyúčtování předloží dříve. Je-li pro to důležitý důvod, může opatrovanec nebo opatrovnická rada navrhnout soudu, aby opatrovníkovi uložil povinnost vyhotovit mimořádné vyúčtování. Opatrovník doručí každé vyúčtování opatrovanci, opatrovnické radě a soudu. Opatrovník, jehož funkce končí, doručí konečné vyúčtování správy jmění opatrovanci, opatrovnické radě a soudu, popřípadě také dalšímu opatrovníkovi nebo soudnímu komisaři jmenovanému v řízení o dědictví. Zemře-li opatrovník, vydá soudu, který jej jmenoval, listiny a další doklady týkající se opatrovance a jeho záležitostí každý, kdo má tyto listiny a doklady u sebe (§ 485).

Opatrovnická rada

Poslání opatrovnické rady

K vyšší ochraně práv a zájmů zastoupeného, je-li mu ustanoven opatrovník, zavádí nový občanský zákoník možnost ustanovení opatrovnické rady¹². Jde o skupinu osob z nejbližšího okolí zastoupeného, která má doplnit a vyvážit činnost opatrovníka. Zprůhledňuje činnost opatrovníka, umožňuje kontrolu jeho činnosti a poskytuje platformu, aby se při zastupování člověka uplatnil pohled většiny počtu lidí. To umožňuje jednak lépe zohlednit různé zájmy zastoupeného, jednak předejít případné manipulaci, pro niž je vytvořen značný prostor, pokud člověka zastupuje jediná osoba s komplexními pravomocemi. Funkce a význam opatrovnické rady se projevují zejména při opatrovnictví člověka s komplexními potřebami (to znamená s těžším, kombinovaným postižením, nekomunikujícím běžným způsobem apod.).

Vznik opatrovnické rady

Opatrovnická rada může vzniknout, pokud je člověku ustanoven opatrovník. O ustavení opatrovnické rady může požádat opatrovanec nebo osoba opatrovanci blízká. Do třiceti dnů od obdržení žádosti svolá opatrovník schůzi, na kterou pozve opatrovance a všechny blízké osoby, které jsou mu známy. Schůze se může zúčastnit kdokoli z přátel opatrovance, a to i pokud

¹² Institut opatrovnické rady je obsažen např. v občanském zákoníku Quebecu (Kanada).

nebyl pozván. Každý ze zúčastněných má jeden hlas. Není-li schůze včas svolána nebo nekoná-li se z jiného důvodu, anebo není-li na ní zvolena opatrovnická rada, svolá schůzi soud, a to i bez návrhu. Každý ze zúčastněných má jeden hlas. Zúčastní-li se schůze alespoň pět osob, může být opatrovnická rada zvolena (§ 472). Osoby přítomné na schůzi zvolí členy opatrovnické rady, případně i jejich náhradníky, většinou hlasů (§ 473 odst. 1). O volbě členů opatrovnické rady a náhradníků vyhotoví zápis zapisovatel, kterého určí přítomní. K zápisu musí být připojeny případné protesty podané v písemné formě. Zápis doručí zapisovatel opatrovníkovi a soudu, který opatrovníka jmenoval (§ 475).

Soud volbu členů opatrovnické rady neschvaluje, může však na návrh opatrovníka nebo kterékoli z osob oprávněných k účasti na schůzi, anebo z vlastního podnětu prohlásit volbu za neplatnou, došlo-li při ní k porušení zákona takovým způsobem, že v důsledku toho hrozí opatrovanci újma. V takovém případě soud bez zbytečného odkladu nařídí volbu toho člena opatrovnické rady nebo náhradníka, jehož volbu prohlásil za neplatnou (§ 476).

Nově občanský zákoník počítá i s činností právnických osob, jejichž hlavní činnost spočívá v péči o osoby se zdravotním postižením a ochraně jejich zájmů. I tato právnická osoba má právo navrhnout, aby byla svolána schůze k ustavení opatrovnické rady. Právnická osoba, jejíž hlavní činnost spočívá v péči o osoby se zdravotním postižením a ochraně jejich zájmů, která působí v České republice nepřetržitě alespoň tři roky a byla s opatrovancem v pravidelném spojení alespoň tři měsíce, má právo účastnit se schůze k ustavení opatrovnické rady, být členem opatrovnické rady nebo se účastnit jejího zasedání a navrhnout soudu, aby rozhodnutí opatrovnické rady zrušil a nahradil je svým rozhodnutím. Neuplatňuje-li však tato právnická osoba svá práva v souladu se zájmy opatrovance, soud jí tato práva na návrh opatrovance, opatrovníka nebo členů opatrovnické rady odejme (§ 484).

Složení a činnost opatrovnické rady

Opatrovnická rada musí mít alespoň tři členy (§ 474). Předpoklady pro členství v opatrovnické radě jsou obdobné jako předpoklady pro výkon opatrovnictví. Členem opatrovnické rady může být jen osoba, která o opatrovance osvědčí dlouhodobý a vážný zájem, i do budoucna, a jejíž zájmy neodporují zájmům opatrovance (§ 473 odst. 2). Opatrovnická rada je schopna se usnášet za přítomnosti většiny členů, pokud má však jen tři členy, vyžaduje se přítomnost všech. Rozhodnutí přijímá opatrovnická rada většinou hlasů přítomných členů (§ 474).

Člen opatrovnické rady je volen na dobu neurčitou. Opatrovník nemůže být členem opatrovnické rady (§ 473 odst. 2). Člen opatrovnické rady může ze své funkce odstoupit. Odstoupení je účinné doručením písemného oznámení opatrovníkovi a soudu. Odstoupení oznámí dalším členům opatrovnické rady. Soud může odvolat z funkce člena opatrovnické rady na návrh opatrovníka nebo kterékoli z osob oprávněných k účasti na schůzi, anebo z vlastního podnětu, pokud člen opatrovnické rady závažně nebo opakovaně poruší své povinnosti, ztratí-li o opatrovance zájem nebo ocitnou-li se jeho zájmy opakovaně v rozporu se zájmy opatrovance. Při zániku funkce člena opatrovnické rady opatrovník nebo předseda opatrovnické rady zařídí volbu nového člena (§ 477).

Opatrovnická rada zasedá nejméně jednou za rok. K zasedání ji svolá její předseda, nebo opatrovník, jinak kterýkoli člen opatrovnické rady, popřípadě soud na návrh osoby, která osvědčí vážný zájem o opatrovance, anebo i bez návrhu. Opatrovnická rada přizve na zasedání opatrovance i opatrovníka. O schůzi se pořizuje zápis, který se doručuje opatrovníkovi a soudu (§ 478).

Opatrovnická rada na svém pravidelném zasedání projedná zprávu opatrovníka o jeho činnosti v záležitostech opatrovance, vyjadřuje se k soupisu jmění opatrovance a k vyúčtování jeho správy i k vyúčtování případné odměny opatrovníka za správu jmění. Usnese-li se na tom opatrovnická rada, podá její člen pověřený k tomu usnesením návrh soudu na změnu výše odměny opatrovníka za správu jmění opatrovance, návrh na zrušení opatrovnictví, nebo na odvolání opatrovníka a jeho nahrazení jinou osobou (§ 479).

Omezení opatrovníka opatrovnickou radou

Opatrovník ze zákona nesmí bez souhlasu opatrovnické rady rozhodnout o některých důležitých věcech. Jde o změnu bydliště opatrovance, umístění opatrovance do uzavřeného ústavu nebo podobného zařízení, nebo např. o souhlas s léčbou, pokud se jedná o zákroky s možnými závažnými následky. Otázky pravděpodobně vyvolá formulace *umístění opatrovance do uzavřeného ústavu nebo podobného zařízení*. Zákonodárce měl zřejmě na mysli souhlas s hospitalizací (v případě člověka s duševním onemocněním) udělený opatrovníkem nebo pobyt v zařízení sociální služby. V prvním případě je ovšem podle zákona nutný

především souhlas soudu, souhlas opatrovnické rady nestačí. V druhém případě formulace sice odpovídá faktické situaci v ČR, kdy existují celoroční pobytová zařízení a uzavírání smlouvy o jejich službě má charakter spíše *umístování do zařízení*, avšak takový postup nepřipadá podle zákona o sociálních službách v úvahu. I pobytovou službu je možné poskytovat pouze na základě smlouvy, která musí vycházet z vůle budoucího uživatele, nikoli jen opatrovníka. Rovněž ve světle Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením (zejm. čl. 19) by formulace *umístování do zařízení* neobstála.

Bez souhlasu opatrovnické rady nesmí opatrovník také naložit s majetkem opatrovance, jedná-li se o nabytí nebo zcizení majetku, přijetí nebo poskytnutí zápůjčky, úvěru nebo jistoty, a to v hodnotě převyšující určitou částku. Výše částky je zde (jako v případech nutnosti schválení soudem) rovněž stanovena pružně, ve vztahu k životnímu minimu nebo majetku opatrovance (jde o částku odpovídající stonásobku životního minima jednotlivce podle zvláštního právního předpisu, nebo o částku převyšující jednu třetinu opatrovanceva majetku, ledaže tato třetina představuje hodnotu jen nepatrnou). Souhlas opatrovnické rady opatrovník nepotřebuje v případě, že k takovému jednání je nutný souhlas soudu.

Je-li to v zájmu opatrovance, může se opatrovnická rada usnést, jaká další rozhodnutí opatrovníka o záležitostech opatrovance podléhají jejímu souhlasu. Usnesení však nesmí omezovat opatrovníka nad míru přiměřenou okolnostem (§ 480).

Nesouhlas s rozhodnutím opatrovnické rady

Člen opatrovnické rady, který pro její rozhodnutí nehlasoval, opatrovník nebo opatrovanec může do patnácti dnů od přijetí rozhodnutí navrhnout soudu, aby rozhodnutí opatrovnické rady zrušil a nahradil je svým rozhodnutím. Dokud soud nerozhodne, nenabude rozhodnutí opatrovnické rady právní účinky (§ 481).

Působnost opatrovnické rady vykonávaná jedinou osobou nebo soudem

Nelze-li opatrovnickou radu zřídit pro nezáměr dostatečného počtu blízkých osob nebo z jiných podobných důvodů, může soud na návrh některé z těchto osob rozhodnout, že působnost opatrovnické rady bude vykonávat jen jedna z nich a rozhodne zároveň o jejím jmenování.

Není-li zvolena opatrovnická rada ani ustanovena osoba s působností opatrovnické rady, schvaluje opatření opatrovníka stran opatrovance nebo jeho jmění namísto opatrovnické rady soud (§ 482).

5. DOPORUČENÁ PRAXE V OBLASTI PRÁVNÍHO JEDNÁNÍ A OPATROVNICTVÍ

Ve světle radikálních společenských změn v přístupu ke zdravotnímu postižení, které nacházejí postupně své vyjádření i v příslušných právních předpisech, je zřejmé, že je potřeba změnit podstatným způsobem praxi, která je dosud v ČR převažující. Jak vyplývá i z výše uvedených nových právních předpisů, pozornost se v současné době zaměřila na přísné respektování lidských práv lidí s postižením, zejména jejich základu v podobě práva rozhodovat o svém životě a naplňovat svá základní práva.

Naplnění tohoto požadavku úzce souvisí s řešením otázek právní způsobilosti. Problematiku způsobilosti k právním úkonům je přitom potřeba řešit ve dvou rovinách – v legislativě a v praxi. Právo by nemělo příliš předbíhat vývoj ve společenských vztazích. Mělo by vyrůstat z potřeby společnosti. Intenzita společenské potřeby na mezinárodní úrovni se výrazně projevila přijetím Úmluvy. V ČR se tento vývoj částečně promítl do nového občanského zákoníku. Nyní je v ČR potřeba nejprve naplnit tyto závazné normy odpovídající praxí a následně na základě zkušeností z praxe dokončit právní reformu v oblasti právní způsobilosti tak, aby odpovídala nejen požadavkům Úmluvy a různých politických dokumentů, ale především legitimním potřebám lidí s postižením.

Na tomto místě je potřeba uvést, že **model podpory je úzce provázán s principem sociálního začlenění**. Sociální začlenění ovšem není jen cílem, ale i předpokladem fungování modelu podpory. Člověk s postižením totiž musí mít kolem sebe blízké lidi, kteří mu budou moci potřebnou podporu poskytnout. Přejít k modelu podpory při právním jednání tedy není vyřešenou pouhou změnou paragrafů. Zvláště ne v podmínkách zemí jako ČR, kde převážná část lidí s postižením v duševní oblasti žije izolovaně v ústavních zařízeních, a proto kolem sebe nemá společenství lidí, kteří by mohli přirozenou podporu poskytnout.

Předpokladem pro poskytování podpory při rozhodování je tedy zároveň vytváření kruhů či sítí přirozené podpory (*support circles, support networks*).

Přejít na model podpory neznamená zánik profesionálních sociálních služeb, neboť přirozená podpora není schopná pokrýt úplně všechny potřeby lidí s postižením. Náplň sociálních služeb se však bude muset změnit. V ČR zatím spočívá těžiště sociálních služeb v poskytování přímé péče. V zahraničí¹³, kde je model podpory již ve společnosti rozšířený, se sociální práce zaměřuje více na vyhledávání, vytváření a koordinaci (zprostředkování, *brokerství*) podpory pro lidi s postižením v jejich přirozeném prostředí.

V 6. kapitole této *Příručky* nabízíme průvodce poskytováním podpory při rozhodování. Čerpáme ze zahraničních zkušeností, kde se model podpory v oblasti právních úkonů uplatňuje v praxi i v právních předpisech často již několik desetiletí. Není proto nutné vymýšlet vše nově. Je možné inspirovat se různými modely a poučit se ze zkušeností, úspěchů i chyb v řadě zemí. Zahraniční zkušenosti je samozřejmě potřeba aplikovat na situaci a právní předpisy v ČR, jak se o to snaží tato. S jejím využitím je možné začít poskytovat podporu při rozhodování v praxi opatrovníků, sociálních pracovníků i rodin a přátel lidí s postižením. Někteří poskytovatelé sociálních služeb v ČR se již s metodami poskytování podpory při rozhodování seznamují a začínají je v praxi aplikovat. Nové metody vyhledávají především také rodiny lidí s postižením či seniorů, které odmítají jít cestou omezování způsobilosti k právním úkonům, již považují za nedůstojnou, a hledají pro své blízké lépe vyhovující řešení.

Výhody nového přístupu jsou tak na obou stranách – pro člověka s postižením i pro společnost. Člověku s postižením se v tomto systému vrací lidská důstojnost a možnost prožít plnohodnotný život ve společnosti při uplatnění svých schopností. Společnost přitom šetří investice do vytváření specifického prostředí a zajišťování veškeré péče profesionálními službami. Naopak profituje z přínosů, kterými může člověk s postižením společnosti prospět, pokud bude mít podmínky pro své pracovní uplatnění atd.

¹³ Např. Britská Kolumbie (Kanada), Velká Británie, USA.

Doporučená praxe v rámci dosavadní právní úpravy

Právní úprava platná do konce r. 2013 je tedy daná především Úmluvou a dosavadním zněním občanského zákoníku. Jak již bylo zmíněno, obě tyto normy vycházejí z různých konceptů, a proto může být obtížné při jejich aplikaci dostat oběma. **Především by však měla být aplikována Úmluva (viz kap. 3), občanský zákoník pak takovým způsobem, aby nebyl s Úmluvou v rozporu.** Právní úprava způsobilosti k právním úkonům a opatrovnictví v dosavadním občanském zákoníku je velmi stručná, což může být za současné situace určitou výhodou.

Při hledání nejvhodnější praxe v dané právní úpravě je potřeba uvědomit si především, kde jsou její dosavadní slabiny či nevyužívané možnosti.

Nejčastější omyly

Přeceňování ochrany člověka formou omezení způsobilosti k právním úkonům

V naší společnosti je hluboce zakořeněno přesvědčení, že na duševní nezpůsobilost je jediný spolehlivě fungující lék – omezení či zbavení způsobilosti k právním úkonům. Téměř žádná pozornost se nevěnuje tomu, jak tento lék skutečně funguje a zda člověka ochrání tak, jak si představujeme. Jestli neexistují další, běžné možnosti ochrany, zda je vůbec přínos tak restriktivního řešení větší než jeho škodlivé dopady na život člověka.¹⁴ Z bohatých zahraničních i tuzemských zkušeností jasně vyplývá, že **nejspolehlivější ochranou práv a zájmů člověka s duševním postižením je, pokud je v úzkém kontaktu s okruhem blízkých lidí, kteří jej dobře znají, záleží jim na něm a zajišťují mu tak kvalitní podporu v oblastech života, ve kterých ji potřebuje.** Tato ochrana může být doplněna i poskytováním profesionální podpory a ustanovením opatrovníka bez omezení způsobilosti k právním úkonům (viz např. kapitola 5 – Zachování způsobilosti k právním úkonům a opatrovnictví podle § 29 občanského zákoníku).

Otázka odůvodněnosti zbavování způsobilosti k právním úkonům

Ještě problematictější než omezení způsobilosti k právním úkonům je zbavení způsobilosti k právním úkonům. I v tradičních opatrovnických systémech v zahraničí bývá za všech okolností zachována způsobilost člověka k právním úkonům každodenního života. Toto pravidlo se promítlo i do nového občanského zákoníku. Možnost zbavení v něm již neexistuje. To vychází z úvahy, že drobnými právními úkony každodenního života si člověk nemůže způsobit škodu (nebo ohrozit práva třetích osob) v takovém rozsahu, který by odůvodňoval tak dramatický zásah do práv člověka, jako je zbavení způsobilosti k právním úkonům, znemožňující člověku činit jakékoli právní úkony.

Pokud člověk není osobně vůbec schopen činit právní úkony, např. pro těžké postižení, nebo se dokonce nalézá po úraze či onemocnění v kómatu, je ještě více zjevné, že není schopen svým jednáním ohrozit zájmy své ani zájmy třetích osob. Člověk v těchto případech buď nemůže právní úkon učinit vůbec, nebo jej nemůže učinit tak, aby třetí osoby mohly jeho právní úkon považovat v dobré víře za platný. Jediné, co v této situaci člověk potřebuje, je možnost činit právní úkony prostřednictvím jiné, k tomu oprávněné osoby. Proto však nemusí být nejprve soudem zbaven své právní způsobilosti. Situaci zde nejlépe řeší ustanovení opatrovníka podle § 29 občanského zákoníku (bez omezení způsobilosti k právním úkonům). (Rovněž viz např. kapitola 5 – Zachování způsobilosti k právním úkonům a opatrovnictví podle § 29 občanského zákoníku.)

Vzhledem k tomu, že je tato úvaha již prověřena mnohaletou praxí, zahraničními právními úpravami a je zakotvena do budoucna i v našem právním řádu, je možné i žádoucí již v současné době od zbavování způsobilosti k právním úkonům zcela upustit.

Důsledky neplatnosti právního úkonu

Samotné zbavení způsobilosti nebo omezení ve způsobilosti k právním úkonům bohužel ve skutečnosti neposkytuje výrazně lepší ochranu zájmů člověka s postižením v duševní oblasti, než poskytují obecně platné instituty, jako např. ustanovení § 38 odst. 2 občanského zákoníku. Podle tohoto ustanovení je právní úkon vždy absolutně neplatný, pokud je učiněn v duševní poruše, která činí člověka k tomuto úkonu neschopným. Důvodem neplatnosti je tedy již samotný fakt duševní poruchy, ni-

¹⁴ *Problematice způsobilosti k právním úkonům uživatelů sociálních služeb se věnuje např. Sborník příspěvků ze seminářů pořádaných v rámci projektu Život do svých rukou, QUIP, 2007.*

koli až omezení způsobilosti k právním úkonům soudem. Ze zkušeností z praxe vyplývá, že lidé zbavení způsobilosti nebo omezení ve způsobilosti, pokud je neochrání především kvalitní podpora, často učiní právní úkony, kterými si přivodí újmu. Často uzavřou např. nevýhodnou smlouvu s telefonním operátorem nebo si vezmou neuváženou půjčku (někdy jsou k tomu zmanipulováni jinou osobou). Ne vždy totiž druhá smluvní strana zjistí fakt omezení způsobilosti k právním úkonům, ať už proto, že ji to nenapadne (v občanském průkazu se již omezení způsobilosti k právním úkonům neuvádí¹⁵), nebo i proto, že tuto skutečnost zjišťovat nechce. A tak formální omezení způsobilosti k právním úkonům stejně nezabrání tomu, aby byl právní úkon učiněn. Pokud na základě neplatného právního úkonu proběhne nějaké plnění, vznikne smluvním stranám povinnost toto plnění si vzájemně vrátit. A v tom je často problém. Pokud člověk již protелефonoval nějakou částku, nemůže již využitou telefonní službu vrátit a musí tak za službu zaplatit. Stejně tak pokud přijal peněžní půjčku a peníze již utratil, či jej o ně někdo připravil, nemůže je vrátit, ale musí je ze svého splácet. Právní následky neplatnosti právního úkonu jsou tak zcela stejné, ať už je právní úkon neplatný z důvodu faktické duševní nezpůsobilosti, nebo na základě soudního omezení způsobilosti k právním úkonům.

Pro úplnost dodáváme, že při neplatnosti právního úkonu, z kteréhokoli výše uvedeného důvodu, nevzniká povinnost hradit úroky či sankce z prodlení, vrací se (či nahrazuje v penězích) jen to, co člověk skutečně přijal.

Trestněprávní a občanskoprávní odpovědnost člověka omezeného/zbaveného způsobilosti k právním úkonům

Dále je rozšířená domněnka, že omezení způsobilosti k právním úkonům, tedy že právně nezpůsobilý člověk je automaticky také neodpovědný. Není to však pravda. Pokud člověk způsobí škodu, zjišťuje se, jestli v tom konkrétním případě byl způsobilý posoudit následky svého jednání a ovládnout se. Znamená to tedy, že v určité konkrétní situaci může být shledán neodpovědným i člověk plně způsobilý k právním úkonům. Stejně tak může být shledán odpovědným např. za krádež či poškození něčí věci člověk s lehkým postižením, omezený ve způsobilosti nakládat s finančními prostředky nad určitou částku, když si je přitom plně vědom protiprávnosti takového jednání a je schopen se ovládnout.

Zachování způsobilosti k právním úkonům a opatrovnictví podle § 29 občanského zákoníku

Úmluva garantuje zachování plně způsobilosti. Zároveň však požaduje zajištění adekvátní a bezpečné podpory, kterou lidé s postižením mohou pro využívání své právní způsobilosti potřebovat. Bez takové podpory by zachování plně způsobilosti k právním úkonům mohlo člověka s postižením v duševní oblasti ohrozit. Řada lidí s postižením v ČR má adekvátní podporu zajištěnu. Většinou prostřednictvím sociálních služeb nebo rodiny, nebo kombinací obou variant. Při řešení jejich způsobilosti k právním úkonům by tak měl být aplikován článek 12 Úmluvy, to znamená, že by měla být zachována plná způsobilost k právním úkonům, neboť podpora, kterou využívají, jim poskytuje dostatečnou ochranu. Protože však zatím právní úprava neobsahuje postupy, jak zajistit platnost právnímu jednání lidí s duševním postižením, např. uznáním platnosti jednání s podpůrcem, mohla by být platnost jejich jednání, zejm. u složitějších právních úkonů, zpochybněna. Proto je v současné době potřeba ustanovit jim opatrovníka. Opatrovník může být ustanoven podle § 29 občanského zákoníku, aniž by člověk musel být omezen ve způsobilosti (Švestka, 2006). Soud v usnesení o ustanovení opatrovníka vymezí jeho kompetence.

Tento postup není ničím novým. Je založen na tzv. principu „subsidiarity“¹⁶ ochranných opatření. To znamená, že opatření jako zásah do způsobilosti, které je pro člověka omezující, může být použito až po vyčerpání všech ostatních, méně omezujících opatření. Především je potřeba vzít v úvahu asistenci, kterou člověk využívá. Tento postup při řešení způsobilosti k právním úkonům je doporučen členským státním Rady Evropy, tedy i České republice, již od r. 1999 v Doporučení Výboru ministrů Rady Evropy¹⁷, zejm. v zásadě č. 5:

Zásada 5 – Nezbytnost a subsidiarita

1. Opatření na ochranu nezpůsobilé dospělé osoby by mělo být použito pouze v případě, že je nezbytné. Je zapotřebí vzít v úvahu konkrétní okolnosti a potřeby dotčené osoby.

¹⁵ § 3 zákona č. 328/1999 Sb., o občanských průkazech, ve znění pozdějších předpisů.

¹⁶ Princip subsidiarity je vysvětlen např. v Nálezu Ústavního soudu ČR ze dne 18. 8. 2009 sp. zn. I US 557/09. Bližší vysvětlení principu subsidiarity viz také „Analýza oblasti právní způsobilosti a opatrovnictví“, MPSV, Praha 2012.

¹⁷ Doporučení Výboru ministrů Rady Evropy č. R (99) 4 Ohledně zásad právní ochrany nezpůsobilých dospělých osob.

Ochranné opatření však může být použito na základě úplného a svobodného souhlasu dotčené osoby.

2. Při rozhodování, zda je ochranné opatření nezbytné, by měla být zvážena možnost zavedení všech v úvahu přicházejících méně formálních opatření a asistence, kterou mohou poskytnout rodinní příslušníci nebo jiné osoby.

Dodržování principu subsidiarity při rozhodování o způsobilosti k právním úkonům požaduje i Ústavní soud ČR ve své judikatuře.

Příklad použití principu subsidiarity v praxi:

Paní Romaně je 43 let. Žila celý život v ústavním zařízení. V posledních letech získala s podporou sociální služby domova pro osoby se zdravotním postižením řadu dovedností, které jí otevřely cestu k běžnému životu. Sama si nakupuje, absolvovala kurz hospodaření s penězi, dojížděla pravidelně do agentury podporovaného zaměstnávání, kde se připravovala na získání nového zaměstnání. Začala úspěšně pracovat na částečný úvazek na otevřeném trhu práce. Pravidelně také využívala služeb sociálně terapeutických dílen a Centra ucelené rehabilitace. V rámci procesu transformace sociálních služeb se přestěhovala z ústavního zařízení do samostatného bydlení, kde jí i nadále pomáhají asistenti s věcmi, které nevládne zcela samostatně. Paní Romana byla od dospělosti zbavena způsobilosti k právním úkonům. To pro ni nyní představuje vážnou překážku na její cestě k běžnému životu a k sociálnímu začlenění. Zbavení způsobilosti k právním úkonům jí brání nejen v plném využívání všech jejích práv a svobod, včetně práva svobodně se rozhodovat o svém životě (nemůže si dohodnout a uzavřít smlouvy o nájmu bytu a o službách spojených s užíváním bytu, vyřídit si svoje záležitosti na úřadech, obstarat si každodenní záležitosti, uzavřít pracovní dohodu, vůbec nemá právo volit, uzavřít manželství, rozhodovat, jak hospodařit se svým majetkem atd.). Všechny tyto úkony musí učinit opatrovník. Ten však žije v jiném městě. Zbavení způsobilosti k právním úkonům brání paní Romaně dokonce již i v návratu a rozvoji nových dovedností, protože ani ty nejzákladnější úkony není vůbec oprávněna činit (např. nakupovat a vyřizovat své záležitosti, uzavírat smlouvy s poskytovateli sociálních služeb, pracovní dohody, koupit si jízdenky, které potřebuje pro cestování, podepisovat na poště převzetí zásilky, zajít si ke kadeřníkovi, do čistírny) – byly by to absolutně neplatné právní úkony.

Práva a zájmy paní Romany jsou přitom chráněny především prostřednictvím podpory poskytované v rámci sociální služby. Sociální služba jí poskytuje podporu ve všech oblastech života v tom rozsahu, v jakém ji potřebuje – ani více, ani méně. Tak, aby nebyla ani vystavena nepřiměřenému riziku, ani „přepečována“, což by způsobilo stagnaci, nebo dokonce ztrátu nabytých kompetencí. Pravidla pro poskytování kvalitní a bezpečné podpory v sociálních službách jsou dána zákonem č. 108/2006, o sociálních službách. Každý poskytovatel sociální služby je povinen věnovat zvláštní pozornost dodržování a naplňování práv uživatelů a postupovat podle standardů kvality sociálních služeb, které obsahují jak pravidla práce s rizikem, tak pojistky proti zneužití klientů. Sociální služby podléhají kontrole inspekce poskytování sociálních služeb. Návštěvy v zařízeních, kde jsou nebo mohou být osoby omezené na svobodě, tj. i v zařízeních sociálních služeb, provádí také Veřejný ochránce práv. Základní činností při poskytování většiny sociálních služeb je „pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí“ (§ 35 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů). Podpora, kterou paní Romana využívá ve všech oblastech života, kde to potřebuje, je účinná a bezpečná a pokrývá životní rizika zcela odpovídajícím způsobem. V této situaci paní Romana není vystavena žádnému nepřiměřenému riziku, tedy jen běžnému riziku jako kdokoli jiný. Protože paní Romana má středně těžké mentální postižení, jediné, co v oblasti právních úkonů nemůže zajistit sociální služba, je právní platnost složitějších právních úkonů, neboť náš právní řád zatím neuznává platnost právních úkonů učiněných s podpůrcem.

Proto paní Romana s podporou sociální služby podala k soudu návrh na plné vrácení způsobilosti k právním úkonům a zároveň na ustanovení opatrovníka podle § 29 občanského zákoníku (při plné způsobilosti k právním úkonům). Soudy bylo navrženo vymezit kompetence opatrovníka takto:

„Opatrovník je oprávněn být plně informován o hospodaření s majetkem zastoupené. Je oprávněn být přítomen při všech právních úkonech činěných zastoupenou a je oprávněn ji zastupovat při všech právních úkonech kromě drobných majetkových právních úkonů, kterými zastoupená uspokojuje své každodenní potřeby. Před provedením příslušného právního úkonu jménem zastoupené je opatrovník povinen srozumitelně informovat zastoupenou o obsahu a možných následcích úkonu, zjistit názor a přání zastoupené a případně doporučit obsah právního úkonu.

Bez předchozího projednání se zastoupenou může opatrovník provést právní úkon jen tehdy, pokud věc nesnese odkladu. Pokud zná v minulosti projevený názor zastoupené, provede právní úkon v souladu s ním. Právní úkon v těchto případech projedná opatrovník se zastoupenou následně, jakmile je to možné. Proti vůli zastoupené může opatrovník činit právní úkony jen tehdy, pokud by jí jinak hrozila závažná újma.

Opatrovník se dále může jménem zastoupené domáhat neplatnosti jakéhokoliv právního úkonu učiněného samostatně zastoupenou.“

Okresní soud návrhu paní Romany, zastoupené v soudním řízení pracovníkem neziskové organizace hájící práva lidí s postižením, zcela vyhověl. Proti rozsudku se však odvolalo státní zastupitelství. Rozsudek byl změněn na omezení způsobilosti k právním úkonům. Proti tomu se odvolala paní Romana. Krajský soud potvrdil omezení způsobilosti k právním úkonům. V době vzniku této příručky se připravuje dovolání k Nejvyššímu soudu, protože věc má po právní stránce zásadní, precedenční význam.

Opatrovnictví

Čl. 12 Úmluvy již neumožňuje *náhradní rozhodování*. Z toho by měla vycházet praxe opatrovnictví. I když občanský zákoník ještě umožňuje omezení způsobilosti a většina opatrovníků je v současné době ustanovena lidem, kteří jsou omezeni, nebo dokonce zbaveni způsobilosti k právním úkonům, nejenže nic nebrání tomu, aby opatrovník respektoval právo člověka s postižením na sebeurčení v nejvyšší možné míře, ale je nutné dostat i požadavkům Úmluvy. To samozřejmě předpokládá, že opatrovník je obeznámen s relevantními předpisy, zejména Úmluvou. Při výkonu opatrovnictví by měl tedy především poskytovat podporu při rozhodování a postupovat přitom v souladu s nejlepší praxí. Podrobný výklad doporučených postupů při poskytování podpory při rozhodování nabízíme v kapitole 6.

Stručně řečeno, z právního hlediska, opatrovník by měl zastoupenému před provedením příslušného právního úkonu jeho jménem srozumitelně vysvětlit obsah a možné následky právního úkonu a zjistit názor a přání zastoupeného. Bez předchozího projednání se zastoupeným by měl opatrovník provést právní úkon jen tehdy, pokud věc nesnese odkladu. Pokud zná v minulosti projevený názor zastoupeného, provede právní úkon v souladu s ním. Právní úkon v těchto případech projedná opatrovník se zastoupeným následně, jakmile je to možné. Proti vůli zastoupeného by měl opatrovník činit (nebo neučinit) právní úkony jen tehdy, pokud by zastoupenému jinak hrozila závažná újma. Až teprve pokud nelze žádným způsobem zjistit názor nebo přání zastoupeného, ani z předem projevených přání, lze přistoupit k rozhodování „v nejlepším zájmu“. Bližší vysvětlení i této problematiky je uvedeno v kapitole 6.

V každém případě je zcela nepřijatelné, aby opatrovník zastoupeného nevhodně ovlivňoval, přehlížel jeho názor nebo jím dokonce manipuloval.

Opatrovník by měl také dbát na to, aby omezení člověka ve způsobilosti k právním úkonům nebylo větší, než je potřeba, a podávat příslušná podání k soudu.

Čeho se vyvarovat v praxi opatrovnictví

Většinu nesprávných úvah a postupů opatrovníka lze ilustrovat na příběhu paní Jarmily.

Paní Jarmila (40) žila zcela běžným způsobem života, vychovávala svoji dceru a pracovala jako servírka. Po vážném úrazu s poškozením mozku podstoupila dlouhou léčbu, po níž se postupně vracela do běžného života a překonávala obtíže spojené s jeho trvalými následky. Jedním ze zásadních kroků pro ni měl být návrat do práce mezi lidmi. V tomto směřování ji jednoznačně podporoval i její ošetřující psychiatr, který pracovní zapojení rovněž považoval za jeden z hlavních faktorů potřebných pro znovunabývání jejích kompetencí a zmenšování závislosti na pomoci okolí. Při hledání odpovídajícího zaměstnání využívala služeb agentury podporovaného zaměstnávání a s její pomocí našla místo v restauraci McDonald's, kam si přála nastoupit. Zaměstnavatel ji po úspěšném zácviku hodlal přijmout.

V době své hospitalizace byla paní Jarmila rozhodnutím soudu zbavena způsobilosti k právním úkonům a opatrovníkem jí byla jmenována městská část Prahy. S tímto zásahem se paní Jarmila obtížně vyrovnávala a považovala ho za nepřiměřený a dehonostující. Jednotlivé pracovnice vykonávající na dané městské části opatrovníckou agendu rovněž zasahovaly do jejího rozhodování od počátku výrazně autoritativně. Na rozdíl od Jarmilou zvoleného směřování pro ni viděli vhodnější alternativu v umístění do pobytové služby domova se zvláštním režimem mimo Prahu a případnou práci v chráněné dílně. S ohledem na to odmítly jménem paní Jarmily uzavřít vyjednanou pracovní smlouvu. Po opakovaném naléhání paní Jarmily a jejího okolí věc nakonec předložily ke schválení soudu. Základním argumentem veřejných opatrovníků byla obava z odpovědnosti za škodu, kterou by případně při výkonu zaměstnání paní Jarmila mohla způsobit některému ze zákazníků. Pro takovou obavu nebyly žádné konkrétní důvody. Ani zaměstnavatel žádné neshledával a uváděl, že pro případ škody způsobené zákazníkovi je pojištěn. Pracovnice opatrovníka odmítaly brát v úvahu názor paní Jarmily a v podstatě i komunikaci s ní, jejím lékařem i poskytovatelem sociální služby.

Opatrovník by v první řadě měl při svém rozhodování vycházet z přání a představ opatrovance. Základním předpokladem je vzájemná komunikace, zjišťování potřeb, vůle, preferencí a cílů opatrovance, k jejichž naplnění mají činěné právní úkony sloužit. Opatrovník by se od nich měl odchýlit jen tehdy, pokud je k tomu vážný důvod a opatrovanci by v opačném případě hrozila závažná újma. V uvedeném příběhu byl tento princip zcela popřen. Rozhodování v rozporu s oprávněnými zájmy a preferencemi opatrovance vede pak často k prohlubování jeho odtržení od správy vlastních záležitostí a směřuje k prohlubování jeho sociálního vyloučení. To je v přímém protikladu ke směřování úpravy práv lidí se zdravotním postižením, kde jsou respekt k autonomii jednotlivce a jeho právo na vlastní život ve společenství základními hodnotami.

Úkolem opatrovníka je činit právní úkony, ke kterým jeho opatrovanec není podle rozhodnutí způsobilý. Právě v tom spočívá jeho úloha a odpovědnost. Pouze v případě, že se jedná o dispozici s majetkem opatrovance, které vybočuje z rámce běžných záležitostí, může tak učinit jen s předchozím přivolením soudu. Podmiňovat předchozím přivolením soudu činnosti jiných úkonů znamená přenášet vlastní odpovědnost na jiný orgán. Zároveň to s sebou nese prodlení a opatrovanec tak vlastně ztrácí možnost v rozumném čase reagovat právně relevantním způsobem na běžné životní situace. Podpis pracovní smlouvy, o němž se v uvedeném příběhu jednalo, není úkon, s nímž by se opatrovník měl či mohl na soud obrátit.

Úlohou opatrovníka oproti tomu není rozhodování ve věcech, které nemají povahu právních úkonů, například o směřování a způsobu života, který si člověk v rámci svých práv volí, např. kde a s kým chce člověk s postižením bydlet, jak se chce oblékat, jaké zaměstnání by chtěl mít. Pokud si opatrovník přisvojuje právo rozhodovat v těchto věcech, nemá jeho postup žádný zákonný podklad a je zásahem do práv, jejichž nositelem je každý člověk bez ohledu na případné omezení či zbavení způsobilosti k právním úkonům. Pomoc při uplatňování práv a oprávněných zájmů člověka přitom naopak patří mezi zákonem regulované povinnosti kvalifikovaných sociálních služeb. Takže nerespektování partnerského postavení sociální služby a její činnosti opatrovníkem staví takovýto jeho postup mimo rámec oprávněného a žádoucího chování.

Podrobnější informace k právní úpravě oblasti způsobilosti k právním úkonům a opatrovnictví v občanském zákoníku platném do konce roku 2013 i k její aplikaci v praxi poskytuje publikace „Právní postavení uživatelů v procesu transformace sociálních služeb“ (DURAJOVÁ, 2011) a „Analýza oblasti právní způsobilosti a opatrovnictví“ (MPSV, 2012).

Situace po účinnosti nového občanského zákoníku

Automatická změna zbavení způsobilosti na omezení svéprávnosti

Jak bude vypadat situace z hlediska právní úpravy, bylo podrobně vysvětleno v kapitole 5.3. Především bude potřeba vzít v úvahu skutečnost, že dosavadní zbavení způsobilosti k právním úkonům se automaticky změní na omezení způsobilosti k právním úkonům. Přičemž omezení se, podle nového občanského zákoníku, nikdy nevztahuje na běžné záležitosti každodenního života. Takže člověk do té doby zbavený způsobilosti k právním úkonům bude nadále omezený právně jednat jen v oblastech nad rámec běžných záležitostí. Bude tedy moci dělat běžné nákupy a vyřizovat si běžné věci, jednat s úřady apod. Pokud to bude potřeba, bude mu opatrovník či poskytovatel sociální služby poskytovat v těchto věcech podporu. Pokud nebude člověk schopen jednat osobně ani s podporou, bude opatrovník oprávněn jednat jeho jménem.

Přechodné tříleté období do automatického nabytí svéprávnosti

Znění mnoha rozsudků o omezení způsobilosti, vydaných před účinností nového občanského zákoníku, nebude v souladu s novou právní úpravou. Podle nové právní úpravy se omezení svéprávnosti nemůže vztahovat na běžné záležitosti každodenního života. Mnoho dosavadních rozsudků o omezení způsobilosti k právním úkonům však omezuje člověka v těchto záležitostech. Např. pokud rozsudek omezuje člověka tak, že je oprávněn nakládat jen s malou finanční částkou (200 Kč, 500 Kč měsíčně, apod.) a ve všech ostatních oblastech života jednat oprávněn není, dojde paradoxně k tomu, že na základě dřívějšího zbavení způsobilosti k právním úkonům, které se automaticky změnilo na omezení svéprávnosti podle nového zákoníku, budou mít lidé podstatně větší možnost právně jednat než na základě dřívějšího omezení způsobilosti k právním úkonům. Tím se ovšem částečně napraví dosavadní paradox, kdy u několikanásobně většího počtu lidí byla řešena jejich situace použitím extrémního opatření (zbavení způsobilosti) než citlivějším omezením způsobilosti v nezbytných oblastech, jak by odpovídalo právu i logice věci.

Tato skutečnost bude vyřešena do 3 let od účinnosti nového zákoníku. Do tří let totiž zaniknou ze zákona všechny rozsudky (o omezení i zbavení způsobilosti k právním úkonům) vydané před účinností nového zákoníku. Smyslem je, aby došlo k přehodnocení všech dosavadních rozsudků ve smyslu nové právní úpravy a uvedení do souladu s ní. Opatrovníci by se měli na tuto situaci připravit a promyslet situaci lidí, které zastupují, v intencích nové právní úpravy.

Možná řešení svéprávnosti

Nová právní úprava vychází z maximálního zachování způsobilosti právně jednat. Nebude jednoduché změnit dosavadní zakořeněné myšlení, kdy se za běžné řešení potřeb člověka se sníženou rozhodovací schopností považovalo omezování jeho způsobilosti, k opačnému přístupu, kdy přirozené je mít způsobilost k právním úkonům, člověka chránit poskytnutím podpory, možností zastoupení a obecnými ustanoveními (např. o neplatnosti právního jednání pro nedostatek faktické duševní způsobilosti). K omezení způsobilosti k právním úkonům pak přistupovat nanejvýš v krajním případě.

Postup při zvažování potřeb člověka se sníženou schopností činit rozhodnutí:

1. Především by měla být zvážena možnost, zda je nutné vůbec nějaké opatření v oblasti způsobilosti k právním úkonům zavádět. V některých případech se pravděpodobně dojde k závěru, že nadále žádné opatření není potřeba.
2. Pokud člověk s postižením může k ochraně svých zájmů potřebovat určitou podporu při právním jednání, bude moci být jeho omezení způsobilosti (svéprávnosti) a opatrovnictví nahrazeno dohodou o nápomoci při rozhodování. Předpokládá se, že podpůrcem bude někdo z okruhu nejbližších osob, ke kterým má člověk s postižením důvěru. Znění občanského zákoníku nevyklučuje, aby byla podpůrcem právnická osoba. Nabízí se otázka, zda podpůrcem může být poskytovatel sociální služby, která poskytuje podporu ve všech oblastech, kde to člověk s postižením potřebuje. V případě právních úkonů by však pravděpodobně šlo o střet zájmů uživatele a poskytovatele služby. Z hlediska právní úpravy a zároveň filozofie poskytování podpory při rozhodování by tak dohoda o nápomoci při rozhodování mohla být uzavřena s poskytovatelem sociální služby jen jako krajní a dočasné řešení pro člověka, který nemá žádnou vhodnou blízkou osobu, a to do doby, než budou takové osoby nalezeny.
3. Pokud člověk s postižením může k ochraně svých zájmů potřebovat dlouhodobě nebo opakovaně také zastoupení při právních úkonech, může být soud požádán o ustanovení opatrovníka bez omezení svéprávnosti.
4. K omezení svéprávnosti by se mělo přikročit jen výjimečně, pokud nepostačí k ochraně práv a zájmů člověka s postižením jakékoli méně omezující opatření. Jde zejména o situace, kdy člověk s postižením odmítá pomoc a podporu a existuje konkrétní, důvodná obava, že si svým právním jednáním přivodí závažnou újmu.

Nápomoc při rozhodování a opatrovnictví

V právním prostředí nového občanského zákoníku by se těžiště činnosti mělo přenést z náhradního rozhodování tradičních opatrovníků k podpoře při rozhodování poskytované i tradičními opatrovníky, především však podpůrnými osobami na základě dohody o nápomoci při rozhodování nebo opatrovníky ustanovenými bez omezení způsobilosti člověka. Hlavní zásady a techniky důležité při poskytování podpory při rozhodování nabízíme v následující kapitole.

6. ÚVOD DO PRAKTICKÉ ČÁSTI POSKYTOVÁNÍ PODPORY PŘI ROZHODOVÁNÍ A PRÁVNÍCH ÚKONECH

Význam podpory a její kvality pro naplnění lidství a občanství

Možnost rozhodovat o svém životě je důležitou podmínkou důstojného života každého člověka. Dnes je toto právo konečně přiznáváno i lidem, kteří pro učinění rozhodnutí potřebují víc pomoci, než běžně lidé potřebují – lidem s postižením v duševní oblasti. Současně s přiznáním práva na rozhodování je ale také nutno zajistit těmto lidem podporu při rozhodování. Nestačí říct, že lidé mají právo na právní způsobilost, včetně právního jednání. Bez zajištění potřebné podpory by totiž nemohl být naplněn smysl článku 12 Úmluvy. **Nezajištění potřebné podpory při rozhodování by mohlo vést k zanedbání, či dokonce zneužívání** lidí s omezenými schopnostmi v oblasti rozhodování.

Odstavce 3 a 4 článku 12 Úmluvy stanovují povinnost zajistit pro lidi s postižením přístup k asistenci potřebné pro uplatnění právní způsobilosti. Všechna opatření týkající se uplatnění právní způsobilosti musí obsahovat účinné záruky zamezující zneužití. Tyto záruky musí zajistit, že lidé budou mít možnost rozhodovat se v souladu se svými preferencemi a vůlí a že nedojde ke konfliktu zájmů a nežádoucímu ovlivňování. Opatření uplatňovaná vůči lidem s postižením musí být přiměřená, uplatňovaná po nejkratší možnou dobu a musí podléhat pravidelnému přezkoumávání. To znamená, že podpora poskytovaná při rozhodování musí být člověku dostupná, při poskytování podpory se musí zohledňovat hodnoty a preference daného člověka a o poskytnuté podpoře musí být vedena dokumentace, na jejímž základě bude možné provést přezkoumání.

Právo na právní způsobilost, tedy i možnost rozhodovat se s právními důsledky, se týká i lidí s nejtěžším postižením, kteří potřebují maximální podporu.

V poskytování podpory při rozhodování se může naplno projevit změna přístupu k lidem s postižením. Nejvyšší prioritou není na rozdíl od dřívějších dob zdraví a bezpečí, ale sebeurčení. **Kontrolu nad rozhodováním přebírá od odborníků, opatrovníků a interdisciplinárních týmů sám člověk. Z dřívějšího pacienta** lůžkového zařízení dlouhodobé péče **se stává občan**, kterému společnost poskytuje podporu pro uplatnění jeho práv. Posunuli jsme se od člověka v roli objektu péče k člověku, který s poskytovanou podporou činí vlastní rozhodnutí.

Abychom mohli učinit rozhodnutí, které nám bude dávat smysl a bude v souladu s našimi preferencemi, musíme rozumět své situaci, umět ocenit přínosy a vidět zápory. To, co je pro jednoho nevýhoda, může se jinému člověku jevit jako plus. Ve velmi podobných situacích se různí lidé mohou rozhodovat velmi odlišně, a přitom být s výsledkem spokojeni. Proto je u poskytování podpory při rozhodování **klíčovou podmínkou respektování priorit a hodnot člověka**. Přináší to s sebou nutnost **respektovat jedinečnost každého člověka** a **porozumět způsobu jeho vnímání a prožívání situace**. Na těchto hodnotách stojí i níže uvedené praktické nástroje vycházející z **konceptu plánování zaměřeného na člověka** (O'BRIEN). Tento koncept vznikl v osmdesátých letech identifikací společných principů (průniků) různých forem individuálního plánování vyvinutých na základě teorie normalizace¹⁸. V případech významných životních rozhodnutí, zejm. u lidí, kteří se po desetiletí izolovaného života v ústavu rozhodují, co dál, je plánování zaměřené na člověka jednou z klíčových forem podpory. Klíčovými principy plánování zaměřeného na člověka jsou:

- **Respekt k hlasu člověka a jemu nejbližších lidí**
- **Rozšiřování možností volby**
- **Budování vztahů**
- Podpora za účelem rozvoje

¹⁸ *Principy „normalizace“ mají své začátky v 60. letech ve Skandinávii a byly dále rozvinuty zejména T. W. Wolfensbergerem v Severní Americe, přičemž nejde o normalizování lidí, ale jejich příležitostí.*

- Mluvení a jednání především s člověkem, vyhýbání se odosobněným označením
- Vyhýbání se postupům zdůrazňujícím odlišnost
- Způsob vnímání člověka předurčuje formu podpory

Nástroje plánování zaměřeného na člověka slouží ke sběru a zpracování údajů, které jsou důležité pro poskytování podpory při rozhodování. V této příručce se budeme věnovat následujícím nástrojům plánování zaměřeného na člověka, které nám pomohou porozumět člověku a jeho specifické situaci: mapa vztahů, komunikační tabulka, třídění důležitého, třídění toho, co funguje a nefunguje, profil na jednu stránku. Praktické použití si ukážeme v dalších částech publikace.

Lidé, kteří potřebují pomoc při rozhodování, jsou často stigmatizováni, např. v důsledku **zvláštností při komunikaci**. Proto se stalo dobrou praxí najít a zdůraznit to, čeho si ostatní na člověku cení, v čem člověk vyniká a čím může přispět společnosti, na čem může stavět při řešení složitých situací.

Pro rozhodování je důležitá **schopnost vyjádřit svůj záměr jednat a své preference**, což vyžaduje komunikační dovednosti. Omezení v oblasti komunikace stojí často za omezením možnosti rozhodovat. Je důležité umět právě v této oblasti poskytnout podporu, na prvním místě rozpoznáním komunikačních kanálů. Řada lidí vyjadřuje své preference a záměr jednat chováním, které bývá často vnímáno jako tzv. problémové chování namísto toho, aby jej lidé vnímali jako specifický způsob komunikace (viz příběh paní Stelly). Nové přístupy k tomuto tématu jsou označovány jako tzv. *totální komunikace*, kdy pro vzájemné porozumění jsou platné všechny formy komunikace, tedy nejen mluvená a psaná řeč.

Pro zajištění podpory při rozhodování je pro každého člověka podstatné, **kdo podporu poskytuje**. Je nutné, aby to byl někdo, kdo je člověku co nejbližší, komu důvěřuje a kdo je současně ochoten pomoc poskytnout. Pro zmapování lidí, kteří mohou poskytovat podporu při rozhodování, pomáhá nástroj *mapa vztahů*.

Jako užitečné se ukazuje systematicky budovat kruh lidí – např. z členů rodiny, přátel, sousedů, asistentů apod., kteří rádi a bez nároku na odměnu mohou poskytnout potřebnou pomoc při rozhodování. Je totiž z různých důvodů výhodnější mít k dispozici pomoc od více lidí. Např. člověk, který potřebuje méně intenzivní podporu při rozhodování, má v takovém případě možnost obrátit se s různými typy rozhodnutí na různé osoby, stejně jako to činí každý jiný člověk. Při výběru šatů se obvykle obrátíme na kamarádku, při technické závadě v domácnosti třeba na souseda a pro zprovoznění počítače na kolegu. V případě člověka, který potřebuje vyšší míru podpory, je zapojení více lidí ještě důležitější. Předchází se tím situacím zanedbání nebo zneužití. Ve skupině lidí, kteří člověka znají a mají ho rádi, bude daleko snazší dospět ke správnému rozhodnutí (tedy rozhodnutí, které bude odpovídat skutečné vůli a situaci člověka s postižením), než pokud rozhodování závisí pouze na jediné osobě, např. opatrovníkovi nebo pracovníkovi služby.

Obzvláště důležité je mít více poskytovatelů podpory v případě lidí, kteří mají těžší postižení a k vyjádření své vůle a úmyslu potřebují někoho, kdo je dobře zná. Více lidí se na věc podívá z více pohledů a poskytovaná podpora pak může být blíže skutečným preferencím daného člověka. Navíc se snižuje riziko zneužití.

Každopádně je potřeba zdůraznit, že poskytování podpory při rozhodování by nemělo být doménou profesionálů (sociálních pracovníků, veřejných opatrovníků, soudů apod.). Převahu by naopak měli mít lidé z neformální sféry – rodina, přátelé, spolupracovníci apod. – tak, jak je to v životě běžné.

Už v roce 1989 konstatuje O'Brien, významný americký odborník na služby pro osoby s postižením, že jedním z pěti základních ukazatelů kvality ve službách pro tuto cílovou skupinu, je schopnost mobilizovat zdroje za účelem rozšiřování možností výběru u lidí s těžkým postižením (O'BRIEN, 1989). **Dovednost poskytovat podporu při rozhodování by měli ovládat všichni, kdo zajišťují pomoc lidem s postižením v duševní oblasti, zejména profesionální služby, a také ti, kteří jsou ze zákona nebo z rozhodnutí soudu zapojeni do právních úkonů člověka s postižením (opatrovník, osoba poskytující nápomoc při rozhodování, člen domácnosti).**

Možnost činit okolím akceptované vlastní rozhodnutí je důležitou podmínkou pro sebeurčení. Je to jeden z klíčů k občanství, jak je navrhuje Simon Duffy. K dalším klíčům patří: zajištění potřebné podpory v každodenním životě; dostatek peněz na slušné živobytí; vlastní domov – zvolíme si, kde a s kým budeme žít; zapojení do života komunity a směřování v životě (DUFFY, 2003).

Klíče k občanství (upraveno podle DUFFY, 2003)

Východiska

Praktická část příručky je postavena na konceptu *plánování zaměřeného na člověka*, který se v ČR teprve začíná používat zejm. v oblasti individuálního plánování v sociálních službách. Praktické zkušenosti s poskytováním podpory při rozhodování jsou u nás zatím omezené. Při tvorbě metodiky jsme proto vycházeli především ze zahraničních zdrojů – UK a Kanada: *Supported Decision Making* (FULTON, 2008), česky vyšla v rámci sborníku z konference Pro změnu 2010 (FULTON, 2011), *Právní jednání a mentální postižení, Podpora pro samostatné rozhodování – Příručka pro profesionály* (KANADSKÁ ASOCIACE PRO ŽIVOT V KOMUNITĚ, 2011). Dalším cenným zdrojem inspirace byly nástroje myšlení zaměřeného na člověka, se kterými máme možnost pracovat už od začátku devadesátých let díky odborníkům z UK a USA a v posledních letech také z Německa a Rakouska. S některými zahraničními odborníky jsme měli možnost téma konzultovat i osobně díky jejich účasti na tuzemských osvětových a vzdělávacích akcích (QUIP – Společnost pro změnu, 2012a), (QUIP – Společnost pro změnu, 2012c).

Všechny v příručce uvedené praktické příklady jsou osobními zkušenostmi členů autorského týmu za poslední 2 roky práce v projektech zaměřených na podporu lidských práv a sociální začleňování lidí s postižením. Ve srovnání se zahraničím jsou to zkušenosti velmi omezené. První pilotní projekty zaměřené specificky na poskytování podpory při rozhodování se v ČR teprve rozjíždějí (QUIP – Společnost pro změnu, 2012b). Realizace práva na právní způsobilost (formou právních úkonů) včetně zajištění adekvátní podpory při rozhodování rovněž vyžaduje příznivé společenské nastavení (např. přijetí myšlenky, že člověk s postižením v duševní oblasti má právo na vlastní rozhodování), což o situaci v ČR v řadě oblastí zatím neplatí.

Pojem duševní způsobilost

Výše jsme hovořili o tom, jak je pro některé lidi nesnadné se rozhodovat. Schopnost činit rozhodnutí je daná naší duševní způsobilostí. Duševní způsobilost je zachována, pokud je člověk schopen porozumět relevantním informacím, udržet je, použít je při rozhodování a dát najevo svoji vůli/rozhodnutí. Duševní způsobilost se vztahuje k jednotlivým rozhodnutím. Nemůžeme například předpokládat, že člověk s poruchou autistického spektra se *nedokáže rozhodovat*, tedy že nemá duševní způsobilost. Bude potřeba zamýšlet se, pro jaká rozhodnutí duševní způsobilost má a pro která to není jisté. Naopak člověk *zdravý, bez postižení* nemusí mít vždy a za všech okolností duševní způsobilost pro určité rozhodnutí. Proto všichni někdy využíváme nějakou formu podpory poskytované lidmi, ke kterým máme v té konkrétní oblasti důvěru. Nedostatečná *duševní způsobilost* při určitých rozhodnutích se týká širokého spektra lidí. Často se jedná např. o seniory, lidi s potížemi v učení, s duševním onemocněním, po úrazu mozku, po mozkové příhodě. Problematika se může dotýkat nakonec kohokoliv z nás.

Duševní způsobilost (duševní způsobilost skutečná, *de facto*) **se nemusí krýt se způsobilostí k právním úkonům** (duševní způsobilost stanovená soudním rozhodnutím, *de iure*). Systém *náhradního rozhodování* je založen na lékařském zjišťování deficitů duševní způsobilosti. Na základě konstatování těchto deficitů znalcem soud omezí způsobilost člověka činit právní

úkony, a to paušálně pro určitou oblast života, nebo dokonce pro všechny oblasti. V systému *náhradního rozhodování* tedy může dojít, a často dochází, k tomu, že člověk je fakticky duševně způsobilý pro určitý právní úkon, a přesto je pro tento úkon omezen ve způsobilosti k právním úkonům. A naopak jindy lidé, např. senioři, skutečně pozbyli plnou duševní způsobilost pro určité právní úkony, jsou však plně právně způsobilí, není jim poskytována adekvátní pomoc (podpora při rozhodování) a nezřídka se tak stávají obětí zneužití. Systém *rozhodování s podporou* se zajímá o duševní způsobilost člověka ve vztahu ke konkrétnímu rozhodnutí za účelem poskytnutí adekvátní podpory pro přijetí vlastního rozhodnutí nebo v krajním případě rozhodnutí založeného na porozumění životnímu příběhu a preferencí člověka s postižením. Tento systém tak co nejpřesněji odpovídá skutečným potřebám člověka, a to aniž by jej jakkoli omezoval.

Principy poskytování podpory při rozhodování

Postup i jednotlivé nástroje podpory poskytované lidem při rozhodování respektují následující principy, které vycházejí ze zahraniční dobré praxe (FULTON, 2008) a Úmluvy OSN:

- a. Všichni dospělí lidé mají právo na vlastní rozhodnutí ovlivňující jejich život. **Vycházíme z předpokladu, že dospělý člověk je způsobilý** se rozhodovat, pokud se neprokáže opak. Nemůžeme rozhodovat za člověka jenom proto, že si myslíme, že to sám nedokáže. To, jestli se člověk umí či neumí v dané situaci rozhodnout, je potřeba prověřit.
- b. Omezení anebo odlišnost v oblasti **kommunikace** nemůže být jediným důvodem k rozhodnutí, že člověk je nezpůsobilý. Způsob, jakým dospělý člověk s ostatními komunikuje, není základem rozhodování o tom, že není schopen porozumět a nemá vztah k posuzování čehokoliv, co souvisí s vykonáváním osobních rozhodnutí.
- c. Dospělí lidé vyjadřují a sdělují svá přání různými způsoby a jsou oprávněni komunikovat jakýmkoli způsobem, který umožní, aby jim bylo porozuměno.
- d. Omezení v oblasti komunikace by mělo být především impulzem k uvažování o tom, jakými prostředky vylepšit schopnost vyjadřovat se a porozumět jak na straně podporovatele, tak na straně člověka samotného.
- e. **Zajištění přiměřené a individualizované podpory je klíčovou podmínkou** pro autonomii při rozhodování. **Všichni** (nejen opatrovník, klíčový pracovník apod.) **musí vyvinout maximální možné úsilí, aby** poskytovaná **podpora** člověku **umožnila samostatné rozhodnutí**. Podpora musí být přizpůsobena potřebám člověka ve všech krocích procesu rozhodování.
- f. Podpora při rozhodování by měla vycházet z **obecných prvků poskytování podpory a ochrany**. Platí již zmiňovaný princip subsidiarity: usilujeme o to, aby na prvním místě poskytovali v případě potřeby podporu lidé z přirozeného sociálního okolí (rodina, přátelé). Dále by se měly uplatnit všeobecné prvky ochrany občanů a spotřebitelů, a teprve nestačí-li ani tyto, je na místě uplatnit specifické, formalizované prvky podpory.
- g. Podpora při rozhodování musí být **dostupná bez diskriminace na základě postižení**. Platí, že nárok na podporu musí mít i lidé s nejtěžším postižením. Současně nesmíme požadovat po člověku, který je schopen se rozhodovat sám, aby využíval podporu při rozhodování. Člověk, u kterého se neprokázalo, že není schopen se rozhodnout sám, rozhoduje se sám.
- h. Člověk má **právo na nerozumné rozhodnutí**. Lidé s postižením mají právo činit nerozumná rozhodnutí, tak jako kdokoli jiný. Pokud se prokáže, že člověk rozumí dopadům svého rozhodnutí, je za něj osobně odpovědný a musíme brát takové rozhodnutí vážně. (Současně platí, že člověk se pak už nemůže dovolávat odpovědnosti jiných v okamžiku, kdy dojde na otázku odpovědnosti za provedené rozhodnutí.)
- i. Pokud se prokáže, že člověk není způsobilý ke konkrétnímu rozhodnutí, musíme udělat **rozhodnutí na základě osobního příběhu a preferencí člověka**. V tom případě se musí vycházet z pohledu člověka – z toho, co je pro něj z jeho pohledu

důležité. Pokud chceme člověka v rozhodování dobře podporovat, musíme jeho zájmy nejprve dobře znát, vědět, co je pro něj v životě důležité, jakou on má představu o svém životě.

- j. Potřeba podpory při rozhodování nesmí vést k tomu, že se rozhodování odvíjí od pohledu jiných lidí než člověka samotného.

Rozhodnutí na základě osobního příběhu a preferencí člověka musí co nejméně omezovat práva a svobody člověka. Musíme si nejprve položit otázku, zda známe základní práva člověka a zda dokážeme rozpoznat, kdy jeho práva omezujeme.

Hlavní formy podpory

Kdy podporu poskytnout?

Pracovníci v sociálních službách, rodiny a přátelé lidí s postižením se často dostávají do situace, kdy mají někomu pomoci s rozhodováním. Kdy je vlastně vhodné uvažovat o poskytnutí podpory při rozhodování? Nemělo by jít v žádném případě jen o zaběhnutý styl uvažování: *člověk s postižením v duševní oblasti nemůže být kompetentní činit rozhodnutí*. Půjde tedy nejčastěji o tyto situace:

- Existuje pochybnost, že člověk rozumí dané situaci a umí jasně vyjádřit svou vůli v souladu se svými hodnotami (např. zdá se, že se člověk rozhoduje tak, aby vyhověl očekávání lidí kolem).
- Za člověka dlouhodobě rozhodoval někdo jiný – rodič, jiný příbuzný, nebo opatrovník. Člověk tak nepřijímá vlastní rozhodnutí, protože k tomu nemá příležitost nebo mu chyběla příležitost se to naučit.
- Člověk nemá plnou právní způsobilost ke konkrétnímu rozhodnutí.
- Lidé nerozumí způsobu, jakým člověk komunikuje.

V našich podmínkách se můžeme často setkat se situacemi, kdy člověk není schopen nebo oprávněn činit vlastní rozhodnutí a lidé kolem něj nerozhodují v souladu s jeho hodnotami a v jeho nejlepším zájmu.

Základní formy podpory

V posledních desetiletích byla vyvinuta řada systémů podpory pro různé oblasti a situace života člověka. Michael Bach (BACH, 2010) řadí mezi základní formy podpory při rozhodování následující:

Pomoc s komunikací a interpretací

Člověku pomáháme porozumět informacím, důsledkům různých možností rozhodnutí a také vyjádřit se (překlad složitých informací do textů ve snadném čtení, používání komunikační tabulky, znaků, obrázků apod.).

Plánování zaměřené na člověka

Tento specifický způsob individuálního plánování je klíčovým typem podpory zejm. v případě lidí, kteří jsou izolovaní dlouhá léta v ústavních zařízeních, nikdy neměli možnost rozhodovat se a neznají možnosti běžného života. Jako nástroj rozhodování o své budoucnosti mohou využít některou z metod plánování zaměřeného na člověka, např. Essential Lifestyle Planning (SMULL a další, 2001), MAPs and PATH (FALVEY, 1994) apod. Obsah a smysluplnost každodenních rozhodnutí souvisí s celkovým směřováním života člověka. *Plánování života (Life Planning)* pomáhá člověku při významných rozhodnutích a vytváří kontext pro běžná rozhodnutí.

Reprezentace

Tato forma podpory při rozhodování pochází z Kanady (Britské Kolumbie), kde je upravena samostatným zákonem (Representation Agreement Act). Vztah člověka a reprezentanta, který mu pomáhá, je založen na důvěře. Po formální stránce je tento vztah upraven dohodou o reprezentaci (kdo bude reprezentantem, v jakých oblastech rozhodování je oprávněn člověka reprezentovat, kdo bude proces rozhodování monitorovat). Zákon stanoví pravidla zamezující zneužití. Základním východiskem uplatňovaným i pro poskytování podpory při rozhodování lidem s nejtěžším postižením je víra v to, že vůli má každý člověk, jen je potřeba najít způsob, jak tuto vůli a úmysl odhalit. Člověk má, podle právní úpravy Britské Kolumbie, právní způsobilost uzavřít dohodu o reprezentaci v okamžiku, jakmile je alespoň jedna osoba schopna interpretovat a popsat jeho vůli ostatním lidem. V Britské Kolumbii se rozvíjí praxe založená na této právní úpravě již od r. 2000 a jsou s ní velmi dobré zkušenosti. Umožňuje zajistit maximální autonomii i lidem s těžkým postižením. Tuto praxi však nelze převzít bez příslušné právní úpravy.

Budování a posilování vztahů a sítí podpory

Pro člověka, který potřebuje reprezentovat svou vůli a zájmy prostřednictvím druhého člověka, je důležité mít kolem sebe dostatek blízkých lidí, kteří jej dobře znají a mají rádi a mohou tak jeho vůli reprezentovat. Proto je důležité systematicky pracovat na budování a posilování takového okruhu lidí.

Administrativní podpora

Tato forma podpory připadá v úvahu zejména ve specifických situacích, jako je např. uzavírání pracovní smlouvy nebo placení splátek. Ten, kdo člověku poskytuje podporu, nerozhoduje, pouze pomáhá s administrativou spojenou s daným právním úkonem.

Přehled nástrojů a postupů

Pro zajištění výše uvedených forem podpory můžeme využít rozmanité nástroje a postupy, jejichž přehled následuje. Uvažování o tom, který prvek podpory v konkrétní situaci u konkrétního člověka použít, by mělo být vedeno výše uvedenými principy.

Použijí se z nich vždy ty prvky, které mají smysl v konkrétní situaci člověka. Není nutné (ani možné) při každém rozhodování použít všechny!

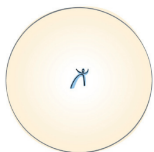
Poskytování podpory při rozhodování může mít na starost (koordinovat) podle potřeby člen rodiny nebo jiný blízký člověk, nebo profesionál (veřejný opatrovník, klíčový pracovník, sociální pracovník apod.). Výhodou lidí z přirozeného sociálního okolí je to, že jejich vstupy méně narušují soukromí člověka a více podporují sociální začlenění.

Pro snazší orientaci jsou jednotlivé postupy/nástroje označeny grafickými prvky. Detailní popis včetně příkladů praktického použití najdete v kapitole 7.

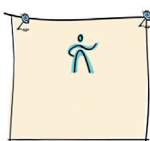
Komunikace

Vzájemné porozumění je základním předpokladem pro poskytování podpory při rozhodování. Bez oboustranné komunikace nelze nikdy poskytnout kvalitní podporu.

Mapa vztahů

Mapa vztahů je důležitá pro identifikování lidí, kteří se mohou podílet na poskytování podpory. Sociální vztahy člověka jsou důležitým zdrojem podpory.

Profil na 1 stránku / plán zaměřený na člověka

Pro přehledné uspořádání informací důležitých pro poskytování podpory v rozhodování nám může posloužit tzv. profil na jednu stránku. Profil se postupně může rozšířit na podrobný popis priorit daného člověka.

Podpůrná skupina

Základem kvalitní podpory při rozhodování jsou blízcí lidé, kterým člověk může důvěřovat – tedy nikoli primárně profesionálové. Jen ve výjimečných situacích a dočasně by se měla podpora stavět na podpoře poskytované profesionály.

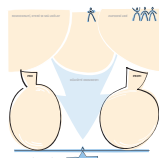
Bylo učiněno vše pro vlastní rozhodnutí?

Musíme se ujistit, zda jsme v konkrétním případě udělali vše pro to, aby mohl člověk učinit s naší pomocí nebo samostatně vlastní rozhodnutí.

Mapování podpory potřebné pro rozhodnutí

Poskytování podpory by mělo předcházet zmapování situace – jakou podporu vlastně člověk v určitých situacích potřebuje. Podle výsledku se pak pokračuje dalšími kroky.

Rozhodování na základě životního příběhu a preferencí člověka

Mapování potřebné podpory může ukázat, že člověk nedokáže přijmout vlastní rozhodnutí ani s podporou, a tak je potřeba přistoupit k rozhodování na základě jeho životního příběhu a preferencí. Pro tento případ existuje přehledný nástroj, který podporovatelé mohou použít.

Popis podpory při rozhodování

Zkušenosti s poskytováním podpory a to, co se dojednává v procesu poskytování podpory, je užitečné zaznamenat, abychom to nezapomněli a aby bylo možno předat to dalším lidem poskytujícím podporu člověku. K tomu slouží jednoduchý záznam.

Ilustrační příběhy – hlavní hrdinové

Pro lepší uchopení tématu jsou do teoretického rámce zasazeny tři reálné příběhy lidí, u nichž byly použity jednotlivé nástroje a postupy. Tyto příběhy nás budou provázet praktickou částí a s jejich pomocí bude popsáno použití jednotlivých prvků podpory při rozhodování.

Paní Stella

Pan Jan

Pan Otakar

Uvedené příklady ilustrují, jak je podpora při rozhodování odlišná u každého člověka. Zásadní je dobře porozumět člověku, kterému máme poskytovat podporu, a jeho dané situaci. To nám umožní nástroje plánování zaměřeného na člověka. **Tím, že pochopíme, co je pro lidi důležité, budeme moci nalézt nejlepší způsob, jak je podpořit při rozhodování.** Dokonce i u lidí s nejtěžším postižením pak zůstává zachována možnost řídit svůj vlastní život.

Paní **Stelle** je 58 let. Od narození žije v ústavech – nejdříve byla umístěna v dětském domově, pak v různých ústavech sociální péče. Do školy nechodila, nikdy nepracovala. Je plně zbavena způsobilosti k právním úkonům, opatrovníci je sociální pracovnice města, ve kterém paní Stella nyní žije.

S rodinou není paní Stella v kontaktu, o jejích příbuzných se ani neví. Mimo ústav ji zná pouze veřejná opatrovnice a pár odborníků – lékaři, terapeuti apod. Lidé, kteří paní Stellu znají, na ní mají rádi její úsměv a pohlázení a oceňují její vitalitu.

Paní Stella miluje sladká jídla – např. lívance, opravdové zákusky, horkou čokoládu. Ze zdravotních důvodů (nadváha, špatné jaterní testy, kardiovaskulární onemocnění) však paní Stella potřebuje držet dietu. V ústavu není možné stravu individualizovat. Podobně je zde problém věnovat paní Stelle dostatek individuální pozornosti. Nespokojenost se stávajícím stavem komunikuje paní Stella tzv. problémovým chováním, což neumožňuje snížit psychiatrickou medikaci, která škodí jejímu fyzickému zdraví (játra). V případě paní Stelly je potřeba učinit zásadní rozhodnutí.

Pan **Jan** (32) je mladý muž, který žil od svých tří let v ústavu. Od dětství měl rád pořádek, proto se velmi rychle naučil uklízet vše kolem sebe. Postupně se učil další a další věci: vařit, prát apod. a šlo mu to velmi rychle. Když mu bylo dvacet let, pomohl mu ředitel ústavu založit si živnost na úklidové práce. Uklízel pak kanceláře a auta v ústavu, v pneuservisu ve vesnici, v městské jídelně, v různých menších firmách i u lidí doma – tepoval koberce, pral sedačky, myl a luxoval auta. Naučil se spravovat své peníze a vždy v únoru nosil na finanční úřad svá daňová přiznání. Od dvaceti let žil také sám v malém domečku, nejdřív nedaleko ústavní budovy, později v pronajatém bytě několik kilometrů od ústavu. V bytě teď bydlí s kamarádem, kterému pomáhá se vším, co kamarád nezvládá sám.

Pan Jan má rád moderní technologie a všechno důležité ve svém životě si zaznamenává. Používá k tomu notebook, vytváří fotoknihy, různé plakáty a prezentace. Stal se archivářem všech fotodokumentů ze života ústavu od jeho založení.

Panu **Otakarovi** je 30 let. Od svých deseti let žije v ústavu, v současné době využívá služby chráněného bydlení původního poskytovatele ústavních služeb. Největšími životními mezníky pana Otakara byl rozvod rodičů (v jeho deseti letech), po kterém nastoupil do pobytové služby, a úmrtí bratra, který byl s panem Otakarem jako jediný z rodiny ve velmi blízkém kontaktu – navštěvoval ho několikrát týdně, podnikali společné akce (disko, kino, fitness, stanování). Bratr byl pro pana Otakara velmi důležitým člověkem, na kterého se mohl kdykoli obrátit, a věděl, že mu poradí, jak nejlépe bude umět. V roce 2007 však bratr po těžké autonehodě zemřel. Pan Otakar měl pocit, že na světě zůstal zcela sám a začal jen tak přežívat. Jeho zdravotní stav se velmi zhoršil a výrazně se zvýšila míra potřebné podpory. V oblastech, kde byl předtím zcela samostatný, např. při osobní hygieně, najednou potřeboval úplnou fyzickou pomoc. Téměř dva roky trvalo, než se pan Otakar začal opět o něco zajímat, navazovat kontakty a vyhledávat spřízněné duše. Začal se opětovně vracet do života a z pasivního příjemce dění kolem sebe se zase stával aktivní člověk. Vrátil se ke svým koníčkům a zájmům a začal hledat někoho, kdo by alespoň částečně zaplnil v jeho životě prázdné místo po bratrovi, aby tak zase našel někoho, na koho se vždy může obrátit, někoho, kdo mu vždy dobře poradí, někoho, komu bude důvěřovat.

7. POSKYTOVÁNÍ PODPORY PŘI ROZHODOVÁNÍ A PRÁVNÍCH ÚKONECH

Komunikace

Základním předpokladem jakéhokoli rozhodování je možnost komunikovat: porozumět svému okolí a vyjádřit svou vůli.

Mnoho lidí používá neformální komunikační styly, které jsou pro ně jedinečné, a okolí jim nemusí rozumět. Jde o neverbální způsoby komunikace, tedy to, co sdělují jinak než mluvenou řečí. Je důležité, aby tyto jedinečné komunikační styly byly zaznamenány a mohly být používány poskytovateli podpory (nejen podpory při rozhodování).

Komunikace je dvousměrný proces, který vyžaduje úsilí obou stran vyjádřit se a porozumět komunikačnímu protějšku.

Pro komunikaci nemusíme použít jen mluvené či psané slovo, ale také zvuky, gesta, mimiku, doteky, oční kontakt, znaky, symboly a obrázky, fotografie, předměty, písmenkové tabulky, klávesnice, počítač a další technické pomůcky. Zkušení praktici z oboru bazální stimulace tvrdí, že pro komunikaci lze využít změnu svalového napětí.

Využívání takovýchto prostředků pro obousměrnou, plnohodnotnou komunikaci nazýváme totální komunikací¹⁹. Základním předpokladem je ochota naslouchat a poznat, jakým způsobem se člověk vyjadřuje a jak přijímá informace od druhých (MATTHEWS, 2010).

Pro začátek může být dobrou pomůckou pro vzájemnou komunikaci s člověkem, který nekomunikuje verbálně, tzv. komunikační záznamová tabulka, která je účinná zejména v případě komunikace prostřednictvím chování. Hodí se i pro případy lidí, kteří slovy říkají něco jiného než chováním.

Do tabulky se zaznamenává popis situace (1. sloupec), v níž se objevuje určité chování (2. sloupec), význam tohoto chování v dané situaci (3. sloupec) a instrukce pro okolí – co máme udělat (4. sloupec). Tato čtyřsloupcová tabulka pomáhá člověku, abychom mu porozuměli.

Co se děje:	Jan dělá:	Říká:	Děláme:

Chceme říct:	Děláme:	Říkáme:

Pro opačný směr komunikace – aby nám člověk, kterému poskytujeme podporu, porozuměl – slouží tabulka se třemi sloupci, kam zaznamenáváme: co chceme říct (1. sloupec), co děláme (2. sloupec) a co říkáme (3. sloupec).

Paní Stella pro komunikaci používá jen pár slov. Např. když chtěla odejít z kanceláře své veřejné opatrovnice, řekla *na shledanou*, vzala za ruku klíčovou pracovníci a odvedla ji ke dveřím. Obvyčejně je ale těžší paní Stelle porozumět. V dřívější době s ní

¹⁹ Totální komunikace není specifická metoda, ale přístup, který vytváří prostor pro obousměrnou komunikaci mezi lidmi s odlišnými komunikačními jazyky. Jde o odhodlání využít pro komunikaci všechny použitelné prostředky.

nikdo nepracoval na vybudování systému komunikace, takže všechny informace o tom, jak se s ní dorozumět, se předávaly ústně. Proto jsme začali s komunikační záznamovou tabulkou, jejíž příklad je zde:

Co se děje:	Paní Stella dělá:	Říká:	Děláme:
Kdykoli během dne.	Chytí člověka za ruku a řekne: „S Tebou.“	Chci jít ven.	Jdeme s ní na procházku.
Když se jí nikdo nevěnuje.	Řekne: „Budu hodná. Nebo: „Bolí.“	Chci Vaši pozornost.	Mluvíme s ní, zajímáme se o ni.
Když se jí nikdo nevěnuje.	Řekne: „Do Bohnic!“	Chci na procházku a jsem odhodlaná jít i sama.	Začneme se jí věnovat, jdeme s ní ven.
V době oběda, ostatní mají jiné jídlo než ona.	Křičí a houká, bere ostatním jídlo z talíře.	Chtěla bych k obědu nediťní jídlo, jako mají ostatní.	Pokusíme se jí nabídnout něco jiného, co má také ráda.
Kdykoli během dne.	Křičí, houká.	Nevíme, co křik znamená.	Sedneme si k ní a hladíme ji po zádech, povídáme si s ní, nabídneme koupel, jídlo nebo pití, procházku, namažeme kolena Indulonou.

Z posledního řádku tabulky je vidět, že zatím ne vždy okolí paní Stelle rozumí. Úkolem personálu je sledovat a zaznamenávat podrobnosti týkající se každé jednotlivé situace tak, aby postupně byl význam křiku v různých situacích rozpoznán. Praktickým nástrojem je tzv. komunikační deník, kam se podobně jako do komunikační tabulky zaznamenávají podrobnosti provázející výskyt daného chování. Analýzou komunikačního deníku lze postupně identifikovat specifické situace, ve kterých má křik specifický význam. To se potom doplní do tabulky.

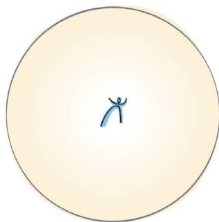
Vedle komunikační záznamové tabulky se tým pracující s paní Stellou radil o rozvoji dalších způsobů komunikace s odborníky na tuto oblast. Výsledkem byl návrh, jak s paní Stellou začít komunikovat pomocí fotografií. Začít se mělo s činností, kterou má paní Stella velmi ráda – koupáním.

Chceme říct:	Děláme:	Říkáme:
Zeptáme se, zda se chce jít vykoupat.	Ukážeme fotografie koupelny a postele.	Co chceš?

Naším cílem je vytvořit na míru šitý komunikační prostředek pro konkrétního člověka. Chování paní Stelly nebylo dříve chápáno jako prostředek komunikace, ale výhradně jako projev duševní poruchy. Také bylo, a bohužel stále je, léčeno psychofarmaky.

Zvláště v případech, kdy pracujeme s lidmi s těžším postižením v duševní oblasti, je nejlepší poradit se s odborníky na tuto oblast. Čím složitější situace, tím pečlivěji je potřeba vybírat, koho oslovit²⁰.

²⁰ Příkladem nejlepší poradenské praxe v oblasti komunikace jsou např. APLA (www.apla.cz), nebo SAAK (www.saak-os.cz) a SPC pro děti s vadami řeči (www.alternativnikomunikace.cz).

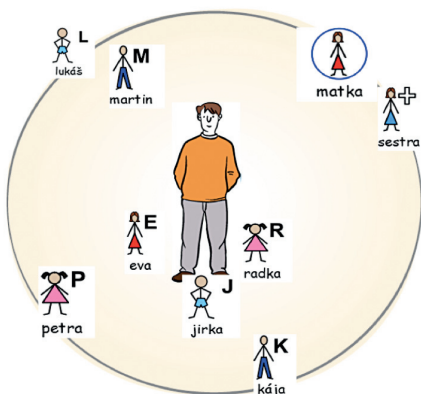
Mapa vztahů

Radit se s rodinou a přáteli, konzultovat svá rozhodnutí s odborníky – to je běžná věc, kterou každý z nás často dělá. Nejinak je to u lidí, kteří mají postižení v duševní oblasti. Míra jejich potřeb je ale v tomto směru obvykle větší. Proto je užitečné strukturovaně přistupovat k prvnímu kroku, který jsme zvyklí dělat – zamyšlení, kdo nám vlastně může poskytnout dobrou radu, protože **dobře rozumí nám a naší situaci**. Vztahy člověka můžeme zmapovat prostřednictvím uvedených příkladů map. Do mapy jednotlivé osoby zaznamenáme do různých úrovní vzdálenosti podle toho, jak blízký vztah k nim člověk má a jak jsou pro něj důležití:

1. Nejbližší jsou ti citově nejdůležitější, milovaní – nejbližší rodina, nejbližší přátelé
2. Lidé, které má člověk rád – další přátelé, další příbuzní
3. Lidé, se kterými se setkává – známí, např. v práci, ve škole
4. Placení profesionálové

Do přípravy mapy samozřejmě maximálně zapojíme člověka, kterému máme poskytovat podporu při rozhodování. Pro zapojení člověka lze použít např. různé pracovní sešity²¹.

Mapa nám ukáže, koho lze požádat o pomoc – jako v případě pana Otakara. Může se ale také odhalit osamění člověka, jako v případě paní Stelly, kterou znají pouze profesionálové poskytující jí služby. Zde je pak prostor pro intenzivní práci.

Praktické příklady mapy vztahů:

Otakarova mapa vztahů ukazuje, kdo je Otakarovi nejbližší (Eva, Jirka a Radka).

- Radka a Jirka – kamarádi, s kterými tráví volný čas
- Eva – klíčová asistentka
- Kája – kamarád, spolubydlící, mají společné zájmy
- Petra – asistentka v bytě, kde pan Otakar bydlí
- Martin, Lukáš – kolegové z práce

Matka a sestra jsou ve vzdáleném kruhu, protože pan Otakar se s nimi vidá jen velmi zřídka, nemají spolu blízký vztah.

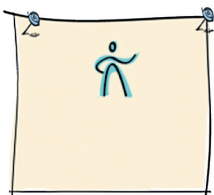

Mapa vztahů paní Stelly vznikla na základě informací získaných od asistentky Marie, která patří ke dvěma nejbližším lidem paní Stelly.

Mapa paní Stelly je velmi nevyvážená, figurují v ní jen placení profesionálové: asistenti, lékaři, terapeut a veřejná opatrovnice. Paní Stella nemá žádnou rodinu, žádné přátele ani spolupracovníky.

Je to výsledek desítky let trvající izolace paní Stelly, bez kontaktu s jinými lidmi a bez funkční komunikace. Bude potřeba investovat hodně úsilí, aby se paní Stelle rozšířil okruh blízkých lidí, kteří jí budou moci pomáhat s rozhodováním.

²¹ Některé pracovní sešity lze najít zde: <http://www.kvalitavpraxi.cz/nastroje-planovani.html>.

Profil na jednu stránku / plán zaměřený na člověka

Profil na jednu stránku je přehledným souhrnem informací důležitých pro poskytování podpory zejména v případě lidí, kteří potřebují vysokou míru pomoci. Zpřehledňuje základní priority člověka důležité pro ostatní lidi, aby pochopili, jak by se člověk rozhodoval sám, kdyby mohl. Pro přípravu profilu je vhodné používat nástroje plánování zaměřeného na člověka: třídění důležitého pro člověka ze subjektivního a objektivního hlediska, profil na jednu stránku a dary a nadání. Podrobnosti k použití těchto nástrojů najdete v brožurce Myšlení zaměřené na člověka²².

CO JE PRO MNE DŮLEŽITÉ	Paní STELLA	JAK MI POSKYTNOUT DOBRŮU PODPORU
<p>Mám ráda procházky spojené s návštěvou cukrárny. Když mě bolí kolena, potřebuju si chvíli sednout. Dávám přednost sladkým jídlům. Rozzlobí mě, když lidé kolem mají něco sladkého a já ne. Nesnáším Lučinu. Mám ráda kakao ve stánku na náměstí.</p> <p>Ráda pozoruji interakce mezi lidmi, vydržím pozorovat docela dlouho např. ruch v kadeřnictví nebo na poště.</p> <p>Ráda poslouchám hudbu, účastním se hudebních akcí.</p> <p>Mám ráda některé říkanky a vyprávění o mých tématech (Vánoce a Mikuláš, Ilonka umřela, sanitka...).</p> <p>Ráda si sama vybírám oblečení.</p> <p>Udělá mi radost pohlázení, poplácání, když mě někdo vezme za ruku.</p> <p>Jsem spokojenější, když mám strukturovaný program spojený s možností chodit ven.</p>	 <p>ČEHO SI NA MNE OSTATNÍ CENÍ</p> <ul style="list-style-type: none">Jsem obdivuhodně vitálníUmím se krásně smátUmím člověka hezky pohladit	<p>Pro komunikaci používám komunikační tabulku. Potřebuju se naučit používat další komunikační pomůcky.</p> <p>Potřebuju individuální přizpůsobení jídelníčku.</p> <p>Když se zadýchám, je potřeba mi změřit tlak.</p> <p>Na nového asistenta si nejprve musím zvyknout za přítomnosti někoho, koho už znám.</p> <p>Venku potřebuju pomoc s bezpečným pohybem.</p> <p>Pro uklidnění mi pomůže: procházka, klidný a pevný hlas, sladkosti, povídání o mých tématech a kakao, vzít za ruku, pohladit, odvést z místa konfliktu.</p> <p>Abych se naučila nové věci, potřebuju to dělat soustavně a dlouhodobě.</p> <p>Práci potřebuju rozdělit do malých kroků a začít od konce, abych viděla, že za hotovou práci dostanu odměnu.</p>

Informace získané prostřednictvím uvedených nástrojů lze pro přehlednost uspořádat do tzv. profilu na jednu stránku. Profily mohou vypadat odlišně, neboť odpovídají potřebám a prioritám daného člověka. Např. pro pana Otakara má význam používání obrázků do profilu, protože to je způsob, jak může rozumět tomu, co je v dokumentu napsáno.

²² <http://www.kvalitavpraxi.cz/res/data/015/001829.pdf>

OTAKAR

doprovod

k doktorovi

mám a nemám rád

pomoc s

mými penězi

koukat hudební pořady

rodina fotbal hokej tv

násilí

zoo akční film

dobré rody

lidi vánoce

mléko procházky nadávky hamburger

křik limonáda

v běžném životě

spolehlivého

člověka

Jsou veselý, společenský, vtipný sportovec.
Jsou pořád v pohybu.

JAN

CO JE PRO MNE DŮLEŽITÉ

- že sám rozhoduji o svém životě
- pracovat
- popovídat si o důležitých věcech s přáteli
- zajít si v úterý večer s kamarádem na pivo
- mám rád Petra Jandru a Olympiky a Davida Kollera
- dělám si fotoknihy ze svého dětství a z historie ústavu
- fotím na důležitých událostech
- aby se nezrušilo dětem v ústavu bydlení v „rodinkách“ - budu za to bojovat
- abych mohl dělat věci tak, jak jsem zvyklý

CO SI NA MNĚ CENÍ LIDÉ

- * pracovitý
- * pečlivý
- * spolehlivý
- * rád pomáhá druhým
- * bojuje, když vidí nespravedlnost
- * nikdy nezapomene na narozeniny a svátky svých přátel
- * umí se postarat o sebe i o kamarády
- * dělá krásné vzpomínkové knížky

JAK MI POMŮŽETE

- když si s něčím neumím poradit, řeknu si - najděte si, prosím, na mne čas
- mluvte jednoduše
- některé věci potřebuji pořádně vysvětlit
- potřebuji pomoc, psychickou podporu, když se stane něco nečekávaného (okradou mě apod.)
- říkejte mi pravdu
- nenabízejte mi dokola to samé, když řeknu, že nemám zájem
- když jedu k doktorovi, buďte tam se mnou a pomozte mi všemu rozumět

Podpůrná skupina

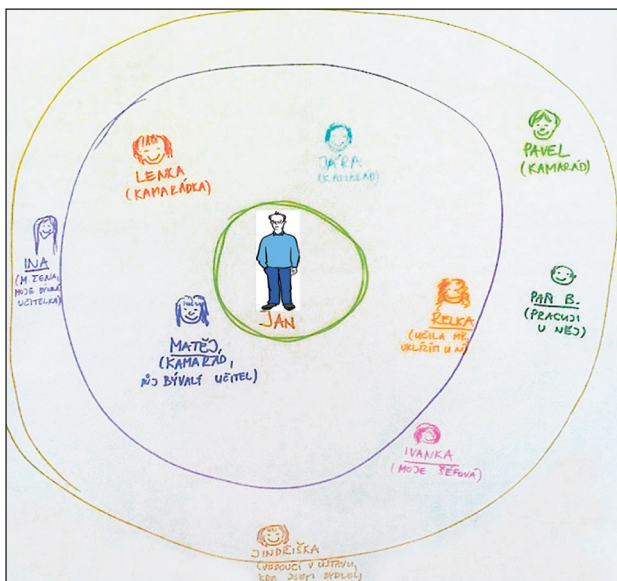
Člověk obvykle využívá pro rozhodování v různých situacích různé lidi, protože každý rozumí něčemu víc a něčemu méně. V některých případech potřebujeme věc prodiskutovat s více lidmi, abychom si udělali vlastní obrázek. U lidí s postižením v duševní oblasti je to stejné, proto základem dobré podpory při rozhodování je tzv. podpůrná skupina.

Ideální formou podpory člověka je podpora poskytovaná lidmi z jeho přirozeného společenského prostředí. Pro zajištění potřebné přirozené podpory je často nutné pomoci člověku vybudovat tzv. podpůrnou skupinu. Členové skupiny mají udělat všechno, co je možné, aby se člověk mohl především rozhodnout sám. Vždy je lepší, když má člověk k dispozici více lidí, se kterými se může poradit, než když je v důležitých životních situacích odkázaný jen např. na svého opatrovníka.

Máme-li zmapované vztahy člověka a víme tedy, kteří lidé jsou člověku nejbližší a kdo jsou tito lidé, můžeme přemýšlet o budování (případ paní Stelly) nebo vytvoření (případ pana Jana) podpůrné skupiny. Ke členům podpůrné skupiny patří lidé, kteří mají člověka rádi, rozumí jemu i jeho situaci a chtějí mu pomoci. Důležitou součástí podpůrné skupiny jsou lidé ochotní poskytnout pomoc bez nároku na odměnu – rodina, přátelé (včetně těch, se kterými nás pojí společné zkušenosti, např. přítomnost zdravotního postižení), spolupracovníci. Základním předpokladem přístupu k přirozené podpoře je kontakt s lidmi, kteří se potenciálně mohou stát našimi přáteli či spolupracovníky.

Vybudování skupiny je obvykle potřeba věnovat hodně energie a času. Zahraniční zkušenosti ukazují, že i pro osamělé lidi s těžkým postižením lze vybudovat silnou skupinu, ale trvá to obvykle několik let.

Podpůrná skupina může provést mapování potřeb podpory pro rozhodnutí, skupina jako celek nebo její jednotliví členové mohou člověku poskytovat podporu při rozhodování, případně učinit rozhodnutí na základě porozumění životnímu příběhu a preferencí člověka.

Členy podpůrné skupiny mohou být jen lidé, kterým člověk důvěřuje.

Už víme, že lidé podporující člověka v určitém rozhodnutí, by jej měli dobře znát. Dále jej musí plně respektovat a mít zájem o jeho blaho. Musí být kdykoli připraveni stát při něm a pomáhat mu s rozhodováním tak, aby rozhodnutí byla bezpečná a jen ku prospěchu člověka, v souladu s jeho hodnotami, touhami a potřebami.

Pan Jan si lidi, na které se obrací v důležitých momentech svého života, vybral sám. Vždy se radí nebo si ověřuje své rozhodnutí u lidí, kterým dlouhodobě důvěřuje.

Pan Jan má kolem sebe několik lidí, kterým důvěřuje. Jsou to lidé z práce, ze školy, kam chodil i z ústavu, kde žil od útlého dětství. Všichni ho znají dlouho. Pan Jan ví, že ho tyto lidé berou vážně. Když se nachází v situacích, kterým moc nerozumí,

nebo ho něco vyvede z míry, sám si vybírá ze svého kruhu podpůrců ty, které požádá o radu či pomoc. Většinou jsou to 2–3 lidé, se kterými se pan Jan sejde jednotlivě. Rozebere s nimi situaci, vyslechne si rady, nápady a potom se rozhoduje sám (v jednodušších situacích) nebo s podporou (ve složitějších nebo obzvláště důležitých situacích).

Příklad: Jak byla vytvořena skupina lidí pomáhající panu Otakarovi koupit satelitní přijímač

Klíčový asistent přišel s nápadem, že by se panu Otakarovi mohl hodit satelitní přijímač. Myšlenka vzešla z poznání pana Otakara a jeho zálib.

Při sestavování týmu lidí pro podporu při rozhodování pana Otakara jsme vycházeli z podpůrného týmu, který kolem sebe pan Otakar má. Ke zjištění dalších důležitých lidí uvnitř i mimo službu jsme použili nástroj *plánování zaměřeného na člověka* – kruh vztahů, který jsme společně s panem Otakarem vytvořili. Pomohl nám tak zmapovat další okruh lidí, kteří by eventuálně mohli být do skupiny zahrnuti.

Člověk, který je v současné době panu Otakarovi nejbližší, začal s panem Otakarem dávat dohromady podpůrnou síť. Společně pak svolali první schůzku nové podpůrné sítě. Skupina byla sestavena z lidí,

- kterým pan Otakar důvěřuje,
- kteří pana Otakara dobře znají a vědí, co je pro něho důležité,
- kteří mají informace o problematice, která se bude řešit.

Utvořili jsme tedy skupinu: Otakar, Radka, Jirka, Eva.

Bylo učiněno vše pro vlastní rozhodnutí?

Je odpovědností lidí poskytujících podporu udělat maximum pro to, aby člověk mohl činit vlastní rozhodnutí o svém životě. Následující otázky jsou vodítkem k zamyšlení nad tím, zda jsme v konkrétním rozhodování udělali dost pro to, aby člověk mohl učinit s naší pomocí vlastní rozhodnutí.

Ne na všechny otázky si jako jednotlivci musíme odpovědět kladně. V praxi totiž může dojít např. k tomu, že ne všichni ze skupiny se dokážou s člověkem dorozumět. Stačí ale, aby v podpůrné skupině byla jedna osoba, která umí s daným člověkem komunikovat, dokáže mu danou problematiku srozumitelně vysvětlit a umí porozumět jeho stanovisku. Nebo má relevantní informace k dané problematice přizvaný odborník, a ne rodina či opatrovník.

Kladně si však musí odpovědět každý člen skupiny na první otázku: Jsem já ten pravý pro tohoto člověka, přeje si on, abych mu poskytoval podporu zrovna já? Podpora musí být vždy založena na důvěře!

Jsem ten pravý člověk pro tohoto člověka

Je potřeba přesvědčit se, že člověk, kterému máme poskytovat podporu, si skutečně přeje, abychom mu ji poskytovali zrovna my. Ne vždy nás člověk s postižením může sám požádat – např. z důvodu míry postižení. Pak je potřeba přesvědčit se, že nás alespoň přijme. Každý si umí představit, jak mu je, když mu radí neoblíbený kolega nebo nesympatická prodavačka. Na druhou stranu ten, kdo má poskytovat podporu, by se měl ptát sám sebe, zda má rád toho, komu má pomáhat s rozhodováním. Protože nemáme-li někoho rádi, nebudeme schopni vcítění. Poskytovat pomoc při rozhodování v důležitých a mnohdy velmi osobních věcech vyžaduje nejen vhléd, ale i empatii neboli vcítění se do pocitů člověka a do situace, ve které se nachází. Další věcí je osobní odpovědnost: Budu schopen a ochoten plnit své sliby a účastnit se setkání podpůrné skupiny? Při zvažování nám mohou pomoci následující otázky:

- Mám tohoto člověka rád? Záleží mi na něm?
- Patřím mezi lidi, kteří jsou pro tohoto člověka důležití?
- Má ve mě tento člověk důvěru?
- Víím, co je pro tohoto člověka důležité, jaké zastává hodnoty?
- Víím, jak by se sám rozhodoval tento člověk, kdyby k tomu byl duševně způsobilý?

Umíme poskytnout relevantní informace k danému rozhodnutí

Příklad 1: Pokud člověk stojí před rozhodnutím, zdali přijmout nabízené zaměstnání, musí vědět, jaké výhody a nevýhody z toho plynou, jak velký bude úvazek, jaké schopnosti musí mít k vykonávání dané práce, jaký bude plat, o jaký druh pracovního poměru se jedná, jakou odpovědnost na sebe tímto přijme atd.

Příklad 2: Pokud člověk přemýšlí o jiné formě bydlení, musí mít dostatečné informace o svém rozpočtu, o tom, jaké formy bydlení se mu nabízejí, kolik bude za které bydlení platit, jak velkou podporu bude v novém bydlení potřebovat, jaké jsou možnosti, když zjistí, že mu nová forma bydlení nevyhovuje, jak budou řešena užívatelská práva k bytu atd.

- Známe všechny informace, které jsou nutné k tomuto rozhodnutí?
- Vííme, které z těchto informací jsou nejdůležitější pro tohoto člověka?

Chápeme, co je pro daného člověka důležité, co si v životě přeje nyní i do budoucna

Je potřeba zejména vědět, kteří lidé hrají důležitou roli v životě člověka, co má rád a co rád dělá, co jej naplňuje, rozčiluje, posiluje apod. Na tyto otázky nám dají odpověď nástroje, které se pro mapování potřeb používají v plánování zaměřeném na člověka. Prvním výstupem takového mapování může být profil na jednu stránku.

Umíme se domluvit a rozumíme si

Je důležité vědět, jakým způsobem člověk komunikuje, nakolik rozumí běžné komunikaci, jestli při komunikaci potřebuje podporu, a jakou, jaké komunikační pomůcky používá.

Pokud máme my nebo druhý člověk problémy se vzájemným porozuměním, musíme se nejprve ptát, jestli vůbec má tento člověk zavedenou optimálně fungující alternativní či augmentativní komunikaci a jestli ji umíme při komunikaci s ním účelně používat.

Poskytujeme člověku informace na správném místě a ve správný čas

Zde se musíme zamyslet nad tím, jestli víme, kde a v jakém čase člověk nejlépe přijímá informace. Jako příklad si opět uvedme následující situaci: Paní Anna velmi ráda a dlouze spí. Její optimální doba ke vstávání je 10.00 hodin, poté si dá pomalu snídani a svoji oblíbenou kávu s cigaretou. Tento její rituál je velmi důležitý k tomu, aby měla hezký den. Pokud je nutné někdy vstávat dříve, je paní Anna mrzutá celý den. Pro paní Annu tedy nejspíš nebude dobrý čas sejít se ráno v 9.00 hodin, i když ostatním by tento termín mohl vyhovovat. Stejně je to s místem, kde člověku informace poskytujeme. Každý člověk má svá místa, kde je mu dobře a kde se cítí bezpečně. Měli bychom vědět, která místa to jsou u daného člověka. Jestli se dobře cítí ve svém bytě, v kanceláři sociální pracovnice, ve společných prostorech zařízení sociálních služeb, nebo naopak v soukromí, nejlépe mimo zařízení poskytující služby, v hospůdce atd.

Udělalí jsme tedy na své straně vše pro to, aby člověk mohl učinit vlastní rozhodnutí

Toto je závěrečná, shrnující otázka první části celého procesu. Pokud na všechny výše uvedené otázky (u první otázky každý sám za sebe, u ostatních otázek odpovídáme jako skupina) odpovíme ANO, je to signál, že jsme udělali vše pro to, aby daný člověk mohl učinit vlastní rozhodnutí – má k tomu splněny všechny nutné podmínky. Neznamená to, že člověk skutečně dokáže přijmout vlastní rozhodnutí, ale že my jsme pro to udělali maximum.

Pokud naopak zjistíme, že na některé otázky neodpovídáme kladně (např. nedokážeme se s člověkem domluvit tak, abychom si vzájemně porozuměli, neznáme člověka dostatečně – nevíme, co je pro něj v životě důležité, nemáme dostatek informací ke konkrétnímu rozhodnutí), musíme se vrátit o krok zpět a začít pracovat nejprve na těchto nedostatcích. Například pokusit se nalézt vhodné způsoby komunikace, zajistit si dostatek relevantních informací ke konkrétnímu rozhodnutí apod.

- ✓ Jsem ten pravý člověk pro tohoto člověka?
- ✓ Umíme poskytnout relevantní informace k danému rozhodnutí?
- ✓ Chápeme, co je pro daného člověka důležité, co si v životě přeje nyní i do budoucna?
- ✓ Umíme se domluvit a rozumíme si?
- ✓ Poskytujeme člověku informace na správném místě a ve správný čas?
- ✓ Udělali jsme vše pro to, aby tento člověk mohl učinit vlastní rozhodnutí?

Příklad rozhodování o tom, zda utratit za dietologa

Paní Stella má ráda dobré jídlo, zejména sladkosti a tučná jídla. Proto jí nevyhovuje jednotná dieta zavedená v ústavu – v jejím případě tzv. žlučnicková. Dochází kvůli tomu i k incidentům. Pro zlepšení situace bylo potřeba učinit rozhodnutí, zda navštívit dietologa, který by paní Stelle mohl nastavit individualizovanou dietu. Bylo by tak možné lépe zohlednit, co má paní Stella ráda. Konzultace u dietologa je však za úhradu.

Z informací od opatrovnice bylo známo, že paní Stella má velmi málo peněz – téměř vše utratí za služby a pobyt v ústavu. Skromné úspory používá na zakoupení čokolády a sladkostí v místní cukrárně a dále na doplatky za léky.

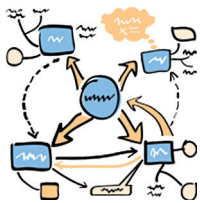
Služby jsou paní Stelle poskytovány tak, že nikdy nemusela používat peníze, takže ani neměla příležitost se tuto dovednost naučit. Přesto se asistentka pokusila paní Stelle vysvětlit, že by bylo možno jít k lékaři na konzultaci, zaplatit za to peníze a dovědět se, jak by mohla vypadat její strava, která by jí lépe chutnala. V návaznosti na to asistentka spolu s koordinátorkou péče promyslely s pomocí tabulky otázek, zda se udělalo vše pro to, aby paní Stella mohla dát najevo vlastní rozhodnutí.

Byla provedena kontrola, zda bylo učiněno vše pro to, aby paní Stella mohla s pomocí přijmout vlastní rozhodnutí:

Jsem ten pravý člověk pro tohoto člověka?	Asistentka, která paní Stelle pomáhala s porozuměním, zná paní Stellu už léta a ví, jak paní Stelle nejlépe věci vysvětlit. Paní Stella ji má ráda.
Umíme poskytovat relevantní informace k danému rozhodnutí?	Pracovnice zařízení a koordinátorka znaly každodenní situaci. Od veřejné opatrovnice mají přehled o finančních prostředcích paní Stelly.
Chápeme, co je pro daného člověka důležité, co si v životě přeje nyní i do budoucna?	Asistentka a koordinátorka dávaly spolu dohromady informace o tom, co je pro paní Stellu důležité nyní i do budoucna.
Víme, co je pro komunikaci s tímto člověkem důležité, umíme se domluvit a rozumíme si?	Pro komunikaci s paní Stellou je vytvořena komunikační záznamová tabulka, která ale zahrnuje jen malou část toho, co paní Stella vyjadřuje chováním a částečně také slovně. Komunikaci pomocí fotografií se zatím nepodařilo paní Stellu naučit. V oblasti komunikace stále zůstávají nevyužitě možnosti, které by se daly zužitkovat.
Poskytujeme tomuto člověku informace na správném místě a ve správný čas?	Asistentka zkoušela paní Stelle vysvětlit situaci v klidu na pokoji a při každém incidentu spojeném s jídlem.
Udělali jsme tedy vše pro to, aby se tento člověk mohl rozhodnout sám?	NE

Pracovnice poskytující paní Stelle podporu se shodly na tom, že se neudělalo dost pro to, aby paní Stelle vysvětlily, o co se jedná. S dlouhodobou systematickou podporou by paní Stella mohla komunikovat daleko víc. Také by možná mohla více chápat význam peněz, kdyby je mohla používat. Bylo dohodnuto, že se rozvoji komunikace s paní Stellou bude věnovat podstatně větší pozornost, aby její potenciál mohl být lépe využit – zejména komunikace o jídle pomocí fotografií. Dále bylo dohodnuto, že paní Stella začne sama používat peníze, zatím alespoň pro placení v cukrárně.

Na druhou stranu se ale pracovnice shodly na tom, že situace je naléhavá a nelze čekat na změnu, která mohla nastat nejdříve za řadu měsíců. Situace nasvědčovala tomu, že bude potřeba přistoupit k rozhodnutí na základě znalosti životního příběhu a preferencí paní Stelly. Bylo tedy rozhodnuto ověřit, zda je potřeba využít schéma pro rozhodování na základě znalosti životního příběhu a preferencí.

Mapování potřeb podpory pro rozhodnutí

Je potřeba zajistit, abychom člověku poskytovali podporu přiměřenou jeho kapacitě přijmout vlastní rozhodnutí, abychom tak co nejméně zasahovali do jeho soukromí. Zjišťujeme, jestli se člověk může rozhodovat sám, nebo potřebuje podporu, a pokud ano, tak jakou. K tomu můžeme využít níže popsaný nástroj²³.

Pokud se ukáže, že člověk nemůže přijmout vlastní rozhodnutí ani s podporou, a je nutné rozhodnutí učinit, můžeme přistoupit k rozhodování na základě znalosti životního příběhu a preferencí člověka.

²³ Nástroj pro mapování potřebné podpory je inspirován tzv. testem duševní způsobilosti, který se používá v Anglii.

Slouží k posouzení míry a druhu podpory, kterou člověk potřebuje pro rozhodnutí. Může vést k závěru, že člověk nepotřebuje podporu – je schopen činit rozhodnutí sám. Nebo potřebuje např. pomoc s komunikací (porozumět anebo vyjádřit svou vůli). Dále může vést k závěru, že člověk potřebuje pro přijetí rozhodnutí podporu, anebo je potřeba přistoupit k rozhodování pouze na základě životního příběhu a preferencí člověka, neboť on sám není schopen učinit vlastní rozhodnutí ani s podporou.

Je potřeba zjišťovat duševní způsobilost ke každému konkrétnímu rozhodování. K různým rozhodnutím člověk může potřebovat různou míru podpory. Někdy se může rozhodnout sám, jindy potřebuje pomoc s porozuměním, v některých situacích je potřeba přistoupit k rozhodování na základě znalosti životního příběhu a preferencí člověka.

Způsobilost činit rozhodnutí se navíc u člověka může měnit v čase, to asi zná každý z nás – pod vlivem léků, v důsledku nevyspaní apod. se naše schopnosti mění.

Je důležité nezaměňovat nerozumné rozhodnutí s jasným vědomím následků tohoto rozhodnutí za špatné rozhodnutí učiněné v důsledku nezpůsobilosti rozhodovat se v dané věci.

Přistoupit k rozhodování na základě znalosti životního příběhu a preferencí člověka je možné, pokud člověk není schopen:

- Porozumět informacím, které souvisí s daným rozhodnutím
- Zapamatovat si informace
- Použít nebo zvážit informace jako součást procesu rozhodování
- Vyjadřovat své rozhodnutí (ať už mluveným jazykem, znakovým jazykem, či jinými prostředky)

Duševní způsobilost zjišťuje podpůrná skupina společně s člověkem, kterého podporuje. Pokud si nejsme jisti výsledkem nebo pokud nám naše zkušenosti říkají, že schopnosti daného člověka kolísají, je dobré toto zjišťování dělat opakovaně. Duševní způsobilost se totiž může měnit v čase. Dobrou pomůckou k přemýšlení o duševní způsobilosti nám může být tabulka převzatá z příručky vydané organizací PARADIGM *Supported Decision Making*. Zodpovězení otázek v tabulce vede ke strukturovanému uvažování, a tím ke zřehlednění toho, co a jak jsme udělali pro to, aby člověk mohl dát najevo svůj názor. Poté

Mapování potřeb podpory	
O jaké rozhodnutí se jedná?	
Kdo byl součástí podpůrné skupiny při rozhodování?	
Kdy jste představili volbu nebo rozhodnutí?	
Jak jste informaci danému člověku přednesli?	
Jak jste si ověřili porozumění problematice u daného člověka?	
Jak jste si ověřili schopnost osoby zvážit výhody a nevýhody?	
Jak vám dala daná osoba najevo své rozhodnutí?	
Jaký je závěr mapování?	
Kdy bude toto přezkoumáno?	

jsme schopni učinit závěr podložený fakty (předposlední řádek tabulky) a dohodnout se, kdy bude mapování přezkoumáno (protože duševní způsobilost se může v čase měnit).

Velmi významné rozhodnutí, které bylo potřeba učinit v případě paní Stelly, bylo rozhodnutí, zda hledat práci. Práce by se totiž pro paní Stellu mohla stát nástrojem sociálního začlenění a přispívání. S ohledem na míru potřebné podpory by také práce mohla zvýšit podíl individualizované podpory a pozornosti, protože paní Stella bude při jakékoli práci potřebovat osobní asistenci. Pokud by se podařilo najít placenou práci, paní Stella by také měla vyšší příjem. Nejprve se ověřovalo, zda je paní Stella schopná s podporou přijmout vlastní rozhodnutí:

Mapování potřeb podpory	Paní STELLA
O jaké rozhodnutí se jedná?	Jde o to, zda má paní Stella začít hledat práci, aby měla větší příjem.
Kdo byl součástí podpůrné skupiny při rozhodování?	Osobní asistentka, klíčová pracovnice, koordinátorka a opatrovnice
Kdy jste představili volbu nebo rozhodnutí?	6., 7. a 8. června odpoledne
Jak jste informaci danému člověku přednesli?	Osobní asistentka opakovaně brala paní Stellu do ústavní kuchyně, do kadeřnictví a na poštu a vysvětlovala jí, že má možnost tam pracovat a vydělat si peníze, které se dají použít na zaplacení osobní asistence.
Jak jste si ověřili porozumění problematice u daného člověka?	Paní Stella nedávala najevo radost ani nespokojenost. Pouze pozorovala dění kolem.
Jak jste si ověřili schopnost osoby zvážit výhody a nevýhody?	Paní Stella nedala podle komunikační záznamové tabulky najevo ani souhlas, ani nesouhlas.
Jak vám dala daná osoba najevo své rozhodnutí?	Paní Stella nedala najevo rozhodnutí.
Jaký je závěr mapování?	Je potřeba přistoupit k rozhodování na základě znalosti životního příběhu a preferencí paní Stelly.
Kdy bude toto přezkoumáno?	Přezkoumání bude provedeno v návaznosti na nalezené zaměstnání, brigádu, případně dobrovolnou práci.

Test duševní způsobilosti jsme provedli na základě jednoho, v tu dobu pro nás nepochopitelného, Janova rozhodnutí, o kterém jsme se dozvěděli až několik dnů poté, co je učinil. Janovi volali, že vyhrál auto. Na tuto zprávu reagoval velmi rychle, že nemá řidičský průkaz a auto nepotřebuje, protože má člověka, který ho odveze kamkoliv potřebuje. Volající se toho hned chopil a zeptal se ho, co by chtěl místo toho. Jan požádal o CD svých oblíbených skupin a zpěváků. Místo auta tedy získal CD.

Když jsme se divili jeho rozhodnutí, stále nechápal, v čem bylo pro něj nevýhodné. Proto jsme s ním prošli funkční test způsobilosti, abychom si spolu s ním ujasnili, zda je schopen učinit v této situaci rozhodnutí.

Mapování potřeb podpory	Pan JAN
O jaké rozhodnutí se jedná?	Jestli má přijmout výhru auta.
Kdo byl součástí podpůrné skupiny při rozhodování?	Zaměstnavatel, kamarádka Relka.
Kdy jste představili volbu nebo rozhodnutí?	Zaměstnavatel: hned potom, kdy mu o tom pan Jan řekl. Kamarádka Relka: v sobotu odpoledne, když k ní pan Jan přišel na kávu a popovídat si.
Jak jste informaci danému člověku přednesli?	Převedli jsme auto a několik CD na peníze a porovnali jsme v penězích, co je víc. Popsali a nakreslili jsme možnosti, které má člověk, když vyhraje auto a nechce nebo nemůže jej sám řídit. Sepsali jsme všechny výhody a nevýhody (resp. těžkosti), které výhra auta s sebou přináší.
Jak jste si ověřili porozumění problematice u daného člověka?	Pan Jan dával doplňující otázky, ve kterých si ujasňoval, jak by to ve skutečnosti vypadalo v jeho případě. Svými slovy říkal to, co jsme mu vysvětlovali.
Jak jste si ověřili schopnost osoby zvážit výhody a nevýhody?	Pan Jan se ke každé zaznamenané výhodě i nevýhodě vyjádřil a popsal, jak by naložil s výhodami a jak by si poradil s nevýhodami.
Jak vám dala daná osoba najevo své rozhodnutí?	Pan Jan se úplně jasně vyjádřil, že kdyby mu znovu někdo zavolal, že vyhrál auto, tak by se toho nebál a přijal by výhru.
Jaký je závěr mapování?	Pan Jan nepotřebuje další pomoc, je způsobilý rozhodnout se v dané situaci.
Kdy bude toto přezkoumáno?	Není potřeba opětovně přezkoumat.

Společně s panem Otakarem jsme se zašli podívat do elektroprodejny, kde jsme zjistili technické parametry, vizáž přijímací družice a cenu celého setu přijímače bez přístupové dekodovací karty. Pak jsme si doma povídali o možnostech nabídky programů různých prodejců dekodovacích karet – UPC, Digi Tv, Sky Line, O2 – a cenách za pronájem těchto karet. Všechny informace, které jsme k jednotlivým nabídkám shromáždili – kvalita signálu, rychlost montáže, čekací doba na montáž, cena aktivace, možnost předváděcí akce zdarma atd. – jsme nakreslili na jednotlivé papíry velkého formátu. Z toho, jak pana Otakara známe, víme, že se lépe orientuje, pokud informace

mají vizuální podobu. Protože pan Otakar nemá vytvořené matematické představy, zvolili jsme pro přiblížení představ o pravidelných či jednorázových finančních investic postup, který je panu Otakarovi blízký, protože za jeho pomoci získává každý měsíc představu o svých příjmech a výdajích. Pro představu celkového měsíčního příjmu pracujeme s bílým papírem formátu A4, ze kterého odtrháváme kousky, které představují pravidelné či jednorázové platby – velikost odtrženého kousku je úměrná počtu financí. Pro představu ušetřených peněz používáme červený papír A4, ze kterého buď odtrháváme kus, či přidáváme část bílého, který měsíčně ušetříme. Ten pak následně přebarvíme na červenou.

Poté jsme absolvovali návštěvu u pana Jirky (je součástí podpůrné skupiny), který má satelitní přijímač. Povídali jsme si, co to vše obnáší, hlavně po technické stránce. Jak se zachází s dálkovým ovladačem, která tlačítka jsou k tomu potřeba a která ne – pan Otakar si velmi rád ve volných chvílích u TV hraje s dálkovými ovladači, což zpravidla způsobí rozladění TV a následně rozladění pana Otakara.

Když jsme si chtěli ověřit, zda pan Otakar porozuměl problematice, zjistili jsme, že během rozhovoru dostáváme na stejnou otázku, položenou několikrát za sebou, pokaždé jinou odpověď. Zároveň když jsme se ptali na souvislosti s informacemi, které jsme mu předali, zjistili jsme, že si pan Otakar informace nezapamatoval a nemohl sám vyhodnotit výhody a nevýhody spojené s rozhodnutím. Použitím sady otázek pro mapování potřebné podpory jsme došli k závěru, že v této věci by bylo potřeba přistoupit k rozhodování na základě znalosti životního příběhu a preferencí pana Otakara.

Mapování potřeb podpory	Pan OTAKAR
O jaké rozhodnutí se jedná?	Pořídit si satelitní přijímač.
Kdo byl součástí podpůrné skupiny při rozhodování?	Klíčový pracovník, kamarádi Radka a Jirka.
Kdy jste představili volbu nebo rozhodnutí?	13. 12. večer a 15. 12. v 9:00 hod.
Jak jste informaci danému člověku přednesli?	Všechny informace jsme zakreslili na velké archy papíru. Tak jsme srovnali nabídku jednotlivých poskytovatelů satelitního přijímače: nabídka programů, kvalita signálu, rychlost montáže. Každý arch jsme umístili na stěnu – vizualizace informací pro přehlednost možností. Provedli jsme praktickou ukázkou fungování satelitního přijímače u kamaráda Jirky.
Jak jste si ověřili porozumění problematice u daného člověka?	Ptali jsme se různými otázkami k tématu a pokaždé jsme získali jinou odpověď. Každému z nás i při opakovaném dotazu odpověděl jinak.
Jak jste si ověřili schopnost osoby zvážit výhody a nevýhody?	Ptali jsme se na různé souvislosti spojené s informacemi, které jsme panu Otakarovi předali. Pan Otakar si informace nezapamatoval, tudíž nedokázal vyhodnotit výhody a nevýhody spojené s rozhodnutím.
Jak vám dala daná osoba najevo své rozhodnutí?	Pan Otakar nedal jasně najevo žádné rozhodnutí.
Jaký je závěr mapování?	V tuto chvíli by bylo potřeba přistoupit k rozhodování na základě znalosti životního příběhu a preferencí pana Otakara.
Kdy bude toto přezkoumáno?	Přezkoumání bude následovat za deset dní.

Mapování může přinést dvě varianty, podle kterých postupujeme dále:

1. Člověk může s podporou učinit vlastní rozhodnutí

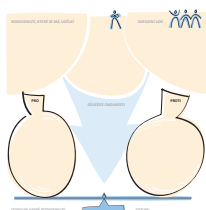
Člověk v tomto případě činí vlastní rozhodnutí, protože poskytovaná podpora mu pro to stačí. Způsob podpory je zaznamenán do plánu podpory (viz dále).

2. Člověk není schopen učinit vlastní rozhodnutí ani s poskytnutou podporou

Pokud si jako v případě pana Otakara myslíme, že by se situace mohla změnit, provedeme nové mapování (v tomto případě za 10 dní, jak je uvedeno v posledním řádku). Pokud není naděje, že se situace v dohledné době změní, může se přistoupit k rozhodování na základě znalosti životního příběhu a preferencí člověka (případ paní Stelly).

Výsledek mapování použijeme ve formě popisu podpory do plánu zaměřeného na člověka.

Základní principy vztahující se k *mapování podpory potřebné pro rozhodnutí*:

Rozhodování na základě znalosti životního příběhu a preferencí člověka

U člověka, který ani s poskytnutím veškeré dostupné podpory není schopen učinit vlastní rozhodnutí, je potřeba přistoupit k rozhodování na základě znalosti jeho životního příběhu a preferencí (*facilitované rozhodování*).

Tento typ rozhodování je na pomezí *rozhodování s podporou* a *náhradního rozhodování*. Měl by zajistit, aby nedocházelo k tradičnímu *náhradnímu rozhodování*, kdy někdo rozhoduje za člověka, tzv. v jeho nejlepším zájmu, avšak bez jakýchkoli pravidel pro to, jak dojít k nejlepšímu zájmu člověka. V případě *náhradního rozhodování* totiž vždy hrozí riziko, že rozhodnutí bude zohledňovat hodnoty a priority lidí, kteří náhradní rozhodnutí činí. Rozdíl mezi pohledem z vnějšku (objektivní pohled) na to, co je v nejlepším zájmu člověka, a jeho vlastním pohledem (subjektivní pohled) může být i zcela zásadní. Rozhodnutí činěné z vnějšku, byť činěné s nejlepšími úmysly, nemusí být ve skutečnosti pro člověka přínosem. Navíc z mnohých rozhodnutí opatrovníků je zřejmé, že řeší spíše veřejné zájmy ohledně člověka s postižením či potřeby jeho rodiny (volí pro sebe nejpohodlnější či nejméně nákladné řešení apod.) než skutečné zájmy a potřeby zastoupeného.

K *rozhodování na základě znalosti životního příběhu a preferencí člověka* přistupujeme teprve v okamžiku, kdy je prokázáno, že člověk není schopen učinit vlastní rozhodnutí ani s individualizovanou podporou. Důležité je uvědomit si, že někdy stačí počkat, až se změní duševní schopnost člověka, a pak poskytnout adekvátní podporu, aby člověk mohl učinit vlastní rozhodnutí. V některých případech lze s rozhodováním počkat – např. až odezní ataka duševní nemoci, je možné pomoci člověku rozhodnout se, zda utratí peníze na dovolenou. K *rozhodování na základě znalosti životního příběhu a preferencí člověka* se přistupuje teprve v okamžiku, kdy je jasné, že se duševní podmínky člověka v nejbližší době nezmění, a je nutné rozhodnutí přijmout.

Seznam následujících aspektů důležitých pro *rozhodování na základě znalosti životního příběhu a preferencí člověka* nabízí určitý rámec, z nějž můžeme vycházet při rozhodování, pokud člověk nemůže učinit rozhodnutí sám ani s max. podporou. Příručka pro poskytovatele podpory anglické organizace Paradigm (FULTON, 2008) nabízí principy, které zajišťují, že v ohnisku procesu je skutečně daný člověk.²⁴

- **Rozhodnutí nesmí být založeno pouze na stavu člověka v danou chvíli, na jeho vzhledu, chování nebo na naší neschopnosti s ním komunikovat.**
- **Je třeba vzít v úvahu všechny relevantní okolnosti.**
- **Je třeba udělat vše pro to, aby se člověk sám zapojil do rozhodování.**
- **Zvažte, zda tento člověk nemůže znovu nabýt duševní způsobilosti k tomu, aby mohl sám vyjádřit svou vůli.**
- **Je třeba brát ohled na léčbu, jež je pro člověka důležitá.**
- **Je nutno brát v úvahu dřívější i současná přání, pocity, přesvědčení a hodnoty.**
- **Je třeba brát v úvahu názory lidí, kteří jsou danému člověku blízcí.**

²⁴ Uvedené principy vycházejí z textu zákona platného pro Anglii a Wales: Mental Capacity Act 2005.

Rozhodování *na základě životního příběhu a preferencí* je procesem, kdy sice rozhodujeme za člověka, ale zvažujeme přitom jeho hlediska – priority. Cílem je rozhodnout v souladu s hodnotami daného člověka, nikoli pouze na základě objektivních hledisek. Prakticky jde o vyvážení všech pro a proti a rozhodnutí se pro nejlepší možnou variantu. Při tomto rozhodování musíme vzít v potaz všechny výše uvedené okolnosti, události a dosavadní zkušenosti, které jsme s člověkem učinili.

Následující schéma představuje nástroj pro strukturované a transparentní rozhodování *na základě životního příběhu a preferencí*²⁶. Umožňuje rozhodovat z pohledu člověka, který nemůže učinit vlastní rozhodnutí.

- Nejprve se shodneme na formulaci toho, co se má rozhodnout.
- Zapišeme, kdo se rozhodování účastnil
- Doplníme, co na člověku obdivujeme a proč jej máme rádi – to abychom si jej lépe připomněli, uvědomili si jeho kvality.
- Dále vyplníme vše, co víme, že je pro člověka důležité z jeho úhlu pohledu a z pohledu jeho zdraví, bezpečí a přijetí společností.
- Nakonec ve skupině promýšlíme pro a proti daného rozhodnutí.
- Na základě zvážení výhod a nevýhod diskutovaného řešení pak rozhodneme a rozhodnutí zapišeme.
- Výsledné rozhodnutí musíme průběžně prověřovat. Ptáme se, jak daný člověk situaci po přijetí rozhodnutí vnímá, ověřujeme si, zda je to pro něj dobré, či ne.

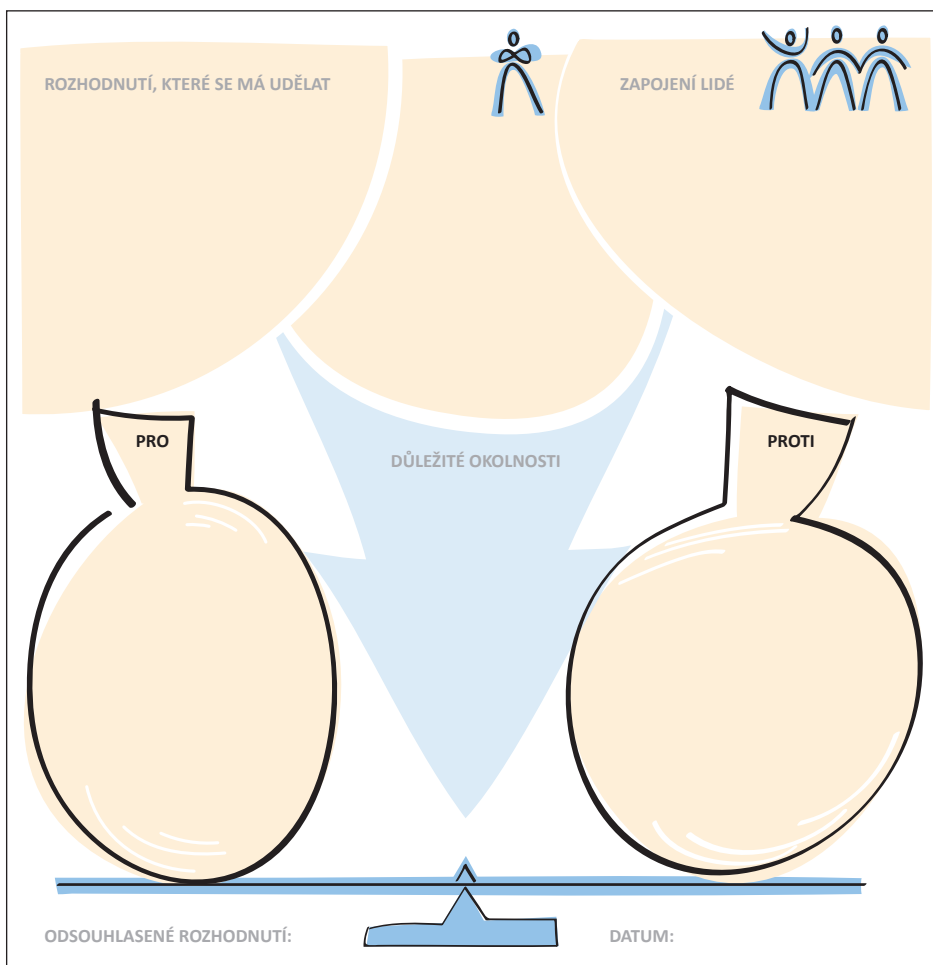
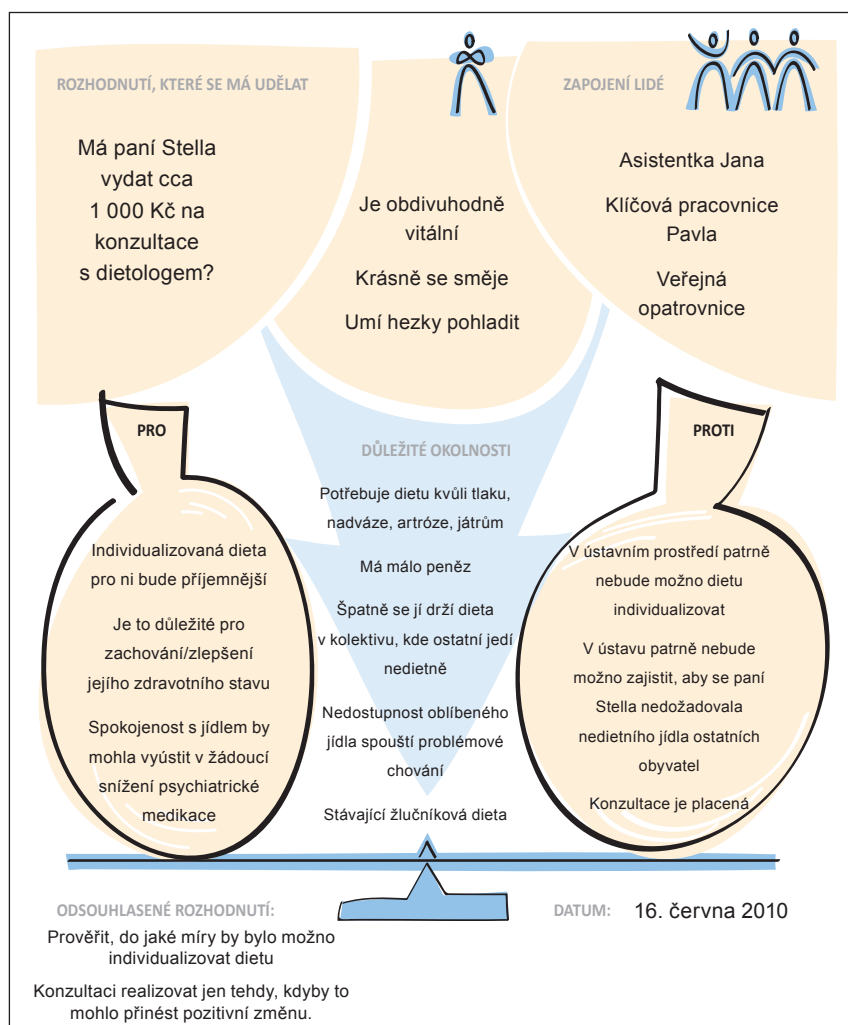

Schéma pro rozhodování na základě životního příběhu a preferencí [upraveno dle příručky *Supported Decision Making* (FULTON, 2008)].

Dobrou praxí v poskytování podpory při rozhodování (a požadavkem Úmluvy) je možnost přezkoumat podporu poskytovanou při rozhodování. Používání schématu pro rozhodování na základě životního příběhu poskytuje možnost doložit, jak rozhodování probíhalo – jaká fakta byla vzata v úvahu, jak byl zapojen člověk sám do procesu rozhodování apod.

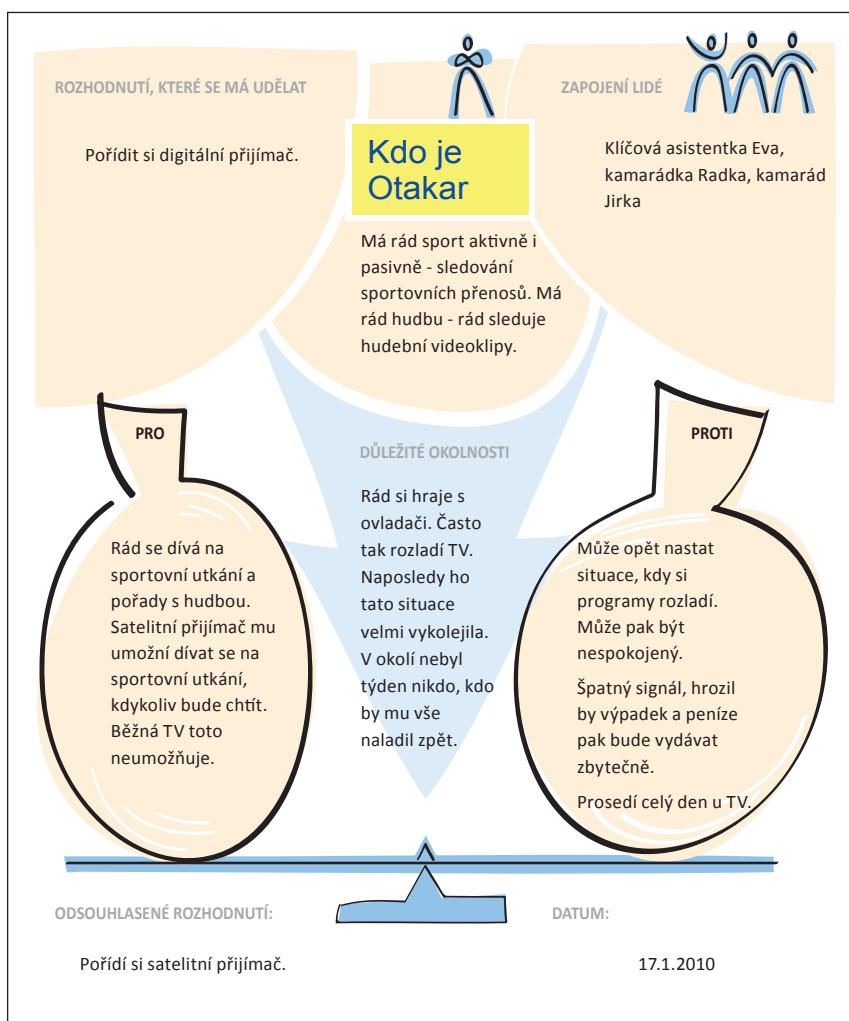

Paní Stella má velmi ráda sladká a kalorická jídla. Přitom by měla s ohledem na své zdraví snížit nadváhu a dodržovat dietu šetrnou vůči játrům a kardiovaskulárnímu onemocnění. V ústavu, kde žije, dostává tzv. žlučnickovou dietu, která jí nevyhovuje. Paní Stelle by nejspíš chutnala individualizovaná dieta doporučená odborníkem – dietologem. Konzultace ale bude stát peníze, kterých má paní Stella velmi málo. Bylo potřeba se rozhodnout, jak situaci vyřešit. Ukázalo se, že paní Stella není schopna učinit vlastní rozhodnutí. Bylo použito schéma pro rozhodování na základě životního příběhu a preferencí. Do rozhodování se zapojila asistentka, klíčová pracovníce a veřejná opatrovnice.

Cílem schůzky bylo učinit pro pana Otakara rozhodnutí, zda si pořídit satelitní přijímač, a to na základě životního příběhu a preferencí. Víme, že pan Otakar svůj čas rád tráví sledováním hudebních pořadů, videoklipů a hitparád. Je aktivním i pasivním sportovcem a v TV vyhledává různá sportovní utkání: hokejové a fotbalové zápasy z ČR i zahraničí. Má velký přehled o hokejistech extraligy i NHL. Byl by rád, kdyby se mohl na tyto pořady dívat, kdykoliv by chtěl. Otakar má svoji televizi, ale vadí mu, že v době, kdy má čas se dívat, zrovna jeho oblíbené pořady nedávají. Při setkání jsme zopakovali všechny důležité informace spojené s tímto rozhodnutím. Použili jsme všechny pomůcky (velké papíry s vyobrazením různých možností, papírky k přiblížení představy o financích), které jsme použili při mapování potřeb podpory pro rozhodnutí (viz výše).

Protože jsme již měli mnoho zkušeností se situací, kdy si pan Otakar rozladil televizi, povídali jsme si o nich. Věděli jsme, že pokud se podařilo televizi naladit ve stejný den, kdy došlo k rozladění, bylo to pro Otakara přijatelné (délka čekání). Pokud se však jednou stalo, že to trvalo déle (celých pět dní), Otakar byl velmi podrážděný a svou rozladěnost si ventiloval agresivitou vůči ostatním spolubydlícím. Přemýšleli jsme tedy i o řešeních, co můžeme dělat společně pro to, aby se tyto situace minimalizovaly. K výslednému rozhodnutí nám pomohlo uspořádat si všechny důležité okolnosti do přehledného schématu na jednu stránku.

Popis podpory při rozhodování

Poznatky získané při poskytování podpory při rozhodování je vhodné zaznamenat – v jakých situacích může člověk činit *vlastní rozhodnutí* bez podpory a v jakých potřebuje určitou podporou a jakou, kdy přijímá vlastní rozhodnutí a v jakých případech je potřeba přistoupit k *rozhodování na základě životního příběhu a preferencí*. Dále se zaznamená, jak má být člověk zapojován do jednotlivých rozhodování, aby se na nich podílel v maximální možné míře.

Zachycení toho, jak se v jednotlivých případech rozhoduje, je důležité pro zachování maximální míry autonomie člověka při rozhodování (kdykoli to je možné, rozhoduje se člověk sám), a zároveň i bezpečí (pokud je to potřeba, dostává přiměřenou podporu). Je důležité, aby to věděl i člověk sám.

Přehled toho, jak má vypadat podpora při jednotlivých rozhodováních, by se měl stát součástí plánu podpory pro daného člověka. Pro snadnou orientaci lze popis podpory zaznamenat do přehledné tabulky se čtyřmi sloupci: popis rozhodnutí, popis zapojení člověka do daného rozhodnutí, kdo jej podporuje a kdo a kdy bude kontrolovat, jak pravidlo pro dané rozhodování funguje.

Na následujících příkladech je vidět, jak může tento přehled vypadat.

Důležitá rozhodnutí v mém životě?	Jak do nich mám být zapojen já?	Kdo činí konečné rozhodnutí?	Kdy se to bude kontrolovat?

Paní Stella potřebuje pomoc s celou řadou každodenních rozhodování, přesto si některé věci dokáže rozhodnout sama, případně s pomocí svého okolí.

Důležitá rozhodnutí v mém životě?	Jak do nich mám být zapojen já?	Kdo činí konečné rozhodnutí?	Kdy se to bude kontrolovat?
Kdy jít na vycházku	Rozhodnu se a vyjádřím se slovy a gestem (viz komunikační záznamová tabulka).	Paní Stella	Každé pondělí
Co nakupovat na snídani	Na skupinově organizované snídani v pokoji se chodí nakupovat se seznamem jídel, která má paní Stella ráda a která jsou současně dietní. Vždy dát Stelle na výběr z nabídky.	Paní Stella si z nabídky vybere sama.	Každé pondělí
Zda a kdy se jít sprchovat	Zkoušet nabídku s fotografiemi podle návodu APLA nebo podle komunikační záznamové tabulky.	Paní Stella	Každé pondělí
Co si dát k obědu a k večeři	V rámci lékařem předepsané žlučnickové diety jsou vědomě dělány „dietní chyby“ podle seznamu nejoblíbenějších jídel (např. lívance). Seznam oblíbených jídel paní Stelly je průběžně doplňován.	Rozhodnutí na základě životního příběhu a preferencí dohodnuté dne 16. 6. 2010.	Za půl roku, nebo jakmile se podaří dohodnout přechod na individualizovaný jídelníček.

Pro lepší orientaci, která rozhodnutí dělá pan Otakar sám a která jsou dohodnuta na základě životního příběhu, nám slouží následující přehled.

Důležitá rozhodnutí v mém životě?	Jak do nich mám být zapojen já?	Kdo činí konečné rozhodnutí?	Kdy se to bude kontrolovat?
Nákup satelitního přijímače	Sleduje se a zaznamenává, jak je p. Otakar spokojen se sledováním oblíbených pořadů. Sleduje se výskyt a řešení problémů (rozladění antény apod.) spojených se sledováním TV. Mluvíme o všem s panem Otakarem.	Rozhodnutí na základě životního příběhu a preferencí dohodnuté dne 17. 1. 2010.	Za tři měsíce, tzn. 17. 4. 2010
Nakupování DVD	Zaznamenat si oblíbené filmy. Při nakupování musí být p. Otakar, který musí mít možnost podívat se, co nabízejí.	Pan Otakar	Jednou za měsíc
Chodit na hokejový zápas	Zaznamenat do kalendáře termíny hokejových zápasů.	Pan Otakar	Jednou za měsíc

Pan Jan zvládne svá rozhodnutí sám, ale po poradě s blízkými lidmi – přáteli, kterým věří.

Důležitá rozhodnutí v mém životě?	Jak do nich mám být zapojen já?	Kdo činí konečné rozhodnutí?	Kdy se to bude kontrolovat?
Nákup dražších věcí	Sejdu se s lidmi, kterým důvěřuji, a poradím se s nimi, vyslechnu si jejich názor a projdeme si spolu, jaké důsledky může mít moje rozhodnutí.	Pan Jan	Není potřeba revidovat.
Když mi někdo něco nabízí, telefonicky nebo osobně.	Nerozhodnu se hned, sejdu se s přáteli a vyslechnu si jejich názor, vysvětlení.	Pan Jan	Není potřeba revidovat.

8. NEROZUMNÁ ROZHODNUTÍ

Je důležité si uvědomit, že lidé mohou činit a činí nerozumná rozhodnutí. Musíme respektovat právo člověka na nerozumné rozhodnutí. Současně ale musíme prověřit, že člověk je způsobilý toto rozhodnutí učinit, abychom se nedopustili zanedbání. V těchto případech nám opět může pomoci *mapování potřeb podpory pro rozhodnutí*.

Příběh paní Moniky

Paní Monice je 29 let. Žije v ústavu – v domově pro osoby se zdravotním postižením. Je společenská a má smysl pro humor. Ráda tančí, hezky se obléká, zpívá a chodí do kina. Svůj volný čas tráví se svým přítelem Alešem. Každý všední den chodí na dvě hodiny do zaměstnání. Po odečtení všech pravidelných plateb jí měsíčně zbývá 1 200 Kč. Paní Monika je silná kuřačka. Chce si každý druhý den kupovat krabičku cigaret. Lidem, kteří paní Monice poskytují podporu, se zdálo její rozhodnutí špatné. Říkali jí, že by přeci bylo lepší investovat peníze spíše do nového oblečení, které potřebuje, či zajít si jednou měsíčně ke kadeřníkovi, nebo zajít si se svým přítelem každý měsíc do kina. Jsou přece rozumnější možnosti, než utratit všechny své peníze za cigarety. Klíčová asistentka s dalšími dvěma asistentkami provedly s paní Monikou *mapování potřeb podpory pro rozhodnutí* k rozhodnutí o utrácení peněz za cigarety.

Výsledkem *mapování potřeb podpory pro rozhodnutí* byl závěr, že paní Monika je způsobilá učinit toto rozhodnutí, byť se nejeví jako rozumné: rozumí výhodám i nevýhodám, chápe dopad kouření na peněženku i své zdraví, a přesto trvá na svém.

Rozhodnutí by bylo přezkoumáváno, pokud by závěr *mapování potřeb podpory pro rozhodnutí* byl, že paní Monika nerozumí důsledkům svého rozhodnutí, ale je šance, že by tomu později porozumět mohla.

Zjišťování duševní způsobilosti	Paní MONIKA
O jaké rozhodnutí se jedná?	Utrazit každý druhý den 60 Kč za krabičku cigaret.
Kdo byl zahrnut do rozhodování?	Paní Monika, klíčová asistentka Petra, Markéta a Daniela (další asistentky)
Kdy jste představili volbu nebo rozhodnutí?	26. 6., po obědě
Jak jste informaci danému člověku přednesli?	Probrali jsme Moničino kouření. Prodiskutovali jsme finanční rozpočet a napsali jsme seznam výhod a nevýhod. Monika přispěla k diskuzi a konečnému seznamu.
Jak jste si ověřili porozumění problematice u daného člověka?	Paní Monika dala jasně najevo, že zná hodnotu peněz a ví o možných rizicích a úskalích.
Jak jste si ověřili schopnost osoby zvážit výhody a nevýhody?	Paní Monika nám slovně sdělila svůj postoj k problematice. Ví, že kouřit není zdravé a že by finance mohla použít jiným způsobem.
Jak vám dala daná osoba najevo své rozhodnutí?	Paní Monika nám svými slovy sdělila, že chce své peníze utráčet za cigarety a že v tom hodlá pokračovat.
Jaký je závěr?	Paní Monika je způsobilá k tomuto rozhodnutí.
Kdy bude toto přezkoumáno?	Toto rozhodnutí nebude přezkoumáno.

Příběh pana Jaroslava

Panu Jaroslavovi je 94 let. Žije se svou o dva roky mladší manželkou a dcerou s její rodinou v jednom středočeském městečku. Jeho velkou zálibou je veškeré elektronické zboží, studium příruček a manuálů na ovládání těchto zařízení. Ve svých 91 letech se rozhodl, že si pořídí notebook, přestože nikdy s počítačem nepracoval. Vzhledem ke svým zdravotním omezením (špatnému pohybu) potřeboval někoho, kdo by mu notebook zakoupil.

Zdalo se, že ve chvíli, kdy své rozhodnutí sdělil, nebyl schopen zdůvodnit, proč se takto rozhodl a k čemu vlastně notebook bude využívat. Všem lidem, kteří ho obklopují a podporují, se toto rozhodnutí zdálo jako nesmyslné a někteří byli předem, aniž by uvážili všechny relevantní skutečnosti, rozhodnutí, že ho v tom nepodpoří. Dcera pana Jaroslava přišla s myšlenkou, že je třeba o tom více mluvit a vycházet z toho, co o panu Jaroslavovi vědí – co ho zajímá, co dělá ve volném čase. Povídala si s otcem o všech pro a proti, jaká pořízení notebooku představuje, o finanční stránce (pravidelná platba internetu, pořizovací cena notebooku), o funkcích a programech, které existují a které by chtěl, aby jeho notebook měl, o literatuře, která existuje pro podporu seniorů při učení se ovládání PC a internetu, o velikosti monitoru a klávesnice (zhodnocení možnosti ovládání – pan Jaroslav má třes v rukou), o různých druzích příslušenství k PC. V rámci debaty pan Jaroslav jasně řekl, proč si chce notebook pořídit, co od něho očekává a k čemu jej bude využívat – potřeboval pouze čas na utřídění myšlenek a získat relevantní informace pro správné rozhodnutí. To vše vedlo nakonec k přesvědčení rodiny, že pana Jaroslava v tomto rozhodnutí podpoří, přestože v očích části rodiny to bylo i nadále považováno za nerozumné rozhodnutí.

Na rozdíl od příběhu pana Jaroslava či paní Moniky není nesouhlas paní Stelly s dietním stravováním považován za relevantní nerozumné rozhodnutí. Důvodem je zjištění, že paní Stella není schopná ani s poskytnutou podporou porozumět zdravotním důsledkům nedodržení diety.

9. VYLOUČENÁ ROZHODNUTÍ

Rozhodnutí v oblasti právních úkonů

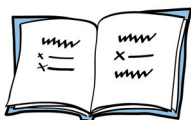
Některá rozhodnutí jsou natolik osobní povahy, že si nelze dobře představit, že by je mohl za člověka, byť v jeho nejlepším zájmu, učinit někdo jiný. V dosavadní právní úpravě není výslovně stanoveno, která rozhodnutí nemůže činit za člověka opatrovník. Zákon však např. stanoví, že manželství může člověk omezený ve způsobilosti k právním úkonům uzavřít pouze s přivolením soudu. Člověk zbavený způsobilosti k právním úkonům nemůže manželství uzavřít vůbec. Z uvedeného vyplývá, že opatrovník v této věci za člověka jednat nemůže, a v druhém případě ani soud. Zákon také výslovně nestanoví, že za člověka omezeného ve způsobilosti k právním úkonům nemůže pořídit závěť opatrovník, ale z povahy věci se tomu tak rozumí.

Naproti tomu nový občanský zákoník již stanoví výslovně, ve kterých věcech nemůže opatrovník za opatrovance právně jednat – ve věcech vzniku a zániku manželství, výkonu rodičovských povinností a práv a v oblasti závěti (sepsání pořízení pro případ smrti nebo prohlášení o vydědění a jejich odvolání).

Jiná rozhodnutí

V oblasti dalších rozhodnutí, která nejsou právním úkonem, je také potřeba zvážit, zda je eticky přijatelné, aby byla za člověka učiněna. Nepřijatelný by byl např. souhlas se sexuálním vztahem apod. Z tohoto pohledu je velmi diskutabilní problematika souhlasu opatrovníka s léčbou, pokud k ní má dojít proti vůli člověka nebo pokud není nezbytná (sterilizace, přerušování těhotenství, antikoncepce apod.).

10. NEJČASTĚJŠÍ CHYBY

Příklad zneužití člověka

Paní Milada – mladá žena po psychickém kolapsu – je hospitalizovaná na psychiatrickém oddělení. Nerozumí tomu, co se s ní stalo, neví, proč tu je, jak se sem dostala, jak dlouho tu bude. Jednoho dne, když má zrovna návštěvu, se kouká z okna a povídá si sama pro sebe: „Tady už jsem asi někdy byla... ta auta... ti lidé, jak tu chodí... jsem tak unavená.“ V tu chvíli přijde zdravotní sestra s dokumentem, ve kterém má paní Milada vyjádřit svůj informovaný souhlas s léčebným zákrokem. Zdravotní sestra předčítá dokument a vysvětluje, o co se bude jednat. Nakonec se sestra zeptá: „Rozumíte tomu? Souhlasíte s tím?“ Paní Milada odpoví: „Ano,“ a dokument podepisuje. Když se pak návštěva po odchodu zdravotní sestry ptá paní Milady, jestli tomu všemu rozuměla a ví, co podepsala, paní Milada po chvíli odpoví jen: „Ne... asi něco budou dělat... nevím... jsem hrozně unavená...“

V tomto případě by paní Milada byla pravděpodobně schopná dát informovaný souhlas s léčbou pouze při poskytnutí vhodné podpory při rozhodování. Pokud by její duševní schopnosti vlivem ataku duševního onemocnění neumožňovaly ani rozhodnutí s podporou, bylo by třeba postupovat podle pravidel pro rozhodnutí na základě životního příběhu a preferencí. Aby byl souhlas s léčbou platný podle dosavadní právní úpravy, musel by být při duševní nezpůsobilosti podepsán osobou oprávněnou paní Miladu zastupovat – opatrovníkem. Podle nového občanského zákoníku by jí mohl poskytnout podporu při tomto právním úkonu podpůrce (na základě smlouvy o nápomoci schválené soudem) a souhlas paní Milady spolupodepsat. Dále by jí mohl zastoupit člen domácnosti nebo opatrovník. Ve výše popsání situaci však došlo ke zneužití paní Milady.

Příklad (mocenského) rozhodnutí, které není v souladu s nejlepším zájmem člověka

Pan Slavomír žije v rezidenčních zařízeních již od svých dvaceti let. Nyní je mu 50 let a bydlí v ústavu (DOZP). Velmi ho trápí, že na pokoji s dalšími sedmi lidmi nemá žádné soukromí a musí se v mnoha ohledech podřizovat chodu zařízení. Svoje koníčky (hru na harmoniku a malování) nemá kde v klidu realizovat, nemá místo, kde by mohl trávit čas o samotě či v klidu s návštěvou. Má také omezené možnosti volby, např. kdy a co bude jíst, jak bude trávit volný čas, jak naloží se svými penězi. Je velmi nespokojený se svou životní situací a čím dál častěji hovoří o tom, jak život zde pro něj postrádá smysl. Jeho velkým přáním je bydlet v nějakém menším bydlení, které by lépe vyhovovalo jeho potřebám. Společně s nezávislým zprostředkovatelem a ve spolupráci s DOZP tedy začali hledat možnosti nového bydlení. Překážky, které společně identifikovali, se týkaly hlavně velké potřeby podpory v oblasti zdravotní péče. Pan Slavomír je diabetik a potřebuje někoho, kdo mu pomůže s denním užíváním léků a aplikací inzulínu, s organizací lékařské péče, s občasnými převazy končetin a s udržováním správné životosprávy. Bylo tedy nutné hledat buď zařízení, ve kterém bude poskytován tento druh péče nebo ve kterém bude v dosahu potřebná péče v ambulantní formě. Zároveň se začalo pracovat na tom, aby byl pan Slavomír v této oblasti co nejvíce samostatný. Zdravotní sestry učily pana Slavomíra, jak užívat léky a aplikovat inzulín. Za půl roku byl v těchto činnostech pan Slavomír téměř samostatný. Občas potřeboval připomenout, že je čas vzít si léky či užít inzulín, stále potřeboval někoho, kdo mu pomůže udržovat správnou životosprávu a organizovat lékařské návštěvy. Časem byly vytipovány služby, které by vyhovovaly požadavkům pana Slavomíra a pokrývaly i potřebnou podporu v oblasti péče o zdraví. Při sepisování žádosti do těchto služeb však pan Slavomír narazil na další překážku, a to na straně ošetřujícího praktického lékaře. Jeho stanovisko znělo jasně a neúprosně. Pan Slavomír nemůže bydlet nikde jinde než v DOZP, neboť se o sebe nedokáže postarat a je plně odkázaný na pomoc profesionálů. Opakované vysvětlování celé situace, že pan Slavomír udělal pokrok v samostatnosti a že vybrané služby pokrývají potřebnou podporu, lékaře nepřesvědčily. V současné době tedy pan Slavomír nemá potřebné doporučení, které je přílohou žádosti do všech vytipovaných služeb.

Celou situaci by pravděpodobně usnadnilo a urychlilo, kdyby byl do plánovacího týmu od počátku přizván ošetřující lékař. Buď by se společně s lékařem pracovalo na společném cíli, nebo by ke změně ošetřujícího lékaře mohlo dojít již před půl rokem. Nehrál by v tomto příběhu roli odborníka, který, byť v dobré víře, zcela nevhodně (a neoprávněně) rozhoduje za člověka, nikoli však v jeho nejlepším zájmu.

Pan Milan: „Jmenuji se Milan a je mi 69 let. Dlouhých 18 let žiji v jednom ústavu, ve vesnici, asi 30 km od Prahy. Než jsem se dostal do ústavu, žil jsem celý život v Praze. Kvůli různým okolnostem jsem se dostal tam, kde teď jsem. Mým velkým snem celých těch 18 let je dostat se zpět do Prahy. Jsem člověk, který má rád kolem sebe společnost a městský ruch. Jsem velmi aktivní – sportuji, chodím na vycházky, do divadla, zajímám se o historii památek, jezdím na výlety. V Praze mám spoustu známých, které občas navštěvuji. Rád bych se s nimi stýkal častěji, ale moje finanční situace mi nedovoluje jezdit do Prahy častěji. Před dvěma lety se podařilo mému spolubydlícímu dostat se odtud do jiné služby, do města, tak jak si přál. To mě inspirovalo a dodalo odvalu sdělit své doposud tajné přání lidem, které jsem měl kolem sebe – klíčové asistentce a nezávislé zprostředkovatelce. Protože jsem zbaven způsobilosti k právním úkonům, mám opatrovníka. Je jím moje teta. Je jediná, která mi z rodiny zbyla. Další příbuzné nemáme. Abych mohl podat žádost do jedné sociální služby v Praze, kterou jsem si vybral, bylo zapotřebí, aby ji můj opatrovník podepsal. Protože jsem měl obavy z reakce tety, požádal jsem nezávislou zprostředkovatelku, zda by telefonát udělala za mne. Bohužel to stejně i při opakovaných pokusech – jak po telefonu, tak písemně – dopadlo špatně. Tetu vůbec nezajímalo, co bych chtěl, jaké mám představy o životě a kde by se mi žilo lépe. Postavila mě před rozhodnutí, jestli si zvolím svůj život dle svých představ, ale bez ní, či život s ní (jedinou částí rodiny, která mi zbyla), ale tam, kde momentálně jsem. Protože dle jejích slov je tu o mě dobře postaráno – jídlo máme dobré a pokoj útulný. Víím, že mám možnost změnit svého opatrovníka a do té Prahy se dostat, ale kdo by šel proti poslednímu členu rodiny? Život v Praze pro mě zůstává i nadále nedosažitelným snem.“

Příklad poskytování informací na špatném místě

Podpůrný tým se sešel s panem Zdenkem s cílem promyslet a naplánovat přechod z domova se zvláštním režimem do chráněného bydlení. Pan Zdenek byl postaven před rozhodnutí, zda chce svoje naspořené peníze dát na financování zkušebního pobytu v nové službě. Lidé z podpůrného týmu měli dostatek informací k danému rozhodnutí, pan Zdenek všem informacím dobře rozuměl. Setkání se také účastnili lidé, kterým důvěřoval. Z provozních důvodů a také z nedostatku času však byla schůzka realizovaná ve společné jídelně, kam neustále přicházeli a odcházeli ostatní lidé, ať již to byl provozní personál, či obyvatelé ústavu. Pan Zdenek byl celou dobu nervózní, nadával si pro sebe, proč tam není chvilka klidu. Schůzka musela být svolaná ještě jednou, v nerušeném prostředí a s dostatkem času.

Příklad nedostatku informací pro rozhodování

Paní Vlastě je 78 let. Donedávna žila se svou rodinou v jedné domácnosti. S postupující demencí docházelo u paní Vlasty k poklesu funkčních schopností a ke snížení soběstačnosti. Rodina se snažila zvládnout narůstající péči o paní Vlastu, ale brzy to bylo nad jejich síly. Paní Vlasta byla doma často sama a hrozila jí různá rizika, např. že pustí do domu cizího člověka, přivodí si úraz či odejde z domu a netrefí zpátky. Paní Vlasta si rizika uvědomovala a nechtěla, aby o ni rodina měla starost navíc. Na radu praktického lékaře se nabízelo řešení umístit paní Vlastu do domova se zvláštním režimem, kde bylo aktuálně volné místo. Paní Vlasta byla postavena před rozhodnutí, co dál. Být doma s vědomím rizik a s vyčerpanou rodinou, nebo jít do ústavu, kde o ni bude po všech stránkách postaráno a odpočinitá rodina za ní bude pravidelně jezdit. Paní Vlasta se rozhodla pro druhé řešení a již rok bydlí v rezidenčním zařízení. Kvalita jejího života se podstatně zhoršila. Přišla o všechny lidi z přirozeného okolí, o pravidelné procházky a návštěvy známých. Rodina za ní do vzdáleného zařízení jezdí dvakrát měsíčně.

Na tomto příkladu můžeme vidět, že paní Vlasta a celá její rodina neměly vhodná řešení na výběr, neměly dostatek informací k tomu, jaké se nabízejí alternativy. Rodina nevěděla, kam se může obrátit pro informace, a v obci nefungoval sociální pracovník, který by věděl, v jak těžké situaci se rodina nachází, a který by nabídl např. pečovatelskou službu či službu osobní asistence, pomohl vyřídit nárokové dávky a kompenzační pomůcky. S touto podporou by paní Vlasta a její rodina mohly dojít k jinému řešení, které by bylo bezpečné, nevyčerpávalo rodinu po stránce finanční i pečovatelské a mohlo umožnit paní Vlastě zůstat v přirozeném prostředí.

11. ZÁVĚR

Příručka vychází z vlastních zkušeností autorů s praktickým použitím nástrojů nejlepší zahraniční praxe. V tento okamžik jde o nejnovější poznatky, které budou zpřesňovány a upravovány dalším praktickým používáním a také vývojem právní úpravy. To, co se v následujících letech patrně nezmění, jsou východiska a principy používání nástrojů.

CITOVANÁ LITERATURA

BACH, Michael. 2010. *Rovné postavení před zákonem, článek 12 CRDP (přednáška na semináři Právní způsobilost a podporované rozhodování)*. Praha : QUIP, 2010. Dostupné z WWW: <<http://www.kvalitavpraxi.cz/res/data/014/001684.pdf>>.

DUFFY, Simon. 2003. *Keys to Citizenship: A guide to getting good support for people with learning disabilities*. Birkenhead : Paradigm Consultancy and Development Agency Ltd., 2003. ISBN 0-9543068-2-1.

DURAJOVÁ Zuzana, RITTICHOVÁ Barbora. 2011. *Právní postavení uživatelů sociálních služeb*. Brno : MPSV, 2011. Dostupné z WWW: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/10791/Pravni_postaveni_uzivatelu_v_procesu_transformace_socialnich_sluzeb.pdf>.

FALVEY, Mary A., FOREST, Marsha, PEARPOINT, Jack, ROSENBERG, Richard L. 1994. *All My Life's a Circle- Using the tools: Circles, MAPs & PATH*. Toronto : Inclusion Press, 1994. ISBN 1-895418-26-7.

FULTON, Kate, SANDERSON, Helen, WOODLEY, Kellie. 2008. *Supported Decision Making*. Birkenhead : PARADIGM, 2008, 32 s. ISBN 978-0-9543068-6-1.

FULTON, Kate, SANDERSON, Helen, WOODLEY, Kellie. 2011. Podporované rozhodování. In: *Pro Změnu 2010. Sborník z konference 9.–10. června 2010*. Praha : QUIP – Společnost pro změnu, 2011. Dostupný zde: <<http://www.kvalitavpraxi.cz/res/data/017/002025.pdf>>. ISBN 978-80-903921-1-3.

KANADSKÁ ASOCIACE PRO ŽIVOT V KOMUNITĚ. 2011. *Právní jednání a mentální postižení, podpora pro samostatné rozhodování. Materiály pro účastníky pražského semináře Supported Decision Making organizovaného ve dnech 13.–14. října 2011 MDAC*. Praha, 2011, 12 s..

KREBS, Vojtěch a kol. 2010. *Sociální politika*. Vyd. 5. Praha : Wolters Kluwer ČR, 2010, 544 s. ISBN 978-80-7357-585-4.

LUNT, Julie, HINZ, Andreas. 2011. *Training and Practice in Person Centered Planning*. Stamford : New Paths, 2011, 112 s.

MATOUŠEK, Oldřich a kol. 2007. *Základy sociální práce*. Vyd. 2. Praha : Portál, 2007, 309 s. ISBN 978-80-7367-331-4.

MATIAŠKO, Maroš. *Úmluva OSN o právech osob se zdravotním postižením a transformace sociální péče v České republice*. Utrecht : MPSV, 2011. Dostupné z WWW: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/10700/Analyza_CRPD.pdf>.

MATTHEWS, Alison, SKELHORN, Louise, WILLIAMS, Kim. 2010. *Total Communication: person centred thinking, planning and practice*. Stockport : Helen Sanderson Associates, 2010. Dostupné z WWW: <<http://www.pcp-in-hampshire.org.uk/documents/downloads69.pdf>>.

NETZWERK LEICHTE SPRACHE. 2008. *Das neue Wörterbuch für Leichte Sprache*. Místo neznámé : Mensch zuerst – Netzwerk People First Deutschland, 2008, 251 s. Více informací na WWW: <<http://www.people1.de>>. ISBN 978-3-937945-08-8.

NISBET, Jan, HAGNER, David. 1988. Natural supports in the workplace. A reexamination of supported employment. In: *The Journal of the Association for Persons with Severe Handicaps*. 13, 1988, str. 260–267. Dostupné z WWW: <http://www.iod.unh.edu/Libraries/Research/Natural_Supports_in_the_Workplace_A_Reexamination_of_Supported_Employment.sflb.ashx>.

O'BRIEN, John, O'BRIEN, Connie Lyle. Kořeny plánování zaměřeného na člověka. *Kvalita v praxi* [online] [cit. 2012-03-20]. Dostupné z WWW: <<http://www.kvalitavpraxi.cz/res/data/013/001593.pdf>>.

O'BRIEN, John. 1989. *What's Worth Working For? Leadership for Better Quality Human Services*. Lithonia, Georgia, USA : Responsive Systems Associates, 1989.

QUIP – Společnost pro změnu. 2012a. Pro Změnu 2010. *Kvalita v praxi* [online]. 2012a [cit. 2012-03-21]. Dostupné z WWW: <<http://www.kvalitavpraxi.cz/pro-zmenu-2010.html>>.

QUIP – Společnost pro změnu. 2012b. Probíhající projekty. *Kvalita v praxi* [online]. 2012b [cit. 2012-03-21]. Dostupné z WWW: <<http://www.kvalitavpraxi.cz/probihajici-projekty.html>>.

QUIP – Společnost pro změnu. 2012c. Vide a audia z konference. *Kvalita v praxi* [online]. 2012c [cit. 2012-03-21]. Dostupné z WWW: <<http://www.kvalitavpraxi.cz/video-a-audia-z-konference.html>>.

QUIP – Společnost pro změnu. 2011. Závěrečný seminář tematické sítě. *Kvalita v praxi* [online]. 31. květen 2011 [cit. 2012-03-13]. Dostupné z WWW: <<http://www.kvalitavpraxi.cz/zpravodajstvi/zaverecny-seminar-tematicke-site.html>>.

Kol. *Analýza oblasti právní způsobilosti a opatrovnictví*. Praha : MPSV, 2012.

ROGAN, P., HAGNER, D., MURPHY, S. 1993. National Supports: Reconceptualizing job coaches roles. In: *The Journal of the Association of Persons with Severe Handicaps*. 1993.

Sborník příspěvků ze seminářů pořádaných v rámci projektu Život do svých rukou. QUIP – Společnost pro změnu. 2008. Praha : QUIP – Společnost pro změnu, 2008, 124 s. ISBN 80-903921-0-5.

SMULL, Michael, SANDERSON, Helen, BILL, Allen. 2001. *Essential Lifestyle Planning: A Handbook for Facilitators*. Lancashire : North West Training & Development Team, 2001, 340 s. ISBN 1898385335.

SMULL, Michael, SANDERSON, Helen a kol. 2005. *Essential Lifestyle Planning for everyone*. Cheshire : The Learning Community – Essential Lifestyle Plannig, 2005.

ŠVESTKA, Jiří a kol. 2006. *Občanský zákoník. Komentář*. Vyd. 10. Praha : CH. Beck, 2006, 1491 s.

Právní předpisy a mezinárodní dokumenty:

Úmluva o právech osob se zdravotním postižením (2006), v ČR publikována pod č. 10/2010 Sb. m. s.

Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava ČR

Ústavní zákon č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů

Vyhláška č. 505/2006 Sb., ve znění pozdějších předpisů, příloha č. 2 – Standardy kvality sociálních služeb

Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník

Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 247/1995 Sb., o volbách do Parlamentu České republiky a o změně a doplnění některých dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 130/2000 Sb., o volbách do zastupitelstev krajů a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 491/2001 Sb., o volbách do zastupitelstev obcí a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů

Doporučení R (99) 4 Výboru ministrů členským státům ohledně zásad právní ochrany nezpůsobilých dospělých osob

Zákon o duševní způsobilosti – Velká Británie (Mental Capacity Act 2005)

Soudní rozhodnutí:

Nález Ústavního soudu ze dne 18. 8. 2009 sp. zn. I US 557/09 -

Rozsudek Okresního soudu v Chebu ze dne 1. 9. 2010, sp. zn. 19 P 36/2000

O AUTORKÁCH

Radka Čebišová vystudovala obor speciální pedagogika na UJAK v Praze. Pracovala 6 let jako klíčová asistentka a logopedka v Zahradě, p. s. s., Kladno a 2 roky v Dětském rehabilitačním stacionáři Zvonek Kladno jako speciální pedagožka, učitelka a logopedka. Zde se podílela na zavádění alternativních komunikačních systémů u verbálně nekomunikujících dětí. Absolvovala vzdělávací kurz pro nezávislé zprostředkovatele podpor a kurz Plánování zaměřené na člověka v rámci mezinárodního projektu New Paths to Inclusion. Je akreditovanou lektorkou pro kurz Hodnocení míry potřebné podpory. V současné době pracuje jako lektorka a konzultantka v občanském sdružení Quip – Společnost pro změnu.

Aurélia Chábová absolvovala Filozofickou fakultu Univerzity Komenského v Bratislavě. Absolvovala řadu vzdělávacích kurzů a v roce 2007 úspěšně ukončila výcvik Supervize v sociální práci, akreditovaný MŠMT SR. Sociálním službám se věnuje od roku 1989. Jedenáct let pracovala v ústavu jako specialista na individuální plánování a vzdělávání zaměstnanců a podílela se na koncepčním rozvoji služeb poskytovaných v rámci začlenění lidí z ústavu do běžného života. V současné době pracuje jako manažerka a metodička vzdělávání, lektorka a supervizorka v Quip – Společnost pro změnu.

Milena Johnová vystudovala Přírodovědeckou fakultu UK v Praze. Absolvovala řadu dlouhodobých kurzů v oblasti inovativních přístupů ke službám pro lidi s postižením včetně zahraničních studijních pobytů (UK, Francie, USA). V oblasti sociálních služeb pro lidi s postižením pracuje od roku 1992 (Společnost DUHA, Psychiatrická léčebna Bohnice, Pražská organizace vozíčkářů, Rytmus, Česká unie pro podporované zaměstnávání). V letech 2000–2002 koordinovala na MPSV ČR tvorbu standardů kvality a metodiku inspekcí sociálních služeb. Od r. 2003 vede občanské sdružení Quip – Společnost pro změnu, kde se věnuje projektům zaměřeným na nové přístupy v sociálních službách.

Dana Kořínková vystudovala Právnickou fakultu UK v Praze. V roce 2011 absolvovala na základě Fulbrightova stipendia stáž u organizace National Disability Rights Network (USA, Washington, DC) věnující se advokacii pro lidi s postižením. Uskutečnila několik studijních cest zaměřených na právní úpravu a praxi poskytování podpory při rozhodování lidem s postižením v duševní oblasti a jejich sociální začlenění (Německo, 2011; Britská Kolumbie, Kanada, 2010; Norsko, 2007). Je členkou mezinárodní Pracovní skupiny Inclusion Europe Antidiskriminace a lidská práva, zaměřené na problematiku právní způsobilosti a rozhodování s podporou a implementaci Úmluvy. V současné době pracuje jako právnička v Quip – Společnost pro změnu. Je autorkou právní části manuálu Pracovní uplatnění klientů ústavní péče a dalších textů z oblasti způsobilosti k právním úkonům, opatrovnictví a ochrany práv lidí s postižením. Lektoruje kurzy zaměřené na tuto problematiku.

Veronika Škopová vystudovala speciální pedagogiku na VOŠ pedagogické v Litomyšli a nově také obor sociální práce na UP Olomouc. Absolvovala vzdělávací kurz pro nezávislé zprostředkovatele podpor a kurz Plánování zaměřené na člověka v rámci mezinárodního projektu New Paths to Inclusion. Pracovala jako pedagog volného času v domě dětí a mládeže, poté jako sociální pracovník v denním stacionáři. Od roku 2009 pracuje jako konzultantka ve sdružení Quip – Společnost pro změnu. Lektoruje kurzy zaměřené na problematiku Rozhodování s podporou, Plánování zaměřené na člověka, Prevence závislosti na sociální službě a další.

SEZNAM OBRÁZKŮ

Název obrázku	strana, autorství
Přirozená podpora	7, 10 (A)
Klíče k občanství	39 (B)
Východiska	39 (A)
Komunikace	43, 46 (B)
Mapa vztahů	43, 48 (B)
Profil na jednu stránku / plán zaměřený na člověka	43, 49 (B)
Podpůrná skupina	43, 51 (B)
Bylo učiněno vše pro vlastní rozhodnutí?	43, 53 (B)
Mapování podpory potřebné pro rozhodnutí	43, 55 (B)
Rozhodování na základě životního příběhu a preferencí člověka	43, 60 (B)
Popis podpory při rozhodování	43, 63 (B)
Paní Stella	44, 54, 57, 61, 64 (A)
Pan Jan	44, 52, 58, 66 (A)
Pan Otakar	44, 45, 52, 58, 62, 65 (A)
Komunikační záznamová tabulka 1	46 (B)
Komunikační záznamová tabulka 2	46 (B)
Otakarova mapa vztahů	48 (C)
Mapa vztahů paní Stelly	48 (C)
Profil na jednu stránku – paní Stella	49 (C)
Profil na jednu stránku – pan Otakar	50 (C)
Profil na jednu stránku – pan Jan	51 (C)
Mapa vztahů pana Jana	52 (C)
Schéma pro rozhodování na základě životního příběhu a preferencí	61 (B)
Rozhodování na základě životního příběhu a preferencí – paní Stella	62 (C)
Rozhodování na základě životního příběhu a preferencí – pan Otakar	63 (C)
Nejčastější chyby	71 (A)

Autorství obrázků:

- Barevné postavičky provázející příběhy jsou z CD, které je prodáváno s knihou MENSCH ZUERST – NETZWERK PEOPLE FIRST DEUTSCHLAND (HRSG.): Das neue Wörterbuch für leichte Sprache. Kassel: Mensch zuerst – Netzwerk People First Deutschland e.V., 2008.
- Vytvořila Jana Štěpánová pro Quip – společnost pro změnu.
- Vytvořeno v rámci praxe autorek při podpoře lidí s postižením – ukázky použití nástrojů Plánování zaměřeného na člověka.

Na obálce je použita ilustrace z fotobanky shutterstock.com.

